

GAT

Gazdaság & Társadalom

Tartalomból:

Gidai Erzsébet: A piac szerepe az egészségügyben -
nemzetközi összehasonlítás

Fecske Mihály: Az ideális kórház-modell és a mai valóság

Lentner Csaba: Mezőgazdasági pénzügyekről tényszerűen

Általános bevezető az agrárium jelenlegi helyzetéről

Gazdag László: Az aranytojás paradoxon.

Több beruházás - gyorsabb fejlődés?

Dobai István: A nemzetiségi kérdés jogi kezelése

Gados László: Differenciáltabb és egyértelműbb
nyelvpolitika szükségességéről

Prugberger Tamás: Globalizáció...

Drábik János: Magyarország és Európa regionális átrendeződése

Balázs Judit: Hans Günter Brauch (Hrsg) Klimapolitik

A szerkesztőbizottság elnöke: Dr. Gidai Erzsébet

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Bíró Zoltán, Dr. Fecske Mihály,
Dr. Gánti Tibor, Dr. Gidai Erzsébet

Megjelenik negyedévente

GT

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a Társadalomkutató- és Előrejelző Intézet
1132. Budapest, Victor Hugo u. 18-22.

ISSN 0865 7823

**GAZDASÁG
ÉS
TÁRSADALOM**

IX. évfolyam 1-2. szám, 1998.

Szerzőink

Dr. Balázs Judit közgazdász, kandidátus, egyetemi docens
Soproni Egyetem

Dr. Dobai István nemzetközi jogi szakértő, Kolozsvár

Dr. Drábik János közgazdász, újságíró München

Dr. Fecske Mihály közgazdaságtudomány kandidátusa,
c. egyetemi tanár, Társadalomkutató és Előrejelző Intézet
Budapest

Dr. Gados László nyugállományú mérnök, alezredes, okleveles
földmérő mérnök

Dr. Gazdag László a közgazdaságtudományok kandidátusa,
egyetemi docens JPTE

Dr. Gidai Erzsébet közgazdaságtudomány akadémia doktora,
egyetemi tanár, Soproni Egyetem, Társadalomkutató és Előre-
jelző Intézet Budapest

Dr. Lentner Csaba: a közgazdaságtudomány kandidátusa,
egyetemi docens, Soproni Egyetem

Dr. Prugberger Tamás jogtudományok akadémia doktora,
egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Debrecen KLTE

TARTALOM

GAZDASÁG

Gidai Erzsébet: A piac szerepe az egészségügyben - nemzetközi összehasonlítás	5
Fecske Mihály: Az ideális kórház-modell és a mai valóság.....	27
Lentner Csaba: Mezőgazdasági pénzügyekről tényszerűen Általános bevezető az agrárium jelenlegi helyzetéről	57
Gazdag László: Az aranytojás paradoxon. Több beruházás - gyorsabb fejlődés?	85

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Dobai István: A nemzetiségi kérdés jogi kezelése.....	100
Gados László: Differenciáltabb és egyértelműbb nyelvpolitika szükségességéről.....	118

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Prugberger Tamás: Globalizáció.....	150
Drábik János: Magyarország és Európa regionális átrendeződése ..	166

KÖNYVSZEMLE

Balázs Judit: Hans Günter Brauch (Hrsg) Klimapolitik Hans Günter Brauch (Hrsg) Energiepolitik.....	192
--	-----

**A szedés a Társadalomkutató és Előrejelző Intézetben készült.
A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Kocsis Gábor munkája.
A nyomtatás 1998. novemberében készült**

GAZDASÁG

Gidai Erzsébet

A piac szerepe az egészségügyben - nemzetközi összehasonlítás*

1. A piac szerepe, sajátosságai, áru-pénzviszonyok az egészségügyben

Az egészségügyi rendszerek átalakulása és átalakítása ismét megélénkítette a vitát a piac és az állam szerepéről az egészségügyi ellátás, finanszírozás vonatkozásában.

E tárgykörnek hiányos azonban mind az elméleti, mind a gyakorlati tisztázása, annak ellenére, hogy Magyarországon is, napjainkban e terület a legfontosabb kérdések közé tartozik, különös tekintettel az egészségügyben megindult privatizációra.

Nem szorul hosszabb igazolásra az a tény, hogy az egészségügy szervesen illeszkedik a nemzetgazdaság teljes rendszerébe, s a lakosság egészségi állapotának védelmét és karbantartását szolgáló egészségügyi ellátás a gazdaság fejlődésének meghatározó eleme. Kiemelt figyelmet igényel abból adódóan, hogy az egészség különleges jószág, mert

- ↳ mással nem helyettesíthető „árucikk”,
- ↳ hiánya lerombolja az egyén jövedelmező képességét,
- ↳ keresletét nem a fizetőképesség határozza meg,

* A tanulmány az MTA keretében készült. Másodpublikálás. Magyarország az ezredfordulón stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. Mi lesz veled magyar egészségügy? Életminőség. Helyzet és jövőkép.

↳ helyreállítása iránti igény időpontja, minősége, időtartama az esetek jelentős részében nem tervezhető előre.

Az egészség az alapszükségletekhez tartozó tényező, s mint ilyen finanszírozási terhe nem hárítható át a végső fogyasztóra (a páciensre), tehát rendkívül korlátozott az áru mivolta és a piacositása. Az egészséggel való gazdálkodás sajátos - korlátozott - piaci feltételek között megy végbe.

Ez a korlátozott piac különleges igényekkel rendelkezik az egészségügyben, szemben a kompetitív szférával.

Jellemzői közül kiemelendő

- ↳ a tökéletlen verseny,
- ↳ a kínálati meghatározottság (egyoldalú piac),
- ↳ az előre megfinanszírozott szolgáltatás (pl. társadalombiztosítás formájában),
- ↳ a többszereplős piaci jellemzők, ahol a meghatározó szereplő a finanszírozó.

A piac felépítése az egészségügyben eltér az ismert árupiacok jellemzőitől, mert a **fogyasztó** (páciens), a **szolgáltató** (klinika, kórház), a **finanszírozó** (magán TB stb.) és egyéb, pl. **szabályozó-ellenőrző szervezet** (pl. állam apparátus) irányítja.

Az ilyen sajátos piaci és szabályozott környezetben az államnak meghatározó szerepe van, mivel biztosítania kell:

- ↳ a minőségileg magas ellátást,
- ↳ a kedvező költségű szolgáltatást,
- ↳ a fogyasztási preferenciák figyelembe vételét,
- ↳ a minden réteg számára elegendő ellátást,
- ↳ az elviselhetetlen pénzügyi terhek elhárítását.

Az egészségügyi ellátás biztosítása végső soron kormányzati feladat.

Magyarország valamennyi felsorolt tényezőt tekintve elmaradott ország, ami különösen fontossá teszi a kormányzati szerepvállalás emelését, miután a népesség egészségi állapota rendkívüli mértékben leromlott.

Minden egészségügyi ellátás célrendszere a ráfordítások **minimalizálása**, az ellátó tevékenység **optimalizálása** és az eredmény **maximalizálása**. Az egyes rendszerekben kialakított finanszírozási elvnek e hasznos célkitűzést kell szolgálnia.

A nemzetközileg is kialakult finanszírozási rendszereket, a finanszírozás és a szolgáltatás jellege alapján négy nagy csoportra sorolható:

- ↳ magánszféra + magánszolgáltatás (pl. USA),
- ↳ közigazgatás + magánszolgáltatás (pl. Kanada),
- ↳ közfinanszírozás + vegyes szolgáltatás (pl. Németország),
- ↳ közfinanszírozás + közszolgáltatás (pl. Anglia).

A fent összefoglalt számos célt a legjobban a 3. forma (közfinanszírozás + vegyes szolgáltatás) elégíti ki.

A felsorolt finanszírozási elvek és célrendszerek megvalósítás nagymértékben különböznek abban, hogy piaci eszközökkel meg lehet-e oldani ezt a feladatot, vagy ennél sokkal mélyrehatóbb beavatkozásra van szükség. Mindenekelőtt a ráfordítások csökkentése kerül előtérbe, amelynek elérésére két elv kristályosodott ki, az egyik az Amerikai Egyesült Államokban, másrésről Nyugat-Európában. (1. sz. táblázat)

1. sz. táblázat

A kiadások korlátozására irányuló két markáns stratégia

	Mikro-menedzsment (piac retorika az USA-ban)	Makro-menedzsment (szabályozott verseny Nyugat-Európában)
Kínálati oldal	A hatékonyság ösztönzése finanszírozási módszerekkel	Terület tervezés, kapacitások korlátozása, erőforrások arányosabb területi elosztása, árak szabályozása
Keresleti oldal	A páciens fogyasztóvá alakítása a kiadások nagyobb mértékű megosztásával	Globális költségvetés a kórházak számára, felső korlát az orvosi díjakra

Forrás: Orosz Éva: Egészségügyi rendszerek és reformtörekvések. PTA. 1992. Budapest.

Az európai felfogás értelmezésében az egészségügyi szolgáltatás különleges szociális jószág, abban lehetőleg a lakosság teljes egészének részesednie kell valamilyen módon, de a szabadon érvényesülő piaci viszonyok között ez nem lehetséges. A hatékonyság növelése érdekében szükséges a széleskörű szabályozott verseny. A költségvetések visszafogásának eszközét a szolgáltatói kapacitások, az árak, orvosi létszám és díjak korlátozásában látták, vagyis a kínálati oldal szabályozásában, zárt finanszírozási rendszer létrehozásában. Az amerikai rendszer ezzel szemben az ellátást nem tekintette feltétlenül

biztosítandó jószágnak, a kiadások visszafogását a szabadon érvényesülő piaci viszonyoktól, a fogyasztók költségérzékennyé tételétől várták, hangoztatva a páciensek szuverenitását és szabadságát. Ennek megfelelően finanszírozási rendszerünk nyitott maradt. Az összehasonlítás miatt különösen érdekes Kanada. Ebben az országban az 1960-1970-es évek fordulóján a magánfinanszírozásról áttértek a közfinanszírozásra, miközben a szolgáltatásban megmaradt a magántulajdon dominanciája.

A fő rendszertípusok összehasonlító elemzéséből levonható lényeges következtetéseket a 2.sz. táblázatban foglaltuk össze.

2.sz. táblázat

Az orvosok és a kórházak finanszírozásának módszerei néhány jellegzetes rendszerű országban

	Az orvosok finanszírozása		A kórházak finanszírozása
	Az alapellátásban	A kórházakban	
Canada	Fee-for-service, vagy fizetés	Fee-for-service, vagy fizetés	Éves, prospektív, globális
Anglia	Fee-for-service + fejkvóta	Fizetés	Éves, prospektív, globális költségvetés
Németország	Fee-for-service	Fizetés	Prospektív, kórház-specifikus ápolási napok
USA	Fee-for-service	Fee-for-service, vagy fizetés	Medicare: DRGs magánbiztosítás. Retrospektív költségvetés

A különböző érvényben lévő egészségügyi ellátórendszerek sajátosságaiból levonható következtetések értelmében megállapítható:

- ↳ Az egészségügyre fordított összegek nagysága és a lakosság egészségi állapota, illetve annak javulása között nincsen szoros összefüggés. (Az Egyesült államokban kiugróan magas összegeket költenek az egészségügyre, a vonatkozó népességi mutatók mégis az OECD országok hasonló adatainak legrosszabbjai között van. De ez figyelhető meg Németország és Anglia összehasonlításakor is.) Sok más felmérés is azt bizonyítja, hogy az egészségügyi ellátás - a fejlett országokban - csak 10-20%-nyi szerepet játszik a lakosság egészségi állapotának színvonalában, míg a környezetszennyezés, az életmód, a lakó- és munkahelyi körülmények stb., lényegesen magasabb arányt képviselnek.
- ↳ A magánfinanszírozás dominanciája esetén súlyosan sérül a társadalmi szolidaritás elve. Az USA-ban 35 millió állampolgár él mindenféle biztosítási jogosultság nélkül, s az állami segélyprogramok is csak egy részüket fedik le. A meglévő, egyébként igen tekintélyes erőforrások elosztása rendkívül egyenetlen. Az ellátásból a legrosszabb helyzetű, leginkább rászoruló rétegek maradnak ki.
- ↳ Az egészségügyben nem hagyhatók a szabadpiaci mechanizmusok érvényesülése, mert az egészségügy speciális területe a gazdaságnak, több ponton piaci elégtelenséghez vezető sajátosságokat hordoz magában:
- ↳ Az orvos információs monopóliumot képez. Ennek egyik oka az a tudásmennyiség, mellyel rendelkezik, s amit érthető módon kevésbé tud páciensének átadni, hiszen annak megértéséhez rengeteg alapismeret szükséges. Ugyanakkor az orvostársadalom is mesterségesen fenntartja tudományának miszticitását, hiszen ez kiemelkedő társadalmi presztízsének egyik tartóoszlopa. A beteg tehát alapvetően nem rendelkezik elegendő ismerettel racionális döntések meghozatalához, részint látszólagos választásait alapvetően az orvos ajánlásai határozzák meg. Ez viszont azt jelenti, hogy a piac két pillére, a keresleti és kínálati oldal összemosódik, tehát az orvos alapvető befo-

lyással rendelkezik saját szolgáltatásának keresettségére. Természetesen ezt saját érdekeinek megfelelően próbálja kiaknázni, vagyis pl., ha teljesítményfüggő bérezést kap, akkor mesterségesen várakoztatta a betegeket, hogy őket a magánpraxisába terelje. Ebből is látszik, hogy nincs az a kapacitás-mennyiség, amely ha egyszer létrejött, ne teremtené meg saját betegkörét, más szóval, ha nincs páciens az orvos mindig talál beteget.

- ↳ Ellátási kötelezettség terheli az orvost és az intézményhálózatot. Ezt mindenki (legalábbis a társadalom döntő többsége) magától értetődőnek veszi, hiszen alapvető etikai normákat sértene, ha pl. egy válságos állapotban lévő beteget nem fogadna egy kórház, csak azért, mert a betegnek nincs biztosítása és nem fizetőképes. Az orvosnak kötelessége azokat az eseteket is elvállalni, ahol a gyógykezelés költsége meghaladja az adott betegségekre fizetett normatívákat. A felvételi kötelezettség miatt természetesen üresen kell tartani akut ágyakat, emiatt a kórház nem tud teljes kapacitással, vagyis teljes hatékonysággal dolgozni. Természetesen az érvényben lévő finanszírozási rendszer befolyásolja az egyes normák teljesíthetőségét.
- ↳ A technikailag lehetséges, de gazdaságilag nagy ráfordítást igénylő kezelések számának növekedése figyelhető meg az orvostudomány fejlődésével. (Például az étellel hosszabb távon összeegyezhethetetlen fejlődési rendellenességgel világra jövő újszülöttek gondozása stb.)
- ↳ Gondot jelent az árkalkuláció, az eredménymérés, a minőségellenőrzés. Közgazdaságilag nincs ma még kidolgozva az egészségügyben végzett gyógyító-megelőző tevékenység költség/haszon mérése, árkalkulációja és gyermekcipőben jár a minőségellenőrzés. Az egyes finanszírozási technikák (például a homogén betegségcsoportokra épülő HBCS, vagy DRG rendszer) is becsült mutatók - pontrendszer - alapján állapítják meg a finanszírozási kvótákat. Az okok arra vezethetők vissza, hogy nehezen érzékelhetők a gyógyítási rendszerek ún. termelési tényezői (input oldal) és még problémásabb a kibocsátás az output oldal, mivel a tevékenység alanya a páciens, mindig individuális betegségben szenved, teljes mértékben egyénileg reagál a kezelésekre, gyógyszerekre, s az orvos is széles sávban mozoghat a

diagnózis felállításában és a terápiánál anélkül, hogy az szakmailag kifogásolható lenne. A betegek úgyszintén a legkülönbözőbb állapotot mutatják a gyógyulás stádiumában. (Általános állapot, reagálás a terápiára stb.) A kalkuláció, az eredménymérés tehát bonyolult folyamat, a létrehozott standardizálás is művi, s nem a tényleges helyzethez igazodó normatíva rendszer.

- ↳ Jelentős a politikai hatások szerepe, hiszen rosszul működő egészségügyi rendszerrel szinte biztos a választási kudarc. Ellenkező esetben viszont a jó egészségügyi ellátó rendszer nagymértékben segítheti a választás sikerét. Természetesen ennek feltétele egy jó fejlesztési program és a hozzárendelt pénzügyi források biztosítása.
- ↳ A különféle externáliák alapvetően meghatározhatják az egyének egészségi állapotát (fertőző betegségek, kezdve az influenzától és szalmonellafertőzéstől az AIDS-ig, nemi betegségekig, vagy a környezetszennyezés, a kemikáliák mindennapos használatának felelőssége az allergiás betegségek ugrásszerű elterjedésében, a passzív dohányosok egészségkárosodása, a nagyvárosi stressz mentálhigiénes hatása stb.)
- ↳ Az egészségügyi lobby (beleértve az orvosokat, a gyógyszer-, segéd-eszköz- és orvosi készülékgyártókat, melyek összességükben a világ egyik legnagyobb iparágát alkotják) nagy hatékonysággal tudja akár állami szinten is befolyásolni a döntés-előkészítést és hozatalt. Az orvosok képesek az egészségügyi reformok végrehajtásának akadályozására, ha az erőteljesen szemben áll érdekeivel, képesek a verseny korlátozására a gyógyszerárak új készítményeiknél, vagy az óriási társadalmi nyomás segítségével nagy profitot, jutalékot tudnak kikényszeríteni a biztosítóktól.
- ↳ Az egészségügyi szolgáltatás közismerten rendkívül drága, a piaci finanszírozást csak szűk réteg engedheti meg magának. Az egészséghez való jog viszont alapvető emberi jog. Az alapvető emberi jog érvényesítésének biztosítása a szolidaritási elv érvényesítése mellett alapvetően kormányzati feladat, s nem piaci versenyszabályozás kérdése. Hosszú távon életképtelen minden olyan egészségügyi ellátó rendszer, amelyik ezt a finanszírozási alapelvet szem elől téveszti. A

felhasználó forrásként a befizetett biztosítási járulékok mellett - szükség esetén - az egyéb közterheket, mindenekelőtt az adókból beáramló költségvetési bevételeket lehet hasznosítani.

Fejlett ipari államokban a szolgáltató oldal magántulajdoni többsége és szükséges szabályozások mellett jó alkalmazkodóak a piaci ösztönzők is. Jó példa erre Kanada, mely áttérve a társadalombiztosítási rendszerre, képes volt az egészségügyi költségek növekedésének fékezésére és a többségi magánszolgáltatás mellett is jól működő egészségügyi ellátó rendszert hozott létre.

Általában figyelemre méltó, hogy azok az országok voltak képesek kiadásaik korlátozására, amelyek zárt és prospektív közfinanszírozással szemben rendelkeztek, s a hangsúlyt a kínálati oldal szabályozására helyezték.

2. Az állam szerepe az egészségügyben

↳ Már a múlt század végén a fejlettség magasabb fokán álló országokban megfogalmazódott az igény az állam szerepének növelésére az egészség megóvása, a járványok elhárítása terén. A századunk második felében pedig mint erőteljesebb az a szemlélet (és követelés), hogy az állam szavatolja minden polgára számára az egészséghez való alapvető jogokat. A mindenkori kormánynak feladata továbbá - a nemzetgazdaságok érdekében is -, hogy minél hatékonyabban működjön az egészségügy. Mindezeket bonyolult és széleskörű egészség- és szociálpolitikával próbálják megvalósítani, országonként eltérő módon és hangsúlyokkal. Ezek között azonban jó néhány közös vonás is akad, így általánosságban megfogalmazható tevékenységi területek:

- ↳ az egészségügyi ellátás elérhetőségének és hozzáférhetőségének biztosítására
- ↳ a hatékony működés érdekében piaci viszonyok teremtése
- ↳ az egészségügy piaci elégtelenségei miatt kialakuló anomáliák preventív, illetve korrektív kezelése

- ↳ az egészségügy tevékenységével csak részint kapcsolatban lévő, vagy attól független, de a lakosság egészségi állapotát nagy mértékben befolyásoló területek felügyelete, irányítása, szponzorálása
- ↳ ezen funkcióhoz szükséges jövedelem-újraelosztás megvalósítása.

A felsoroltak között a legfontosabb az első feladat az ellátás elérhetőségének és hozzáférhetőségének biztosítása. A szolidaritás elve nem engedi meg, hogy valaki ne jusson hozzá a szolgáltatásokhoz, mert anyagi helyzete, életkora, szociális helyzete ezt nem teszi lehetővé, vagy mert az erőforrások földrajzi elhelyezkedése nem fedí le az egyén életterét. Az állam feladata a szükséges korrekciók elvégzése, amit a többi réteg érdeke is megkíván. Ilyen esetekben az adott országban nem a közszolgáltatás, hanem például a piaci szemlélet (l. USA), ott az államapparátus ezen funkciójának sokkal inkább indirekt (pl. adminisztratív eszközök, gazdasági ösztönzők), mintsem direkt úton tesz eleget.

Az állami szerepvállalás köréhez tartozik az egészségügyi szolgáltatások, illetve esetleges hiányuk elfogadtatása valamely területen. Komoly jogi és etikai problémák vetődnek fel például az abortusszal, szervátültetéssel, eutanáziával, génebeszettel és más területekkel kapcsolatban. Ezek szabályozásának kimunkálása a hozzárendelt törvénykezéssel és gazdasági feltételek megteremtésével együtt tartoznak az állami szabályozás feladatköréhez.

A szakemberek (orvosok, ápolók, nővérek, műszakiak) képzése és továbbképzése jórészt állami intézményekben történik. A szűk szakmai színvonalon túlmenően fontos, milyen szociológiai, pszichológiai, etikai, jogi, gazdasági ismereteket sajátítanak el, ezeket munkakörükben mennyire tudják hasznosítani. Az egészségügy tudományos, technológiai színvonalának emeléséhez hozzátartozik a képzés és továbbképzés fejlesztése és az ehhez szükséges források biztosítása, ami állami irányítás nélkül nem valósítható meg. A fejlett piaci államokban 8-10-szeresét fordítják ezekre a területekre Magyarországhoz képest. Közismert, hogy

a kutatások aránya a GDP-ben Magyarországon nem éri el az 1%-ot, szemben a fejlett országokban található 8-10%-os aránnyal.

Vannak olyan területek, ahol az állam közvetlenül a szolgáltatást és a finanszírozást is el kell lássa, így a járvány- és közegészségügyi feladatok esetén, vagy egyes, a társadalom periferiájára szorult rétegek ellátásának (hajléktalanok, munkanélküliek, szenvedélybetegek, testi- és szellemi fogyatékosok) biztosításában. A szükséges erőforrásokat a költségvetés bevételeiből biztosítják, vagyis a csoportkockázat alapú biztosításon kívül is történik a jövedelemátcsoportosítás. Ezeket az újraelosztó folyamatokat célszerű decentralizáltan végezni (pl. önkormányzati, alapítványi szinten), mert a központi elosztás sokkal kevésbé hatékony.

Az a tény, hogy a fejlett országok egészségügyi kiadásai közötti nagy különbségek egyáltalán nem tükröződnek népességük egészségi mutatóiban, illetve a jelentős költségnövekedések nem eredményeztek arányos javulást ezen paraméterekben, azt mutatja, hogy az egészségügyi állapotért felelős tényezőket elsősorban az egészségügyön kívül kell keresni.

Ezek közül a legfontosabbak:

- ↳ gazdasági fejlettségi mutatók
- ↳ életmód (táplálkozás, dohányzás, alkohol fogyasztás, mozgásaktivitás)
- ↳ környezeti hatások (környezetszennyezés, társadalmi stressz, lakó- és munkahelyi környezet)
- ↳ kulturális színvonal (egészségügyi ismeretek és szükségletek)
- ↳ a gazdaságpolitikai eszközrendszerek.

Az állam ezen tényezők mindegyikét nagy mértékben befolyásolni tudja, s felelősséget kell vállalnia azért, hogy a gazdasági tevékenység célja az ember jólétének növelése, nem pedig a gazdasági növekedés

önmagában, vagy bizonyos pénzügyi lobby érdekének kiszolgálása különösen nem, ha az egészségkárosító hatású módon vihető végbe.

A hatalmi elitnek hatása van a korszellem alakítására, mennyire érték az ember, az egészség, a humán és természettudományos ismeret, milyenek a fogyasztói szokások, milyen az életmód.

Az állami szerepvállalásnak növekednie szükséges az egészségnevelés, az iskolai oktatás, az ismeretterjesztő munka biztosítása terén is, hiszen így jelentősen lehet befolyásolni a népesség tagjainak egészségügyi szükségleteit, életmódját. Mivel az orvoshoz fordulás komplex pszicho-szociális folyamat, ezekkel az eszközökkel is változtatni lehet nemkívánatos jelenségeken. Alacsonyabb jövedelmi, kulturális szintű rétegeknél a hiányos ismeretek és egzisztenciális okok miatt a betegség előrehaladott stádiumában fordulnak orvoshoz, mint egy azonos betegségben szenvedő értelmiségi. Ez esetben az egészség sem az elsődleges értékek között szerepel. Az egészségügyi szükségletet befolyásolja a szocializáció (például egy nő esetében elfogadottabbá, ha beteg), az egyén szerepkötelezettsége (mennyire rugalmas feladata átcsoportosításában, lehetőséget teremtve így az orvos felkeresésére), szociális szerepe (a családban a nő feladata a tagok egészségével törődni, ezért jobban odafigyel magára is, ismeretei is gazdagabbak ezen a területen.) A betegségek megelőzésében hátráltató jelenség az életkor-korlát, vagyis 25-50 éves aktív korosztály önpusztító életmódot folytat, nem fordít figyelmet egészségére, pedig ezekben az életévekben kellene megelőznie a klasszikus betegségek kifejlődését (cukorbetegség, érelmeszesedés, szívinfarktus, rákos megbetegedések).

Összefoglalóan megállapítható, hogy az állami szerepvállalás, vagy más szóval az állami beavatkozás alapvetően két vonatkozásban nélkülözhetetlen:

- ↳ egyrészt, ha a hatékonyságnövelést tűzi ki célul,
- ↳ másrészt, ha a társadalmi igazságosság elve vezérli.

Az első esetet szükségessé teszi az adminisztrációs tevékenység növekvő költségeinek csökkentése, a gazdálkodás biztonságának megteremtése és bizonyos költségek (mint pl. externáliák költségei, a kutatás, képzés, továbbképzés, kórházat átalakító beruházások stb. finanszírozása).

A második esetben, a társadalmi igazságosság biztosítása indokolja az állami beavatkozást azért, hogy az alapvető egészségügyi ellátásból senki, egyik réteg sem szoruljon ki. Más szóval az élethez való jognak, az egészségügyi ellátáshoz való jognak, függetlennek kell lenni a polgár anyagi viszonyaitól és a kockázati valószínűségektől. Az egyenlő esély az egyenlő igénybevétel lehetőségeinek biztosítását is jelenti.

Amennyiben az állam rosszul szervezi meg önmagát, rosszul látja el a szükséges beavatkozási feladatát (lásd a magyarországi liberális gazdaság- és egészségpolitika kudarcát), akkor nem képes sem az első, sem a második követelménynek eleget tenni. Eredményeképpen az ellátatlan betegek számának növekedése akár ugrásszerű is lehet (Magyarországon mintegy 1 millió főre, a népesség 10%-ára tehető ezek száma).

Az USA-ban 35 millió főt, a népesség mintegy 15%-át teszi ki az ellátatlan betegek aránya és gyorsulva romlik a lakosság egészségi állapota.

Az állami beavatkozások kudarcának veszélye csökkenthető, mindezekelőtt a jól szervezett és motivált egészségpolitikai koncepcióval, a hatékony finanszírozási rendszer kiépítésével, s a piaci szereplők (finanszírozó, szolgáltató, páciens) közötti összhang kialakításával.

3. Nemzetközi összehasonlító elemzés

A fejlett országokban a humánszektorra történt ráfordítások (a GDP-ből való részesedést tekintve) az elmúlt évtizedben jelentősen emelkedtek, s ezekben a kiadásokban növekvő szerepet vállalt az állam. E ráfordítások alakulása azt is mutatja, hogy 3-4-szer többet szentelnek a felsorolt országokban egészségügyre, mint hazánkban.

Jól tükrözik ezt az alábbi táblázatban összefoglalt adatok, néhány kiemelt ország vonatkozásában.

3. sz. táblázat

Az egészségügyi kiadások alakulása egyes országokban

	Egy főre jutó egészségügyi	Az egészségügyi kiadások
USA	3.498	16,5
Svájc	2.294	18,6
Kanada	2.010	14,3
Ausztria	1.965	12,1
Franciaország	1.866	13,6
Németország	1.816*	12,2
Luxemburg	1.697	-
Belgium	1.653	12,6
Hollandia	1.641	12,2
Ausztrália	1.606	14,6
Norvégia	1.558*	13,3
Olaszország	1.522*	-
Japán	1.484*	15,1
Dánia	1.362	8,8
Finnország	1.357	11,0
Svédország	1.348	9,2
Egyesült Királyság	1.211	12,8
Új-Zéland	1.185	-
Írország	1.107	13,0
Spanyolország	971	13,1
Portugália	874*	-
Csehország	662*	-
Görögország	500*	8,4
Magyarország	500*	6,2
Törökország	146*	-

*1993 évi adatok, **Becslés

Forrás: OECD in Figures 1996. (OECD) Párizs.

A táblázatból Magyarország a vizsgált 24 ország relációjában a legrosszabb az utolsó előtti helyet foglalja az 500 USD-ral, miközben az csaknem kétszeresen többet fordít az egészségügyre.

A kormány részesedése az összes egészségügyi kiadásban

Ország	1967	1976	1985	1990	1995
Franciaország	7,1	8,7	10,1	10,1	11,4
Görögország	3,6	3,9	4,6	5,3	6,0
NSZK	8,5	13,0	12,3	12,3	12,0
Finnország	6,0	6,8	7,5	8,3	8,9
Ausztria	6,4	7,4	9,0	9,7	10,3
Svájc	5,0	7,5	8,6	9,1	9,6
Norvégia	5,1	9,1	10,5	10,9	11,3
Svédország	8,4	11,5	14,9	15,9	17,8
Nagy-Britannia	5,3	6,6	7,1	7,5	7,8
Hollandia	7,1	10,6	11,5	12,0	12,4
NDK	3,9	4,6	5,6		

Az egy főre vetített egészségügyi kiadás a legnagyobb az USA-ban, 1993-ban ez közel 3000 dollárt jelent, míg Magyarországon ez az összeg 1993-ban nem érték el a 400 dollárt. A kiadások között meglévő tízszeres különbség azonban az egészségügyi ellátás kisebb eltérést jelent. (Ennek ellenére a népesség egészségi állapotát jellemző mutatók Magyarországon elérték a negatív „világ” színvonalat.)

A fejlett országokban a nagyobb pénzügyi alapok lehetővé teszik a gyógyítás magasabb színvonalának, a kiemelt komfortfokozatok biztosítását. Lényegesen többet költhetnek az egészségnevelésre és a prevencióra. (A hazai egészségügyi költségvetésben a megelőzést szolgáló kiadások az összkidadásoknak még az 5%-át sem teszik ki.) Bár az is közzismert, hogy a népesség egészségi állapota és az egészségügyre fordított kiadások között nincs szignifikáns korreláció.

Végső soron más típusú értékrend alakult ki a fejlett egészségügyi ágazattal rendelkező országokban, mind az ellátás, mind a szükséglet oldalán azáltal, hogy a szükségletek között kiemelt helyen szerepel az egészség megtartásának és a betegség megelőzésének igénye, ami a szükségletek kielégítésének minőségileg magasabb színvonalát jelenti.

Egy másik ország egészségügyi rendszerét nyilvánvalóan lehetetlen „másolni”, mindenekelőtt a társadalmi környezet, a politikai helyzet és az egészségügy korábbi intézményrendszerének különbözősége miatt. Mégis fontos a nemzetközi tapasztalatok, hiszen a fejlett nyugati országokban működő egészségügy fő jellemzőinek, reformfolyamatainak, valamint a különböző reformvitáknak a tanulmányozása és szembevetése a hazai elképzelésekkel, elméleti feltételezésekkel hozzájárulhat ahhoz, hogy tisztázódjanak a magyar egészségügy fejlesztésének lehetséges alternatívái, az előnyökkel és hátrányokkal együtt.

A nemzetközi összehasonlítás egyik jellegzetes kiindulópontja a finanszírozási rendszerek egybevetése. Az egészségügy finanszírozásának három alapvető típusa ismert: a társadalombiztosítást szolgáló (pl. Németország, Hollandia), a piaci és magánbiztosítás elvű (USA) és a költségvetés (pl. Anglia, Svédország, Kanada) dominanciáján alapuló rendszer.

Fontos hangsúlyozni, hogy a valóságban minden egészségügyi rendszer finanszírozása többcsatornás, mindenütt megtalálható (bár országonként különböző mértékben) a biztosítás, a központi és/vagy helyi költségvetés, valamint a fogyasztók közvetlen kifizetései is.

Ezek a finanszírozási rendszerek markánsan elkülöníthetők egymástól, még akkor is, ha az utóbbi években jelentős mértékben közelednek egymáshoz az egészségügyi reformelképzelések. Hasonlóképpen megvan a fejlettségbeli eltérés is, például Magyarország és a nyugat-európai országok között mintegy 80-100 év, ami igen nehezen építhető le még hosszú távon is.

Nagy kérdés az Európai Unió tagállamai és leendő tagállamai közötti kapcsolatok fejlesztése. Közös a tagállamokban és a később csatlakozó országokban az egészségügyi kiadások csökkentése, a privatizáció felgyorsítása, és a jelentősebb egészségügyi fejlesztések elmaradása.

Nemzetközi összehasonlítások azt mutatják, hogy az egy lakosra jutó egészségügyi kiadások terén az USA, Svédország, Kanada áll az élen, míg Görögország, Portugália, Spanyolország, Írország pedig ezen ország csoportoktól jelentős mértékben elmaradott.

Az egészségügy finanszírozásának nemzetközi összehasonlításában két elvi-filozófiai alapot lehet megkülönböztetni, a **szolidaritási alapú finanszírozást** - ezek adóval, vagy járulékkal finanszírozott rendszerek, amelyben a szociálisan erősek, a fiatalok és az aktív korosztályok fizetnek a szociálisan gyengékért és öregekért - és a **kockázatvállaláson alapuló finanszírozást**, amelyben az egészségügyi szolgáltatásokat az igénybevevők maguk finanszírozzák és amelyben az önrészesedés a morbiditási kockázattól (pl. kor) függ.

Tisztán adó, vagy tisztán járulékinanszírozási rendszerek nem fordulnak elő. Legalacsonyabb a társadalombiztosítási járulék természetesen azokban az országokban, amelyekben a legmagasabb az adóból való finanszírozás aránya, például Svédországban, Portugáliában, Írországban, Nagy-Britanniában és Dániában. A vizsgált országok többé kevésbé a szolidaritás közösség elvére építik egészségügyi rendszereiket, kivétel az USA, amely eddig ezt a fogalmat nem ismerte. Itt a rendszer gyakorlatilag a magán betegbiztosításra épül, csekély állami támogatással és önrészesedéssel.

A magán betegbiztosításnak nemcsak Belgiumban és Írországban van jelentősége, hanem az EU minden országában. A magán kiegészítő biztosításoknak két formáját különböztethetjük meg, a **kiegészítő betegbiztosítást**, amely szerint a magánbiztosító megveszi a társadalombiztosítási szolgáltatásokon túlmenő szolgáltatásokat és a **helyettesítő betegbiztosítást**, amelynél mindazok a szolgáltatások is a magánbiztosítóra

tartoznak, amelyeket egyébként a társadalombiztosítás nyújt, de ezen többen túlmegy. Az Európai Unió 345 millió állampolgárából mindössze kb. 13 milliónak van helyettesítő és 110 milliónak kiegészítő betegbiztosítása, tehát csaknem egyharmaduk rendelkezik magánbiztosítással. A legtöbb magán kiegészítő biztosítást (komplementer biztosítást) a Benelux államokban és Franciaországban kötötték.

Az egészségügyi rendszerek között más szempontokból is különbségeket lehet tenni. Társadalmi betegbiztosítási rendszernek általában azokat nevezik, amelyek:

- ↳ törvényesen a társadalom meghatározott csoportjaira (többször a szociálisan gyengékre) terjed ki és nem az egész népességre kötelező,
- ↳ előnyben részesíti a szolgáltatásoknak a magánszektorban való előállítását,
- ↳ az állami igazgatás helyett előnyben részesíti az önkormányzatot,
- ↳ nemcsak természetbeni, hanem pénzügyi szolgáltatásokat is nyújt és túlnyomórészt munkavállalói és munkáltatói járulékkal finanszírozzák.

Ezzel szemben **nemzeti egészségügyi szolgálatoknak** nevezik azokat a rendszereket, amelyek:

- ↳ kivétel nélkül törvényesen kiterjednek az egész népességre,
- ↳ túlnyomóan, vagy kizárólag adókból finanszírozzák,
- ↳ a pénzügyi szolgáltatásokat nem az egészségügyi szolgálatnál irányozzák elő,
- ↳ előnyben részesítik a kommunális igazgatást,
- ↳ a szolgáltatások előállítása túlnyomóan kommunális.

A kórházak üzemeltetésének finanszírozása nemzetközileg különböző. Portugáliában és Spanyolországban 100%-ban állami, Svédországban 98 és Görögországban 90%. Ausztriában 49%-ban állami az üzemeltetés finanszírozása, Svájcban a kommunális kórházaké 38%, Belgiumban 25%, Olaszországban és Luxemburgban csak csekély állami hozzájárulást kapnak.

A betegeknek részben önrészesedést kell fizetniük. Ez Belgiumban, Németországban és Franciaországban csekély, Görögországban, Írországban és Luxemburgban jelentős és a költségek 18%-áig terjed Svájcban.

A járulékkal finanszírozott rendszerek hívei ennek előnyeit abban látják, hogy az összhangban van a szolidaritási elvvel, lehetővé teszi az öngazgatást, független az állami költségvetés helyzetétől és ezzel az államtól és a politikától független.

Az alulfinanszírozású rendszereket a politikusok gyakran azért részesítik előnyben, mert közel áll az államhoz és adminisztratív beavatkozások, szabályozási funkciók könnyebben valósíthatók meg.

A szolidáris elv a garanciája annak, hogy a súlyos beteg magas költségeit a közösség viseli. Az önrészesedésnél, vagy a saját fizetésnél nem ez a helyzet. A nem magánbiztosított állampolgár, aki betegség esetén pénzügyi teljesítő képessége határán áll, vagy lemond a szükséges szolgáltatásról, vagy az állam egyéb szolgáltatásaira szorul, azaz ismét csak adóeszközöket vesz igénybe.

A szolidaritás elvű finanszírozásban a kritikus eseteket és a különösen magas költségeket minden esetben vállalnia kell, de az egyszerű eseteket, a szociálisan rosszul ellátott rétegeknek is pénzügyileg viselnie kell. (A partnerkrízis „nem tartozik a szociális közösség biztosítási védelme alá”.)

A kockázatvállaláson nyugvó ellátás helyes a magán biztosításban, de nem felel meg a szociális állam elveinek. A nagyobb kockázat magasabb díja olyan emberek számára, akik szerencsétlenségükre gyakrabban, vagy krónikusan betegszenek meg, és a magasabb életkorral emelkedő kockázati díj, ellentmond a szociális esélyegyenlőség elvének és ezért elfogadhatatlan.

A tiszta járulékfinanszírozás védőinek azonban el kell ismerniük, hogy a járulékokra csak a bérek és a fizetések arányában fizetik. Az a munka azonban, amelyet bérekkel és intézkedésekkel honorálnak, csak egy csekély része a bruttó társadalmi termék létrehozásának, azaz az egész nemzet értékalkotásának. A modern ipari társadalom az emberi munkát egyre inkább gépekkel és az újabb időkben elektronikával helyettesíti. Az értékalkotás már nem annyira az embereken keresztül történik. Ha azonban csak az emberek kapnak bért és fizetést és csak ezeket a béreket és fizetéseket vonják be a társadalombiztosítási járulékokba, akkor az állami elvekre felépített egészségügyi rendszer finanszírozhatatlan.

A bruttó társadalmi termékben a bérvóta csökkentése más megoldásokra kényszerít, más szóval a fizetett adókat is be kell vonni a finanszírozásba. Az egészségügyben tehát a leghatékonyabb az adóból és a járulékból való kombinált finanszírozás. Az adóból finanszírozott rész nagysága, a bruttó nemzeti termék bérhányadának a csökkentését kompenzálja az egészségügy finanszírozásában.

Az így kialakított kombinált finanszírozási forma megoldhatná Magyarországon is az egészségügyi ellátás pénzügyi alapjainak biztosítását, amennyiben észszerű takarékossgal és a társadalombiztosítási források felhasználásának szigorú ellenőrzésével párosul.

Összefoglalásként megállapítható, hogy az egészségügy a nemzetgazdaság rendszerének szerves része, a maga sajátos jellemzőivel. Az egészségügy működésének három központi kérdése került előtérbe a napjainkban zajló vitákban a piac szerepe, az állami beavatkozások látóköre és a finanszírozó rendszere.

A piac az egészségügyben, szemben az ismert kompetitív piaccal, nem rendelkezik a szabad verseny ismérveivel, korlátozott, kínálati piac három szereplővel a szolgáltatást nyújtó intézménnyel, a pácienssel és a finanszírozó intézménnyel. E sajátos vonások következtében nem érvényesülnek az egészségügy piacán a kompetitív, vagy a monopolpiac törvényszerűségei sem.

Az egészségügyi ellátás biztosításában az államnak meghatározó szerepe van, egyrészt a hatékonyság javításában, az igazságosság elvének biztosításában, az externáliák költségeinek finanszírozásában és a fejlesztés megvalósításában.

Ehhez a szemponthoz szükséges hozzárendelni a finanszírozási rendszereket, amelynek nemzetközi összehasonlításában 3 fő csoportját és két elvi alapját különböztetjük meg. A csoportosítást illetően a költségvetési alapra, a piaci rendszerről és a biztosítási elvekre épülő finanszírozási rendszerek terjednek el.

Az elvi alapjait tekintve szétválik a szolidaritásra és a kockázatvállalás elvére épülő finanszírozási rendszer. A 90-es években az egészségügyi kiadásokat tekintve az USA-ban a legmagasabb az egy főre jutó egészségügyi kiadás (3498 USD, 1994-ben), míg Magyarországon a teljes kiadás 500 USD körül van, 24 ország összehasonlításában a 23. helyen áll, mögötte Törökországgal.

Végeredményben az egészségügy fejlesztésében és az ellátás biztosításában a korlátozott piac, a felelős állami szerepvállalás és az igazságosság elvének együttes érvényre juttatása hozhat eredményt. A leszűrt következtetések hasznosítása különösen fontos az egészségügyi ellátás jelenleg folyó visszaélésekkel telített átalakítási folyamatában.

Felhasznált irodalom:

1. **Gidai Erzsébet:** Az egészségügy és a gazdaság kapcsolata, a gazdasági rendszerek hatása az egészségügyre.
Budapest, 1991.
2. **Orosz Éva:** Az egészségügyi rendszerek és reformtörekvések.
Politikai Tanulmányok Intézete Alapítvány.
Budapest, 1992.
3. The Reform of Health Care - A Comparative
4. Analysis of Seven OECD Countries
OECD, Párizs, 1992.
5. **M. Schneider:** Az egészségügyi rendszerek nemzetközi összehasonlításban.
BAYS, 1995.
6. **Rékassy Balázs:** A belső piac alakításának lehetőségei, mint az egészségügyi költségek féken tartásának lehetséges alternatívája.
Egészségügyi Gazdasági Szemle.
1997/augusztus.
7. **Hermann Hoffmann:** Egészségügyi rendszerek, nemzetközi összehasonlító elemzése.
-Kézirat-
8. **Menyhay Imre:** Adalékok Káin „esti meséjéhez” - Gazdaság és szocializáció a jelenkori liberális társadalomban.
Akadémiai Kiadó, 1997.

Fecske Mihály

Az ideális kórház-modell és a mai valóság¹

1. Általános összefüggések, alapvető stratégiai kérdések

A téma az egészségpolitikánk központi kérdése és az ezzel kapcsolatos vitaanyagok, előterjesztések, évek óta több száz oldalt kitevő terjedelmnek felel meg. Ezért e helyen - részben terjedelmi korlátok miatt is - csak a téma néhány lényeges gondolatának felvillantására vállalkozhatok. Felhasználva viszont a már ismert anyagok tapasztalatait, ezért azt a célt tűztem ki, hogy a kórházakkal kapcsolatban

- ↳ a stratégiai szemlélet szükségességével,
- ↳ a kórházi környezet meghatározó szerepével,
- ↳ valamint több, mint egy tucat kórház átvilágítás során szerzett tapasztalat hasznosításával foglalkozom.
- ↳ A felsorolt kritériumok alapján
- ↳ kísérletet teszek a ma reálisnak elfogadható kórház definiálására.

A kórházak ügye nem elsősorban orvosi kérdés. A kórházak földrajzi elhelyezkedéstől, társadalmi és gazdasági fejlettségtől függően igen nagy eltérést mutatnak. A múltban is, a jelenben pedig még inkább egyre jobban előtérbe kerül a stratégiában való gondolkodás, a külső környezet meghatározó szerepe. A sokféle hatás, mint befolyásoló tényező, egyértelműsíti azt az evidens alapelvet, hogy általában az egészségügyi állapot, mint az életminőség egyik nagyon fontos tényezője, önmagában nem is vizsgálható, csak azokkal a körülményekkel együtt, amelyekkel egy ország általános ké-

¹ A tanulmány az MTA keretében készült. Másodpublikálás. Magyarország az ezredfordulón stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. Mi lesz veled magyar egészségügy? Életminőség. Helyzet és jövőkép.

pe jellemezhető. (Schäfer professzor² szerint alig van olyan tevékenysége az életnek, amely ne lenne kapcsolatban az egészségüggyel. Ugyanakkor szégyenletesen csekély ismeretünk van az egészséget befolyásoló okokról, valamint a konkrét károkról. Azzal, hogy a fertőző betegségeket sikerült kiküszöbölni, jelentősen meghosszabbítható az emberi élet. A sok mindent elért orvostudomány ugyanakkor a növekvő veszélyekkel szemben nap, mint nap többet veszít.)

Az egészségügyi helyzettel szemben, azon belül a kórházak működésével összefüggő gazdasági állapotok modell rendszerben is megfogalmazhatók, amelyben az egymásra ható tényezők számszerűleg is kifejezhetők és változásaik tovagyrűző hatásai, ily módon jól lemérhetők. Ezt a megoldást a közgazdászok a nemzetgazdasági mérlegrendszerben már évtizedek óta ismerik és minél fejlettebb egy ország, annál inkább alkalmazzák.³

A mátrix modell tulajdonképpen egy sakktábla rendszer, amelyben a tábla fej és az oldal rovat megegyezik és kifejezi az egyes ágazatok részére adott, illetve kapott értékeket, majdan ezekből olyan összefüggésrendszer számítható ki, amely megmutatja, hogy egyes kockák egységnyi változásai az összes többi kockára milyen hatást gyakorolnak.

Hangsúlyozni kell, hogy az egészségi állapot és ezen belül a kórházi funkció, számos **naturális mutatóval mérhető**, mégis vannak olyan elemei, amelyek ma még nem kvantifikálhatók. (Ilyenek például az elégedettség, vagy az elégedetlenség és más olyan szubjektív tényezők, amelyekre ma a szabvány statisztika nem tud mutatókat produkálni.) Ezek jelentőségét azért kell hangsúlyozni, mert a kórházak megítélésében néha ezek a tényezők a viszonylag objektívnek mondható tulajdonságokkal ellentétes tendenciáét mutathatnak. (Például a kórházak sorában a kórházi dolgozók „modorának piacodása” egyre nagyobb szerephez juthat.)

² Direktor des Instituts für Sozial-und Arbeitsmedizin Heidelberg.

³ KSH ágazatok kapcsolatok mérlege.

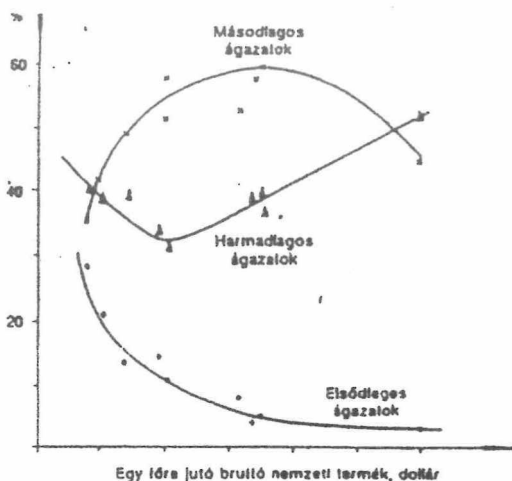
A külső körülmények - a kórházat körülvevő objektív tényezők - egyre pontosabban körülhatárolhatók és a kórház létét és jövőjét egyre biztosabban segítik megérteni (tervezni). A fejlődési tendencia azonban koránt sem mutat egyenes vonalú képet.

Az egészséggel való törődés - ahogy más humán tényezők változásai, mint például az oktatás, a kutatás, a környezetvédelem, a szociálpolitika stb. mutatják - ha kezdetben inkább humanitárius indíttatásúak voltak, az általános fejlődéssel egyre inkább meghatározó elemévé válnak egy társadalmi előrehaladásnak. A művelt egészséges ember utáni igény a piacgazdaság fontos eleme lett a fejlett ipari társadalomban pedig ezek a tényezők a társadalmi-gazdasági haladás alapvető tényezői, megelőzve a természetes termelést is.

Az egészségügyi helyzettel összefüggő kvantifikálható és értékben kifejezhető tényezők mérésének lehetőségeit a nemzetgazdasági mérleg mátrix modelljével tudjuk érzékeltetni, mely azt is megmutatja, hogy az egészségügy megítélésében, fejlődésében hogyan lehet figyelembe venni bizonyos hatásokat. Most egy másik modell segítségével arra kívánunk rávilágítani, hogy a modern piacgazdaság körülményei között a humán-tényezőknek - amelyek a nemzetgazdaság tercier szektorának zömét képezik - a jövő fejlődés szempontjából milyen szerepe lehet a modern nemzetgazdaságban.

Tézisünket nemzetközi adatokkal kívánjuk alátámasztani. A bizonyítást a 60-as évek közepéből vett kilenc nyugat-európai ország adatai alapján végezzük. Úgy ítéljük meg, hogy az ebből levonható tendenciák, a koncepciók alátámasztására alkalmasak. A fejlett országok több évtizeddel korábban mutatott sajátosságai ugyanis olyan összefüggésekre hívják fel a figyelmet, amelyek sok tévedést megélt gazdaságpolitikánkban esetenként jól hasznosíthatók. (Mai fejlettségünk egy sor területen a nyugat-európai országok két-három évtizeddel korábbi szintjét, még ma sem haladják meg.)

A kilenc ország rendkívül leegyszerűsített strukturális fejlődésének modellje.⁴ (amely a nemzetgazdaságot három ágazatra összevonva ábrázolja) azt mutatja, hogy a gazdasági fejlettség egy ország strukturális összetételét jelentősen determinálja. A fejlettség alacsony fokán, nagy a súlya a primer ágazatnak, amely a fejlődés előrehaladtával rohamosan csökken. A szekunder ágazat aránya, egy meghatározott fejlettségig nő, majd a tetőzés után csökkenni kezd. A terciér ágazat kezdeti csökkenés után pedig gyors növekedést mutat és alakulása egy bizonyos idő után a fejlettség hordozójává válik. (A fejlettség bizonyos fokán túl, további haladás húzóereje, már nem a klasszikus termelői szféra - a primer és szekundér ágazat -, hanem az úgynevezett terciér ágazat. A koncepció matematikai modellje a következő ábrán jól érzékelhető.)

- o Elsődleges ágazatok: mezőgazdaság
- x Másodlagos ágazatok: ipar, építőipar, közlekedés
- ▲ Harmadlagos ágazatok: kereskedelem, szolgáltatások stb.

⁴ Forrás: Korszerű statisztika törekvések... Akadémia Kiadó 1968.

A fenti (leegyszerűsített ábra) Magyarországon a politikának azt a lehetőséget kínálja, amelyet a közgazdaság az **egyenlőtlen fejlődés törvénye** címen ismer. (Nem kell végigjárni minden fokozatát - és főleg kudarcait - a fejlődésnek, hanem bizonyos szakaszok átléphetők. Ez történt Németországban és Japánban a második világháború után, ami a gyors felemelkedést eredményezte.)

Nem bizonyított egyértelműen, hogy Magyarország jövője csak a „**hagyományos termelőszektor**” növekedésén keresztül lehetséges. A történelmi tanulságokat, a természeti adottságainkat, a világpiacon lehetőségeinket figyelembe véve, a legkedvezőbb lehetőségeket jelenleg a **tercier ágazat** ígéri.

A koncepciót már csak azért is érdemes megemlíteni, mivel a hagyományos („**naturális termelő**”) területek fejlesztésében potenciális konkurensaink igen kemény ellenfeleknek számítanak, a terciér szektor fejlesztéséhez pedig jó hagyományaink és komparatív előnyeink vannak. Ide sorolható az egész humánszféra, az oktatás, a kutatás, az egészségügy, a környezetvédelem és az egész szolgáltatás. Ezek közül természetesen jelenleg kiemelten az egészségüggyel foglalkozunk.

A tőkeigényt figyelembe véve valószínű, ez utóbbi terület fejlesztése sem látszik olcsóbbnak a hagyományos „**naturális termelésnél**”. Eredményeikhez szükséges idő sem rövidebb valószínű az előbbinél. A terciér szektor - ezen belül az egészségüghöz kapcsolódó tevékenység - konjunkturális ingadozása viszont kisebb, mint a termelő ágazatoké és a verseny e téren nem mutat számunkra olyan kegyetlen konkurenciát, mint az úgynevezett hagyományos termelő szférában. A terciér ágazat fejlesztése így - azonos erőfeszítés mellett - biztosabb felemelkedést ígér az előbbiékénél.

A magyarországi stratégiai gondolkodásban a humán tényezőknek az előzőekben bemutatott fontos szerepe sajnos még nem kapott kellő rangot. Ez nem független attól a négy és félévtizedes rendszertől, amelyben a fejlődésünket meghatározó értékeink megítélésében komoly

zavarok keletkeztek. A katonai, a politikai szempontok primátusa minden más szempontot ez idő alatt megelőzve, a nemzetközileg elismert értékeket mellőzve, olyan torz nemzetgazdasági struktúrát hozott létre, melynek valós mértéke még ma sincs teljesen feltárva, korrekciójához pedig csak a rendszerváltás után teremtődtek meg a feltételek, de a tudati és személyi korlátok, amelyek az előző négy évtized maradványai, még ma is komoly gondot jelentenek.

Ennek a korábbi ideológiának egyik jellegzetessége, hogy a modellben bemutatott tercier szektor értékalkotó tevékenységét az előző rendszer nem ismerte el és értelemszerűen az egész tevékenység megítélése ennek a téves következtetésnek a nyomait szenvedti még ma is. Ebbe a kategóriába tartozik az egész humánszféra, köztük az egészségügy, ezen belül a kórházak működése.

Arra már utaltunk, hogy az állam szocialista rendszer értékzavarai az egészségügy területén is komoly torzulásokat okoztak. Ami elsősorban arra az ideológiai tévedésre vezethető vissza, hogy nem ismerték el az ágazat értékalkotó tevékenységét. Azt gondolom, hogy nem közigazdasági szemléletű emberekkel sem nehéz elfogadtatni, hogy a nemzeti vagyonunkon belül az egészségi állapot „tőkeértéke” és ennek értékteremtő funkciója nagyon lényeges eleme kell, hogy legyen az ország gazdasági bázisának. Ennek az értékteremtésnek természetesen el kell ismerni a költségeit is, ha azt akarjuk, hogy az valóban funkcionáljon. Ehhez valamilyen rendezőelvet kell felállítani. Tudni kell azt is, hogy a természetes termelésnek, a védelmi funkciónak, a közigazgatásnak, a szolgáltatásnak, hol van a helye a döntéseknél miért és milyen mértékben térünk el a tudomány, vagy a nemzetközi gyakorlatban elfogadott normatíváktól. A világos kritérium a stratégiai sorrend meghatározásánál azonban már baj van. A kérdés megválaszolásához szükséges lenne olyan tisztánlátásra, amellyel a feltett kérdésekre egyértelműen válaszolni lehetne. Ezzel a tudomány, a politika egyaránt adós. Témába vágó példával élve, egy orvos, ha egy betegnek valamely belső szervét meg akarja gyógyítani, ahhoz tisztában kell lenni azzal, hogy a beteg legfontosabb életfunk-

cióit működtető egyéb szervei milyen állapotban vannak. Például szükséges műtét esetén a beteg ki bírja-e az igénybevételt.

2. Összefüggésrendszerben való gondolkodás jelentősége, a környezeti tényezők hatása, az intézkedési sorrend helyes megválasztása

Az alapvető egészségügyi kérdésekben jó szándékú törekvések eredménytelensége, rossz hatékonysága, netán eredménytelensége, egy jól átgondolt sorrendiség megvalósítása esetén egészen máshogyan alakult volna. Sajnos sem a kormánynak, sem az egészségügyi vezetőnek nincs a kezében egy olyan biztos „iránytű”, egy jól megfogalmazott stratégiai koncepció, amellyel, mint rendező elvvel az alapvető kérdéseket időrendiségnek megfelelően „sorba” rakhatná. Amikor több évtizedet átfogó kérdésekre választ kellene adni és abban állást kellene foglalni, ilyen rendezőelv nélkül nem lehet jó döntést hozni. Ez természetesen igényli a nemzetgazdaság egészét átfogó stratégia létét is, melynek része kellene, hogy legyen az egészségügyi stratégia is. Ilyen alapvető koncepció nélkül, legfeljebb véletlenszerűen lehet eltalálni az optimális célt. Ezért kell hangsúlyozni a kórházi kérdésekben a stratégiai elképzelések hosszú távú megfogalmazását, mert a távolabbi cél ismerete nélkül, nem tudunk előttünk már kitapasztalt külföldi megoldásokat sikeresen adaptálni. A hosszú távú stratégia megfogalmazása nem a kórházi orvosok feladata, hanem elsősorban a társadalmi-gazdasági, műszaki tudományágak művelőie és a politikáé, akik természetesen konkrét kérdésekben nem nélkülözhetik a területen dolgozó orvosok tapasztalatait és szakértelmét. Például 50-60 évre tervezett kórház építésébe csak akkor szabad belekezdeni, ha valamilyen halovány kitekintésünk van egy ekkora időtávra. Ellenkező esetben olyan téves anyagi, technikai megoldásokba ütközhetünk állandóan, amelyek folyamatos korrekciója annyira megdrágíthatja az üzemeltetést, amit lehet, hogy nem bír el az adott körülmények mellett a gazdaság, vagy maga az igénylő lakosság.

Ma a közvélemény előtt egyáltalán nem ismert olyan hosszú távú cselekvési program, amely ezt a kérdést valamilyen időtávra bemutatná, és választ adna arra, hogy a romló egészségügyi viszonyok megállítása mikorra várható és visszafordításával mikor érhetjük el az európai szintet. Ezekben a kérdésekben a tudománynak komoly feladata és felelőssége van.

Az is nyilvánvaló, hogy ezen tényezőknek az ország fejlődésében meghatározó rangja - a modellben megfogalmazott jelentősége - legfeljebb a tudomány egyes területein ismert. Szükség lenne ezek általános megismertetésére.

Amíg a multifaktorális hatásoknak, vagy összefüggéseknek legalább a lényeges elemeit, vagy a torzulásainak mértékét nem ismerjük meg, törekvéseinkkel az előjelekben is tévedhetünk. Központi akarattal, vagy döntéssel nem tudunk eredményesen olyan célt megvalósítani, amely a végrehajtó egyén, vagy a város, a régió érdekeivel egyezne. Először ilyen területeken kell rendet csinálni és a célhoz vezető úton lévő nagy akadályokat itt kell elhárítani.

Néhány példa azokra az akciókra, amelyek a korábban idézett érték torzulások miatt keletkezett problémákba ütköztek.

Az egészségügy területén bevezetésre szánt célok helyességét nem lehet vitatni, de a korábbi történelmi tények mellőzése és a deformálódott helyzet miatt a megvalósulás sikere, esetenként vitatható és kilátástalan. A korábbi rendszerünkben olyan állapotot örököltünk, amelyet a kiindulásnál jobban figyelembe kellett volna venni.

E.O. Attinger „Global System”⁵ c. kiadványában hat szerzőtársával a kérdést nagyon érzékletesen világítja meg. Bár mindegyik szerző más-más oldalról közelíti a témát, de az egészségügy megítélésének sokol-

⁵ Edited by E.O. ATTINGER 1970 Basel, München, New York.

dalúságának kezelésében egyetértenek, és abban is, hogy ennek egy része nem is mérhető objektíven és a hivatalos statisztikák ezekkel éppen ezért nem is foglalkoznak.

Egy kevésbé fejlett országban az egészségügyre viszonylag kevés pénz jut. A második világháborút megelőző időben pedig, amikor a lakosság kisebb része volt a társadalombiztosításba bevonva, a piacon megjelenő igény - a fizetőképes kereslet a kórházak iránt - nagyon alacsony volt. A háború után az állam szocialista rendszerünk idején a kórházak építésében, támogatásában, felszerelésében pedig nem a valós igények, hanem a politikai szempontok, illetve a kórházakat irányító személyek politikai hierarchiában való elhelyezkedése volt a döntő. Jól érzékelteti ezt a képet, ha a kórházak területi elosztását és a vonzaskörzetek alakulását megvizsgáljuk. Nehéz abban objektív rendezőelvet felfedezni.

Nagyjából ez a koncepciótlanság fedezhető fel a kórházak felszereltségében is. Ebből adódóan a kórházak között a létszám, a felszereltség, az ágyszám és a gyógyító apparátus szakmai színvonala között igen nagy és sokszor egyáltalán nem indokolható szóródás tapasztalható. Ez értelemszerűen a gyógyítás költségeiben is tükröződik.⁶ A jelenség valaha nem jelentett problémát, hiszen a politikai és katonai szempontoktól vezérelt rendszer alapvető közgazdasági tényezőket nem vett figyelembe. A gyógyítás költségtényezője nem volt téma évtizedeken keresztül az orvosi karban sem. Ez a kérdés a gazdasági igazgatás feladata volt, amely formailag „eltartotta” a gyógyító részleget. A mindenkori politikai alku kérdése volt, hogy az adott kórház mekkora hányadot kapott a költségvetésből.

⁶ A magyar kórházügy. Bp. 1995. Magyar Kórhákszövetség: Szepesi-Ilés-Manno szerzők által írt fejezete.

A rendszerváltás után e területen változtak a körülmények és 1992 második felétől a teljesítmény elvű finanszírozás került előtérbe. Tekintve azonban az ilyen eltérő viszonyokra sokféle korrekciós tényezőt alkalmaztak, amelynek több volt a szubjektív, mint az objektív eleme. Ezzel próbálták az eltérő adottságokkal rendelkező kórházakat megközelítően azonos szintre hozni. A törekvések sok kórháznak nagyon megkeserítette és megnehezítette a sorsát. Az új rendszerben minden művelet költségként megjelenik és az orvosoknak legalább annyira kellene figyelnie a költségtényezőkre, mint a gyógyítással kapcsolatos feladatokra. A cél elérése érdekében a hatékonyságot motiváló „érdekeltségi tényezőkről” azonban elfeledkezett a rendszer. Az orvos jövedelmében nem jelent meg - vagy legalább is nem érzékelhető komolyan -, hogy az orvosi munka mellett jelentős pénzügyi adminisztratív munkát kell végeznie, és az ehhez szükséges meglehetősen komplikált ismereteket meg kell, vagy kellett szereznie. Az orvosok zöme nem is tudta jól alkalmazni az új rendszert. Aki pedig mégis megtanulta, többet tudott keresni a kórháznak, mintha esetleg bonyolult orvosi munkát végezne. (Az orvos számára azonban ez a „többlet munka” egyáltalán nem jelenik meg a jövedelmében. Még ma sem gondolnak arra a rendszer működtetői, hogy az egyéni érdekesség szinte teljesen hiányzik a teljesítményelvű finanszírozásból.)

Az utólagos ellenőrzések szerint nem egy kórházban az ilyen ügyeskedések a bevételeknek 20-30%-át elérte, de a vizsgálatba bevont 30 kórház átlagában az ilyen bevételi többlet - ami egyáltalán kiderült - meghaladta a 60%-ot.⁷ A kórházgazdálkodásban egy jó érdekesség mellett ennél jóval több tartalék van, de ennek kiaknázásához a jelenlegi feltételek nem alakultak ki.

Az anomáliáknak egy másik oldalát mutatja a következő példa: mivel a felszerelésben és egyéb körülményekben (orvosi és ápolási létszám, hozzáértés stb.) jelentősen eltérő kórházakat igyekszik a rendszer uni-

⁷ Nagy Júlia számításai.

formizálni, azonos módon elbírálni, ebből adódóan a kórházak tömegesen kerültek és kerülnek csőd, vagy csőd közeli helyzetbe. Jellemző erre 1996-ban 32 kórház közül - amelyek megromlott anyagi helyzetük miatt konszolidációs hitelre szorultak - az átvilágítási eredmények szerint mindössze kettő kórház volt az, amelyik igazában saját hibájából jutott a csödbe.⁸ Ezzel nem a törekvés helyességét kívánjuk kétségbe vonni, hanem az összefüggés rendszer vizsgálatának azt a hiányát kifogásoljuk, amely az ilyen helyzeteket előre nem tárja fel, és több kórházat, valamint annak vezetését - a rendszer fogyatékságaiból adódó okok miatt - igazságtalan, kiszolgáltatott, megalázó helyzetbe hozta. Olyan rendezőelvet és hatásvizsgálatokat hiányolunk, amelyek nélkül ilyen jellegű akciókat kezdeni nem lehet.

Az egészségügyi értéktorzulás és ebből adódóan a kórházak ma nehezen rendezhető problémáinak egyik fő baja, hogy az állam-szocialista rendszer, az életszínvonal politika anyagi terheinek egy részét, az „ingyenes” egészségüggyel és az oktatással kívánta megoldani. Ezzel hosszú időre kizárt minden közgazdasági törvény érvényesülését e területen, így az észszerű gazdálkodás, a gondolkodás követelményeinek pénzügyi oldala egyáltalán nem volt biztosítva és nem is fejlődött ki. Mindezekre a megoldást külföldről vesszük át, esetenként vitatható sikerrel.

A sorrendiség helytelen megválasztásának bemutatásán, a kivitelezéshez a megfelelő feltételek biztosításának hiányán keresztül szeretném egy másik közismert sikertelenség okát - az értékzavarok hatásának következményeit - érzékeltetni. Ez a paraszolvencia kiküszöbölésére irányuló törekvés. Egy korábbi kutatásom szerint 1938-ban négy szakmában a jövedelmi viszonyok a következő arányokat mutatták. A kórházi osztályvezető főorvos, az egyetemi tanár és az ügyvédi irodát működtető ügyvéd jövedelme nagyjából megegyezett és a gyári munkás fizetésének a nyolcszorosával volt egyenlő. Azaz a gyári munkás havi 100 pengő

⁸ Kórház konszolidációs adat.

jövedelmével szemben a három említett munkakörben kb. 800 pengő volt a jövedelem és ez megegyezett az akkori európai arányokkal. Nem érdemes most a nyolcszoros szóró számon vitatkozni és azt sem érdemes vitatni, hogy most Európa meghatározó részein melyek a szorzók, azt azonban ki lehet mondani, hogy amíg a kórházi főorvos fizetése (legalább is a fiataloké) a gyári munkáséval azonos, vagy ahhoz közeli, a paraszolvencia elleni küzdelem minden erkölcsileg megalapozott törekvés ellenére reménytelen. Amíg a gyógyító szakma anyagi megbecsültsége nem áll helyére, és az értékzavarok nem küszöbölődnek ki, addig az ilyen erkölcsileg kifogásolható megoldásokkal, aligha lehet eredményesen felvenni a harcot. (Ezeket az értékzavarokat maga a piac, az érintett lakosság szemlélete próbálja a paraszolvencián keresztül korrigálni és működéséért az orvost marasztalják el.)

A jövedelmi viszonyokban mutatkozó torz értékrendnek egy másik példáját mutatja az ágazatonkénti átlagkeresetek összehasonlítása is.⁹ A nemzetgazdaság 26 szektorára a KSH legutóbb megjelent Évkönyvében közölt adatok szerint, az egészségügy a 21. helyen áll. Utána általában olyan gazdasági ágak vannak, ahol még az analfabétát is lehet foglalkoztatni, mint például a mezőgazdaságban, az erdészetben, a szállításban, a textiliparban stb. Ebben az összehasonlításban érdemes azt is kiemelni, hogy az egészségügyiéknél 83%-kal többet keresnek a pénzügyi szférában, 15-20%-kal többet a közigazgatásban, a társadalombiztosításban, a posta és távközlés területén, de azt is szeretnénk hangsúlyozni, hogy még a pedagógusok is jobban fizetettek az egészségügyiéknél.

⁹ Forrás. KSH 1995. évi Évkönyv.

<p>Az egészségügyben dolgozó Szellemi foglalkozásúaknak A fizikai dolgozóknak</p>	<p>18%-kal 13%-kal</p>
<p>Szociális ellátásban Szellemi foglalkozásúaknak A fizikai dolgozóknak</p>	<p>35%-kal 24%-kal</p>
<p>alacsonyabb a keresetük az országos átlagnál.</p>	

Gondolom ezek az adatok is az értékítélet kifogásolhatóságát mutatják.

Az összefüggés rendszerben való gondolkodásnak itt csak néhány példáját mutattuk be. Azt gondolom ezek is meggyőzően bizonyítják hogy az egészségügy, azon belül a kórházak helyzete csak akkor rendezhető eredményesen, ha legalább a legfontosabb környezeti hatásokkal számolunk, és akció programunknál azt a sorrendiséget alkalmazzuk, amely a legjobb eredményt hozza. A rosszul megválasztott sorrendiség legalább olyan hatékonyságrontó tényező lehet, mint az alapvető összefüggések figyelmen kívül hagyása.

3. A kórházak jelenlegi helyzete

A kórházak mai megítélésénél szükségszerű visszapillantást tenni a magyar kórházi „igény” és a kórházak fejlődésének történetére.

A kórházak és a kórházi ágyak megítélésénél - a szakmai irodalom idevonatkozó kutatásait figyelembe véve - a nemzetgazdaság és a családok strukturális átalakulásából kell kiindulni. (Erre vonatkozóan különböző nyugat-európai szerzők¹⁰ megállapításaival egybeeső ténye-

¹⁰ Qualität des Lebens Europäische Verlagsanstalt 1972. Frankfurt am Main 1973. Prof Schaefer, Dr. Leo Arthur Kaprio, Dr. Rosenberg, O. Radka.

ket szeretnék ismertetni.) 50-60 évvel korábban a kórházak és a kórházi ágyak megítélésénél a következőket kell figyelembe venni. Amikor egy országban még az agrárgazdasági jelleg dominált a falusi házak mérete, a családok nagysága, struktúrája egészen más képet mutatott, mint ma. A nagy falusi házakban rendszerint három generáció élt együtt és a beteg családtagot általában otthon ápolták. Akkor még a halálesetek töredéke következett be a kórházakban, a beteg általában otthonában hunyt el. Az orvos a családnál látta el a beteget, állapította meg a diagnózist és írta fel a gyógyszereket. A születeket pedig a bábaasszonyok bonyolították le, ritka eset volt az, hogy orvosi beavatkozást vettek igénybe a születeknél.

A szocialista iparosítással a mezőgazdaság átalakulásával, az elmúlt fél évszázad alatt teljesen megváltozott a nemzetgazdaság, a falu és a család struktúrája. A régi paraszt porták eltűntek, a lakások kisebbek lettek, a többnemzedéki család megszűnt, a gyermekek korán elhagyják a családi házat és a mai életmód mellett a család a fekvőbetegről már nem tud megfelelően gondoskodni. Még a kisgyermekes családanyák is dolgoznak. A megváltozott társadalmi családi struktúrák olyan új gondozási és betegellátási igénnyel léptek fel, amely a bölcsődei, óvodai, napközis iskolai, kollégiumi hálózatot hozta létre és részben ezt követte a kórházi hálózat is.

A kórházi igények megítélésénél azonban figyelembe kell venni, hogy a II. világháború előtt a lakosságnak kisebbik fele részesült társadalombiztosításban, így a többség indokolt esetben is csak ritkán került kórházba, mert nem tudta megfizetni a költségeket. 1950-ben a lakosság 47%-a, 1960-ban 85%-a, 1970-ben 97%-a, 1975-ben 100%-a részesült társadalombiztosításban. Ma már a lakosság állampolgári jogon veheti igénybe a kórházi ellátást. A biztosítottak számának - történelmi távlatokban, viszonylag rövid idő alatti - megduplázódásával egy évtizedes fáziskéséssel a kórházi ágyszám növekedése is lépést tartott. 1984-ben a kórházi ágyak száma 100 ezer fölé emelkedett és egy évtizedes stag-

nálás után indult ismét visszafelé. A vizsgált időszakban (1950-1995 évek között) az orvos létszám pedig, csaknem megnégyszereződött.

A számszerű eredményekben igazán látványos korszak és javuló egészségügyi ellátás ellenére, a magyar felnőtt lakosság egészségi állapota 1965 és 1990 között romlott, olyan mértékben, hogy 1990-re Magyarország a mérvadónak számító országok között, az utolsó helyre került.

Az előbbi adatok tehát felvetik azt a kérdést, hogy az egészségügyi körülményekben leginkább meghatározónak vélt mutatók javulása ellenére, melyek azok a tényezők, amelyek az egészségügyi állapot és az életminőség meghatározásában az előbbieknél a pozitív hatásait olyan mértékben lerontják, hogy a végeredmény negatív tendenciában jelenik meg.

Egy nagyon hatásos tényező ezek között a reálbérek alakulása. A hivatalos közlemények szerint¹¹ Magyarországon a reálbérek 1978-ban érték el a legmagasabb szintet, azóta fokozatosan csökkentek és az 1995 évi szint 72,5%-a volt az 1978 évinek.

Az egészségügyi körülményeket rontó tényezők között fontosnak számít a munkanélküliség alakulása is, amely az 1980-as évek végéig gyakorlatilag ismeretlen volt az országban és az 1990-es évek elején hirtelen a foglalkoztatottnak több, mint 10%-a vált munkanélkülivé és ez a szám több, mint 400 ezer fölötti létszámban stabilizálódott, legnagyobb 1993 évben volt 518.900 fővel és 1995-re 416.500 főre csökkent.

Az előbbi kettővel szorosan összefügg az alkoholisták számának exponenciális növekedése. Az alkoholisták száma 1980-ban körülbelül negyedmillióra becsülhető, amely egy évtized alatt a duplájánál is nagyobbra nőtt, majd öt éven belül, ismét megduplázódott. 1995-ben az

¹¹ KSH 1995. évi Évkönyv.

alcoholisták száma 1 milliónál többre becsülhető, ami csaknem ötszörösét éri el a másfél évtizeddel korábbiak.

Ma már az egész lakosságnak több, mint a 10%-a, a 15 év feletti népességre számítva 12,6%-a alkoholistának mondható.

Van olyan kórház az országban, ahol a betegek közül minden második-harmadik alkohol miatti károsodásból kifolyólag került felvételre. Nem véletlen, hogy az elvesztett életévekben az alkoholizmus tartja az országos rekordot, 15 évvel. Az alkoholfüggőség és a májcirózis kezelésének évi költség kihatása, megközelíti a 3.5 milliárd forintot, amely nem sokban marad el az 1996 évben kórház konszolidációs célra folyósított összeg mögött. Az elvesztett életéveknél az alkoholizmus okozta károkon kívül természetesen igen magas a daganatos, a keringési és a nőgyógyászati betegségek miatt elvesztett életévek száma is, és ezáltal a gyógyításban keletkezett kórházi költségek nagysága, évi mintegy 40 milliárd forintra tehető, ami az összes kórházi költségeknek mintegy 35%-ának felel meg.

A kórházgazdálkodásban rejlő lehetőségek közül nagyon sok tartalékot tártak fel a kereken egy tucat kórházban végzett átvilágításaim. A kórházak zöménél a létszámnak mintegy a fele nem gyógyító apparátusban dolgozik. (Gazdasági irányítás, informatika, könyvelés, pénzügy, munkaügy, anyagbeszerzés stb., valamint zömében fizikai munkakörben dolgozó szakipari munkások a műhelyben, az energiaellátásban, a mosodákban, az ételmezésben, a szállításban, őrzésben stb. dolgozók.) E területen kivétel nélkül túlméretezett létszám tapasztalható. Ezt a fizikai állományban dolgozóknál lehet a legkönnyebben „tetten érni”, mivel e területen elvileg „munkalapokkal” regisztrálni lehet a ledolgozott időt. (A szellemi munkát végző dolgozóknál a következtetést alapvetően a részleg működési költségeivel lehet érzékeltetni.) A fizikai állomány tevékenységénél az is segít a véleményalkotásban, hogy a szakipari munkáknak a privát szférában a költségei elég jól behatárolhatók és ezen keresztül a kórházi munkákról véleményt lehet alkotni. A kórházak fizi-

kai dolgozóinál a munkaidő kihasználás határfoka - optimális esetben 30-40%-os. Ennek ellenére a gyógyító osztályok igényeit napokig, hetekig a műhelyek rendszerint nem tudják teljesíteni anyag, pénz, ember, vagy egyéb hiányok miatt, illetve ilyen problémákra hivatkozva.

A kórházi műhelyekben általában alacsony bérért alkalmazott ipari munkások találhatók. Rendszerint olyanok, akik hosszú időt eltöltöttek a kórházban. A kórházi szakiparosok munkaidejük jelentős részét ügynevezett fusizással töltik a kényelmes kórházi műhelyben, kórházi szerzőkkel, esetenként kórházi anyagok felhasználásával. Ezzel a tevékenységükkel olyan jövedelem kiegészítéshez jutnak, amely mellett az alacsony „adózott bér” könnyen elviselhető.

A számítások azt mutatják, hogy a kórházi „infrastruktúra” privatizációjával a jelenleg közalkalmazotti státuszban foglalkoztatott tevékenységet a jelenleginél jóval alacsonyabban lehetne megoldani. Ennek a kezdeményezésnek azonban nagy, sok érdeket sértő akadálya van. (A műszaki, gazdasági irányítástól a gyógyító apparátusban dolgozókig bezárólag. A gyorsan elérhető magáncélú megrendelések teljesítésétől az előnyös és más módon kompenzálható olcsó árak hatásait figyelembe véve. Egyébként teljesítményben mérhető tevékenységet fix fizetésben díjazni igen elavult közgazdasági szemlélet tükröz.)

A tartalékokban az előbbieknél nagyságrendileg nem kevesebb az az összeg, ami a megfelelően ellenőrzött beszerzéseknél takarítható meg. A kórházi anyaggazdálkodással foglalkozók e téren akkora kísértésnek vannak kitéve, hogy kivételnek számít az, aki a felkínált előnyökből nem fogad el semmit. Erre utalnak azok az adatok, amelyek az egyes kórházaknál az indokoltnál drágább beszerzésekkel, az e területen dolgozók életkörülményeinek a bérezésüknél „fényűzőbb” életmóddal dokumentálható. A műszerbeszerzések sokfélesége a gyógyszerstruktúra változásai is ezt a feltételezést jól alátámasztják.

A legújabb és legfeltűnőbb „gyanút” napjainkban a kórházi informatikai, mikroelektronikai rendszerek telepítései támasztanak e téren.

Ma már a műszaki ismeretekben való járatlansággal kevés helyen lehet megmagyarázni egyes kirívó jelenségeket. Sokkal inkább az egyéni érdekeltségnek a kórházi előnyöknél erősebb jellege a meghatározó.

A kórházak helyzetét tükröző példákhoz további adalék a kórházak gép műszer állományának technikai állapota. Mint ismeretes, a mai kórházi gyakorlatban alkalmazott technikának a elavulási ideje 5-6 év az egészen moderneké kb. 3 év. Kórházaink gép-műszer állományának és hagyományos röntgen felszereléseinek minden kórházi kategóriában több, mint fele öt évnél idősebb, ezen belül legrosszabb a helyzet az egyetemi klinikákon, ahol a gép műszer állomány egyharmada 10 évnél is idősebb.¹²

A mai technikai tényezők között a kórházak építési állapotáról is kell szólni. A kórházak egyharmada a múlt században épült, a másik harmada 1945 előtt és a maradék 1945 után. Ezeknél az adatoknál el kell mondani, hogy megdöbbenőnek hangzik a 100 éves, vagy annál idősebb kórházak magas aránya, de ennél azt is el kell mondani, hogy esetenként jobb állapotban vannak ezek a kórházak, mint a 25-30 évvel ezelőtt építettek. Azt is ki kell hangsúlyozni, hogy a régebbi kórházak modernizációja esetenként még könnyebb is, mint az úgynevezett modern kórházaké. A törvényileg előírt „technikai minimumot” azonban az építészet területén legnehezebb biztosítani a kórházakban. E téren a 20 évvel ezelőtt épített kórházakkal is problémák vannak, nem is beszélve az ennél idősebbekről.

Az elavult technikánál azt is hangsúlyozni kell, hogy az elavult műszerekből sok gyártótól, sokféle típus van forgalomban. Ez a helyzet a karbantartást, a műszerek pótlását, de az orvosok számára a használhatóságot is igen megnehezíti. (Sokféle típust kell megismerni.) Néhány jellemző adat az utóbbi 10 évben az ORKI által történt engedélyezésekről.

¹² Forrás: ORKI hivatalos közlése.

EKG-ből 35 gyártótól	225 féle típus
Altatógépekből 20 gyártótól	80 féle típus
Endoskóp kategóriában 35 gyártótól	209 féle típus
került forgalomba	

Itt kell megjegyezni, hogy a kórházi technikában egyre nagyobb jelentőséggel bíró informatikai rendszerből legalább 20 féle típusa működik a kórházakban, amelyeket jelenleg egymással összekötni nem lehet. Kórházaink a gép műszer állománya körülbelül 20 évvel marad el a nyugat-európai kórházakétól. A mai helyzetet jól mutatja, hogy korábban az ország egyik technikailag legjobban felszerelt kórházában a műszerállomány átlag életkora több, mint másfélszerese az országos átlagnak.

A kórházak mai állapotának megismeréséhez további információk:

Munkaerő tesztek igazolják, hogy a kórházakban a vezető orvosoknak (osztályvezető főorvos) és a szakorvosoknak a gyógyító munkában eltöltött idő még a felét sem éri el a hivatalos munkaidőnek (adminisztráció, társadalmi munka, ellenőrzés, továbbképzés stb.). Az ápolók esetében ez az arány valamivel jobb, mint az orvosoké.

Egy másik nézőpont a kórházak között néhány területen tapasztalható szóródásokról. (A példában szereplő adatokat a „Városi 1” kategóriába tartozó kórházakból vettük, mivel itt 31 olyan homogén intézmény van - az összes kórházak egyötöde - amelyek jellemzői a helyzet értékelésére alkalmasak.) Ebben a kategóriában a legjobb és a legrosszabb közötti eltérés a következő értékeket mutatja.

Az átlagkeresetben	másfélszeres
a 100 ágyra jutó létszámban	kétszeres
a Ft/ágy költségben	két és félszeres
az ápolási napok száma egy ágyra	
a bel osztályon	háromszoros
a szülészetben	kétszeres
a sebészetben	másfélszeres
Összesen	1.7-szeres

eltérést mutat.

A külföldi modellek adaptációjánál ezért meg kell nézni, hogy átvételhez a környezeti feltételek mennyire illeszkednek a mintául szolgáló országéhoz.

E.O. Attinger által szerkesztett: Global System c. kiadványában hat szerzőtársával a sokoldalú összehasonlítás fontosságát igen meggyőzően bizonyítja. A szerzők közül Reinike WA a szimplifikált összehasonlítások veszélyeire hívja fel a figyelmet.

Ezzel kapcsolatban figyelmeztet a nemzetközi adatokkal való bánásmódra. A példában bemutatja, hogy Franciaországban a halálozások aránya kétszer akkora, mint Izraelben annak ellenére, hogy az egy főre jutó nemzeti jövedelem és az egészségügyre fordított kiadások megegyeznek. Az orvosok száma viszont Izraelben kétszer több, mint Franciaországban és felteszi a kérdést, hogy vajon ez elég magyarázatként az eltérésre.

Vagy egy másik példában bemutatja, hogy Cipruson a halálozási arány alacsonyabb a franciáénál és az izraelinél annak ellenére, hogy a 10.000 lakosra számított kórházi ágyszám és az orvosok száma is mindkét országánál alacsonyabb.

A szerző ezzel az összehasonlításoknál szükséges adatok „megtisztítására” a metodikai eltérések kiküszöbölésének fontosságára hívja fel a figyelmet, amely sok félreértésre adhat okot ugyan úgy, mint a téves hatásvizsgálatok eredménye.

A bemutatott példák szóródásának mértéke pedig azt az óvatosságot diktálja, hogy az „uniformizálások” ilyen nagy szélsőségek esetén nem hozhatnak olyan eredményt, hogy az „átlagba” mindenki belefér. A körültként hiánya tehát szükségszerűen „pótcselekvések” bevezetésének szükségességét veti előre.

„A piacosodással”, a korábbi úgynevezett jóléti intézmények terhei - amelyek valaha a ki nem fizetett jövedelem részét képezték, és ily módon az említett közintézmények úgynevezett ingyenes jellegét biztosították - egyszerre a települések gondjaiként jelentek meg. A költségek emelkedésével viszont a költségvetés finanszírozása nem tartott lépést, így a terhek növekvő része az önkormányzatokra hárult, ebből adódóan fenntartásuk, működtetésük egyre problematikusabb. Van néhány település, ahol a térségben működő gyárak, idegenforgalom, vagy egyéb szervek adóiból befolyt összeg olyan kedvező helyzetet biztosít az önkormányzatoknak, hogy az úgynevezett közterheket (iskola, kórház, szociális otthon stb.) biztosítani tudják. Zömében azonban nem ez a jellemző. Az intézmények helyzete egyre rosszabb és a kilátások sem túlságosan biztatóak. Az összefüggő gondolkodás, amelyet a tanulmány elején bemutatott modellrendszerü szemlélettel kívántam jellemezni, hiányzik.

Kórházaink felsorolt jellemzői után próbáljunk arra választ keresni, hogy Magyarországon a kórházak száma, ágyak száma, kórházi orvosok száma vajon sok, kevés, vagy esetleg éppen elegendő. A minősítésnél itt is néhány meghatározó körülményt kell mérlegelni.

Ha a nemzetközi mutatókból indulunk ki, akkor - a kórházi ágyakat 10 ezer lakosra számítva - egyértelműen az a válasz, hogy Magyarországon sok a kórházi ágy. A portugál mutató a magyarénak az egyhar-

mada, a franciáénak a fele és a lengyelé is kevesebbet mutat a magyarnál. A fejlett nyugati országokat nem is említve, ahol mindez alacsonyabb a miénknél.

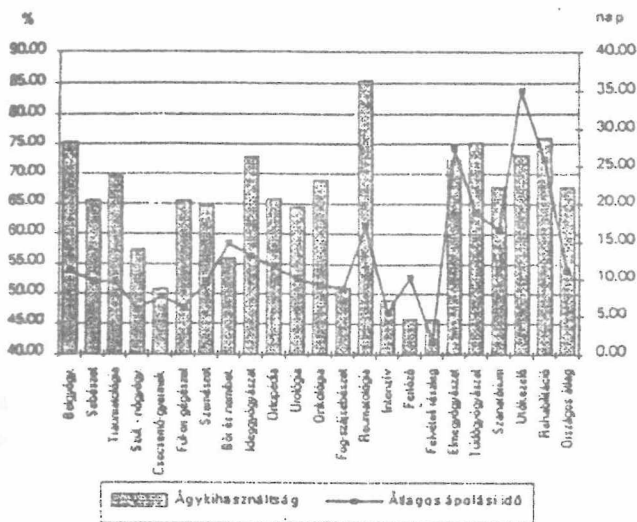
A kórházi ágyszámnak azok az elvárásai, amelyeket a 10 ezer, majd ennek a két háromszoros csökkentésében irányzott elő az egészségügyi kormányzat, végrehajthatók lettek volna, ha ezt néhány más intézkedéssel előkészítik. Például az úgynevezett szociális betegeket (amelyek jelenleg mintegy 20%-át kötik le a kórházi ágy kapacitásnak), helyzetét előbb rendezik. Ezek sorsa valóban önkormányzati feladat és a róluk való gondoskodást előbb az önkormányzatnál kellett volna rendezni.

Hasonlóan komoly kórházi ágykapacitást szabadítana fel az is, ha a házi orvosi kompetenciába tartozó beteganyag egy részét nem a kórházakban látnák el. A GYOGYINFOK számításai szerint a jelenlegi kórházi kapacitásnak mintegy 15-20%-át teszik ki az ilyen betegek. (Ezeknek egy része természetesen „szociális beteg”.)

A mai rendszerben a házi orvosi szolgálat tevékenysége nincs hierarchikusan integrálva a további egészségügyi rendszerrel. Ha a házi orvos nem szívesen vállalja a gyakori kijárást (netán anyagi érdekei ellen van, mert például messze van a lakásától a beteg), elvileg beutalhatja a beteget a kórházba. Ez munkája minősítésében negatív előjellel nem jelenik meg, ezért felelősség sem terheli.

A néhány felvillantott példán keresztül elsősorban arra kívántak rávilágítani, hogy a stratégiai rendezőelvet, a kórházi környezetet befolyásoló körülményeket, azért kell sorrendben megelőzni a kórházban végrehajtható cselekvési programnak, mert helyesen megválasztott sorrend hatékonysága így megtöbbszörözhető, ellenkező esetben egy jó szándékú akció kifejezetten káros következményeket okozhat. Ez elsősorban a kórházi ágyak számának, a gyógyító apparátus létszámának legutóbbi korlátozásaira vonatkozik, amelyeknek vitatható a haszna, viszont annál nagyobb a lakosság hangulatában, politikai véleményalkotásban a kára. Itt is a törekvés jó szándékát nem lehet elvitatni, amelynek koncepciója

önmagához és nemzetközi adatokhoz mért alacsony ágykihasználásából, a hosszú ápolási időkből indul ki. A koncepció indítékát az alábbi ábra jól tükrözi.¹³

Fekvőbeteg-intézmények ágykihasználtsága és átlagos ápolási ideje szakmai bontásban

Ha az egészségügyi kormányzat az előbbieken említett „akcióorozatba” kezdett volna, programját a közvélemény és minden politikai irányzat elfogadta volna és a megvalósításában széleskörű támogatásra talált volna. Szemben a jelenleg megválasztott sorrendnél, ahol a széleskörű ellenállás a meghatározó magatartás.

A kórházi munka minősítésében nagyon igazságtalan lenne a véleményalkotás, ha az eddig elért sikerről nem szólnánk. Dr. Nagy Júlia a Népjóléti Minisztérium GYOGYINFOK főigazgató helyettése „A HBCS alapon kórházi teljesítmény elszámolási rendszer felépítése és

¹³ Forrás: A Magyar Kórházügy 6. ábra.

hároméves alkalmazásának tapasztalatai” című tanulmányában ezt nagyon meggyőzően kifejtette 30 oldalon. A tanulmány utolsó oldalának összefoglalását most szó szerint idézem:

A HBCS rendszer alapvetően kifejtette a remélt hatásokat. Így például:

A HBCS képes volt szolgáltatás egységként működni

Megfelelően működött, mint a kórházak aktivitásának összehasonlítási, elemzési eszköze, összhangot teremtett a felelősség és a finanszírozás között. A források allokációja követte a betegek mozgását

A paraméterek betöltötték a szabályozó funkciót

Az ellátott esetek ápolási ideje csökkent, az egyéb erőforrások felhasználásában is megjelentek a hatékonysági elvárások teljesítéseinek jelei.

A legfontosabb előrelépések a következő területeken szükségesek:

- ↳ díjak egységesítése,
- ↳ amortizációs költségek beépítése,
- ↳ a kifejezett minőségi ellátás támogatása,
- ↳ a rendszer összehangolása a többi ellátó finanszírozási és felelősségi rendszerével.

A fenti összefoglaláshoz kiegészítésként szeretném hozzáfűzni, hogy ezt elismerve az általam kidolgozott közelítésben pusztán egy olyan szemléletet ajánlok az egészségügyi stratégiának, amelyek közül azt gondolom, jó néhányat érdemes megszívlelni, éppen az idézett tanulmány szerzőjének munkája kiegészítéseként.

4. Gondolatok a jövő magyar kórházának kialakításához (Ideális kórházi modell)

Tanulmányomban igyekeztem rövid áttekintést adni a mai magyar kórház - és az azt körülvevő környezet - helyzetéről. Megkíséréltem rávilágítani arra, hogy a mai állapot a korábbi bonyolult és deformálódott folyamatok eredményeként jött létre, melyet visszamenőleg már nem lehet korrigálni. A múlt hibáiból azonban sokat tanulhatunk.

Fejtegetéseimből az is kiderül, hogy a jövő kórháza iránti igényt, nem az egyes személyi és tárgyi mutatók (gyógyító személyzet létszáma, ágyszám, műszer, épület stb.) növelésében, hanem az egész szemlélet megváltoztatásában, a területi, a strukturális, a minőségi tényezők előtérbe állításában látom. Ennek első feltétele a legfontosabb tényezők pontos definiálása, állapotuk rögzítése, a tényezők kölcsönhatásának felderítése.

A kórházak fogalmát és működési feltételeit érvényben lévő törvények, rendeletek szabályozzák. Az 1996 évi 19-es Népjóléti Minisztérium „az egészségügyi szolgáltatást nyújtó intézmények működésének szakmai minimum feltételeiről” szóló rendelete határozta meg. A rendelet követelményeinek, az egészségügyi intézmények többsége nem tud megfelelni. (Személyi, tárgyi feltételek egyaránt hiányoznak.) Az általános színvonal emelésével egyet lehet érteni, de az irreális célok kitűzése csak tovább növeli az egyébként is kaotikus helyzetet, újabb eladósodásokat idéz elő, szaporítja a „bűnös vezetők” számát és a nem teljesített feladatokból adódó zavarokat növeli. Először a külső környezet átláthatóságát, a reális célok elérésének feltételeit kell megteremteni és a végrehajtásban megfelelő érdekeltséget biztosítani. Ezek a szempontok nem érvényesültek a minimum feltételek kijelölésénél, a határidőre való teljesítésük ezért nem is várható.

Jelenleg olyan alapvető kérdések nem tisztázottak az egészségügy megőrzésének, a betegségek gyógyításának kérdésében, hogy az állampolgár joga e téren pontosan mire terjed ki (mitől meddig tart) és az

„egészségügyi piac” működésében a közgazdasági tényezőknek (fizetőképességnek) milyen legyen a szerepe, illetve ezeknek milyen korlátokat támaszt. Nyugati szociológusok és egészségügyi szakértők¹⁴ (politikusok) az egészségügy kérdését a kulturáltsághoz (az alapvető oktatási igényekhez) és az igazságszolgáltatás semlegességének biztosításához; a tanító, a bíró közjogi funkciójához hasonlítják és hangsúlyozzák, hogy az egészségüghöz való jog, nem lehet a gazdag és a művelt emberek privilégiuma. A kórházi kezelésnek (társadalmi értelemben vett fogalom szerint) egyre inkább az „osztálynélküliségét” hangsúlyozzák. Az ilyen gondolkodásra azért érdemes odafigyelni, mert a nyugati országokban az egészség finanszírozás mai rendjében, több évtizedes gyakorlat után jutottak a tudósok. Abban a „közegben”, ahol a minden tevékenységet meghatározó „költség” szemlélet eléggé általános. Az idézett tudósok szerint, a tanító és a bíró munkájában a „költség-haszon” szemléletet senki nem hiányolja, úgy jogosnak tartják ennek az elgondolkodtató tanulságait a gyógyításban, a kórházi szemléletben is jobban figyelembe venni. Ahogy a nyugati szakértők más módon ítélik meg a humán tényezők közvetlen „költség-hozam” kérdését, annál inkább hangsúlyozzák ezen feltételeknek a nemzeti vagy nonon belül a „tőke értékét” és a vagyongyarapító hatását. Ebben a szemléletben a „befektetés és eredmény” időben ugyan eléggé elválík- sok áttételen keresztül jelenik meg - ezért a minősítésben csak hosszú távú stratégiai gondolkodás az elfogadható. Olyan politikussal, aki rövidtávú stratégiában - a politikai ciklusban learatható babérban - számol, ilyen összefüggést nehéz elfogadtatni.

A nyugati szakirodalom szerint a jövő kórházánál a közgazdasági tényezők között fontos rangot kap a biztosításra befizetett pénzeknek a lehető legdemokratikusabb felhasználása. Az egészségügyben elköltésre kerülő pénzekben, prioritást kapnak azok a tételek, amelyek a minél több ember egészség javítására, vagy megőrzésére fordítanak. Ál-

¹⁴ Qualität des Lebens Europäische Verlagsanstalt (Autoren)

talános az a törekvés, hogy az igen költséges és igen kevés embert érintő gyógyításokat, mint például a szívatültetést, az előbbivel szemben, háttérbe helyezik. Ezzel nem a biológiai fejlődésnek kívánnak korlátokat állítani, csupán azt akarják jelezni, hogy a pénzek felhasználásában a minél igazságosabb elosztást preferálják. Az igen drága gyógyításokat szerintük ne a biztosítottak pénzéből kísérletezzék ki és finanszírozzák, hanem az ilyen akciókat, olyan központi kutatási pénzekből fedezzék, amelyek az úrkutatási és más nagy horderejű stratégiai programokkal azonos elbírálás alá esnek.

A forráselosztás gazdasági, műszaki körülmények tehát alapvetően meghatározzák a kórházi tevékenységet, és a jövő magyar kórházaiban e téren kellene legelőször rendet teremteni. **A kórházaink technikai felszerelésben** mintegy 20 évvel maradnak el a nyugat-európai szinttől. A lemaradás felszámolása kb. 200 milliárd forintot igényelne, amely még egy fél bankkonszolidációval sem ér fel.

A lemaradás felszámolásának időszerűsége - ahogy más területen is, mint például a katonaságnál - az Európához való közeledés nagyon előtérbe állítja. A magyar lakosság rossz egészségi állapota komoly aggályokat jelenthet a csatlakozásnál, mert a rendbehozatal költségeit Nyugat-Európa nyilván nem vállalja.

A jövő magyar kórházait alapvetően a jelenleg meglévőkből kell kifejleszteni. Ehhez tisztában kell lenni azzal, hogy melyik kórház, pontosan milyen állapotban van és a reális igényekből mekkora hányadot tud kielégíteni, mekkora vonzáskörzetet képes ellátni. Ennek a feltétele az egészségügyi intézmények közötti munkamegosztás rendezése. (Nem papíron, hanem gyakorlatban.) A kórházakról le kell venni azokat a terheket, amelyek a szociális és az alapellátás körébe tartoznak.

A munkamegosztásban egyre világosabban kirajzolódnak annak a körvonalai, hogy a legtöbb városi kórházban, egyes osztályokon a műszerigény és a kihasználtság - és ezzel összefüggésben a betegségek előfordulási gyakorisága - nem indokolja a korábban kialakult gyógyítási

skála fenntartását. Például a szemészetben, az urológiában, a gégszétben kezelt úgynevezett „komplikált”, vagy súlyosabbnak mondható esetek gyakorisága és ezek ellátásához szükséges műszereket úgy tűnik egyszerűbb és elegendő lenne a megyei kórházakba koncentrálni, az egészen speciális esetekre pedig elegendőnek tűnnek az országos szakkórházak. A kórházak között egy ilyen munkamegosztással olyan jelentős hatékonyság növekedés jönne létre, amely a kórházak költségvetését jelentősen javítaná.

A gyógyítási funkciók között észszerű munkamegosztásban a vidéki kórházak gyermekosztályainak a sorsa is sokat vitatott. Itt nem lehet az előbbi sémát alkalmazni, mivel ebben a kérdésben komoly családpolitikai és egyéb nemzeti érdekek is mérlegelést igényelnek. Itt a munkamegosztási és a gazdasági szempontokat az előbbi rendezőelveknek kell alávetni.

A kórházi munka észszerű szervezésében a jövő kórházában a műtők körüli káosz felszámolása sok pénzt, megtakarítást, jobb munkaszervezést tenne lehetővé. Ebben sok személyes érdek hatalmi pozíció érintett és közelítésében és rendezésében ezekre oda kell figyelni, és az akadályok elhárításában meg kell találni az észszerű megoldást.

A követelmény szintek és az ideális kórház kritérium felsorolásában néhány példát említettünk, de a felsorolást természetesen lehetne tovább sorolni az ideális kórházmérettől kezdve a kórházak és más ellátó szintek kapcsolatának harmonizálásában, az anyagi korlátokon keresztül, a szakképzettségig és más egyéb tényezők és követelményi szintek teljesítéséig. Azt gondolom, az úgynevezett egyéb tényezőkre azért kell fokozatosan odafigyelni, mert az egész kórházreform és a kórházak végleges formájának kialakításáig a felsorolt és még fel nem sorolt számos helyileg az említetteknel esetleg lényegesebb tényezőt is a végleges megoldásig el kell rendezni. A kórházak méreteit, ágyainak számát és osztályainak rendszerét ezután kell kialakítani és ehhez a megfelelő személyzetet biztosítani.

A jelenlegi gyakorlatban a tovagyrűző hatások kiszámítása nélkül kezdődött el a kórházai ágyak számának csökkenése, ezzel egyidejűleg bizonyos létszámok megszüntetése. Nagyon fontos ennek a fordított gyakorlatnak a káraitra felhívni a figyelmet, mert az át nem gondolt kórházát-szervezés során leépített létszámot, vagy felszámolt osztályokat a későbbiek során a látszólagos spórolással elért összegnek a sokszorosával sem lehet korrigálni. Az egyszer szétszaladt orvosokat még egyszer nem biztos, hogy vissza lehet szerezni. A hatásvizsgálatok nélküli döntésekkel, olyan a korábban befektetett pénzek (pl. az orvosok kiképzésére fordított összegek) mennek veszendőbe, amelyeknek kárait egyelőre még felbecsülni is nagyon nehéz. A sokféle szempont egyeztetésének hiányában a pályáról olyan emberek kerülnek ki, akikre egyébként nagy szükség lenne a szakmában. Lásd a gyógyszer ügynököknek elment orvosokat, akiknek a tudására egyáltalán nem lenne szükség a gyógyszerek eladásához. A nyugati cégeknek az orvosi presztízs ezen a területen több hasznot hoz, mint az alacsonyabb képzettségű ügynök beállítása. Azok az orvosok, akik ilyen területre sodródtak, amikor már munkájukra a gyógyszer-gyár nem tart igényt - mivel a szakmát nem találták meg -, elvesznek a gyógyítás számára és velük együtt az orvosi képzésükre fordított milliók.

A jövő kórházainál a kórházi működés feltételei között a tulajdonos anyagi helyzetének változásaiból adódó problémákat mindenképpen ki kell küszöbölni. A kórház működése nem állhat meg azért, mert a tulajdonos anyagi problémák miatt nem tudja finanszírozni a kórházból rá háruló anyagi terheket. Egyre több olyan példa van - főleg a városi kórházaknál - amikor az önkormányzat fizetéseképtelenségéből adódóan, problémát okoz az alapvető eszközök beszerzése, amelyekre a tulajdonost funkciója kötelezi. A kórházi fejlesztések és a műszerek pótlása gyakran azért marad el, mert az önkormányzatok az ehhez szükséges összeget nem tudják pótolni. Ezt a helyzetet nem szabad megengedni. Olyan szabályozásra van szükség, amely biztos alapot teremt a kórházaknak.

Ilyen célt szolgálna többek között az amortizációs költségeknek a működési költségekbe való elismerése. Azaz a non-profit szervezet működési feltételeinek megteremtése.

A jövő kórházainál nagyon sok múlik azon, hogy milyen a vezetés és mennyire figyel oda a kórház kötelezettségeire, a területen lévő populáció egészségi állapotának megőrzésére, a legrövidebb időn belüli helyreállítására. A vezető funkcióra való kiválasztást nyilvánosság bevonásával és a legtisztességesebb verseny lehetőségének a megteremtésével kell megvalósítani. Az egyszerű ember szemében az orvos és a gyógyító szakma megtestesítői nem lehetnek átlag emberek (ahogy a vallásos ember a papot is az átlagnál sokkal különb embernek képzei el). Ilyen igényeknek csak akkor lehet megfelelni, ha a kórház orvosainak megfelelő **ellenőrzése** megoldott. Ennek nagyon bevált módszere az időnkénti egymás minősítése, amely titkos szavazással történik, minden orvos mindenkit minősít. A több alkalommal történt minősítési eredmények összevetése egy jól követhető fejlődést, vagy visszafejlődést jelezhet. Ez a módszer alkalmas arra is, hogy megmutassa, hogy ha valakivel szemben nem valósultak meg az elvárások és a pályáról esetleg el kell tanácsolni. Vagy egy másik szempont, amikor az orvos-vezető kiválasztására van szükség, az ilyen módon adott szakvéleményekre méltán lehet támaszkodni.

A jövő kórházának, kórházi vezetésnek és eredményes működésének kiemelt eszköze kell, hogy legyen a minden területen fontos feladatot ellátó **informatika és mikroelektronika**. E területen az átalakulás igazában még csak az elején tart (amiben az anyagi korlátoknak meghatározó szerepük van). A rendszerek „telepitésénél” ezért fontos szempont, hogy alkalmazásuknál tekintettel kell lenni a kivihetőségre. Csak azokat a rendszereket szabad elfogadni, amelyek másokkal összekapcsolhatók és bővíthetők. Ezt az elvet a kórházak „telepeinek”, épületeinek kiválasztásában építészeti megoldásaiban is érvényesíteni kell.

Lentner Csaba

Mezőgazdasági pénzügyekről tényszerűen¹

Általános bevezető az agrárium jelenlegi helyzetéről

1995-től az MSZP-SZDSZ kormány működésének kiteljesedésétől az agrárium területén tartós visszaesés tapasztalható. Az 1994 évben elindult növekedés megtorpant. 1997-ben 2,7 millió gabonával termett több, mint 1996-ban. A 24%-os termésmennyiség növekedés azonban beláthatóan feszültségeket okoz a termelőknél. A mezőgazdasági termeléshez felhasznált ipari cikkek árindexe és a mezőgazdasági termékek termelői felvásárlási árindexe hányadosaként kimutatott agráröllő 1997-ben 164,9%-os értékre nyílt ki. Ez az érték a 90-es években a legmagasabb. Az ágazatban megtermelt jövedelmek állami elvonásának újabb adaléka, hogy a mezőgazdasági vállalkozások adóterhelése 60%-kal magasabb azt élelmiszeriparénál és 80%-kal több, mint a feldolgozó ipari átlag. Az 1986-1990 évek átlagát bázisként kezelve (100%) az látható, hogy az inflációval korrigált támogatás értéke 1995-ben 27,9%-a, 1996-ban 27,8%-a, míg 1997-ben már csak 23,1%-a a bázis értékének. Az üzletrész tőke szövetkezeti felvásárlásának állami elősegítése egyértelműen arra utal, hogy a jelenlegi koalíciós kormány az agrárpolitikájával az 1990-1994 időszakában lebontott „szocialista” típusú nagyüzemi méreteket egy államilag támogatott tőkés koncentrációs folyamat eredményeként újra létre kívánja hozni. A bankrendszer mértéktelen állami konszolidálására összpontosító kormányzat elmulasztotta az agrárhitelezési koncepcióját megfogalmazni. A magyar mezőgazdaság a 90-es évtizedben ahelyett, hogy munkaerő felszívóvá vált volna, a legnagyobb kibocsátó lett. A földminőség szempontjából kedvezőtlenebb adottságú területek a rendszerváltozás utáni II. kormányzati ciklus ide-

¹ A tanulmány a szerző folyamatban lévő OTKA kutatásának részeredménye

jére végérvényesen és visszafordíthatatlanul elmaradott térségekké váltak, az itt élő emberek pedig az ország másod-harmadrendű állampolgárai lettek. A tartósan szegénynek minősülők száma vidéken 9-szer magasabb, mint Budapesten. A növénytermesztés készlet eredményeinek realizálhatatlansága a termelési vertikum elakadását fogja eredményezni. Ennek következménye, hogy az agrárium alapját adó termőföld eladására is rákényszerülnek a gazdák, sőt mindezt nyomott árakon teszik a szorult jövedelmi helyzetükből kifolyólag.

A földek külföldiek részére történő eladásának kikényszerítését így a kormányzat közvetett úton, a gabonakészletek állami felvásárlásának elszabotálásával kívánja keresztül vinni. Az agrárium minden országban stratégiai ágazat. Nemzeti tulajdonban és nemzeti ellenőrzés alatt kell, hogy maradjon Magyarországon is.

1. A mezőgazdaság 1994-1998 évi teljesítményeinek alakulása 1998. évi kilátások

A rendszerváltozás idején kialakult egyéni paraszti gazdaságok, de ugyanakkor a szövetkezeti gazdálkodás termelési-közgazdasági feltételeit is elképesztő mértékben lerontotta a leváltott MSZP-SZDSZ koalíció 4 éves kormányzatának agrárium ellenes gazdaságpolitikája.

Még az 1990-1994-es MDF kormányzati ciklus során került elfogadásra az az alapvető, a mezőgazdasági termelést szabályozó törvény, amely az ágazat fejlődésének stabilitását szavatolhatta volna. 1993-ban a Parlament az agrárrendtartási előírások törvénybe iktatásával az agrárpiaci értékesítés legfontosabb szabályait teremtette meg, amely következetes alkalmazásával a parasztság érdekeit hathatósan szolgálhatta volna az MSZP-SZDSZ kormány.

A rendtartás célja elviekben az agrárpiacok szabályozása, az állam és a gazdálkodó egységek közötti kockázat megosztás annak érdekében,

hogy viszonylagos biztonság legyen a mezőgazdasági termelésben, a forgalmazásban és a jövedelmek elosztásában.

A rendszer alapjait a fejlett piacgazdaságokban használatos szabályozási technikák mintái alapján alakították ki. A törvény ötödik éve van hatályban. Következetes alkalmazására a mai napig sem került sor. Az agrárágazat politikai csatározások színhelye, ahol a termelés stabilizálására, a gazdaságok jövedelemtermelő képességének megteremtésére a legkisebb esély sem mutatkozik 1998 év első hónapjaiban, ugyanúgy, mint közel 4 évvel korábban, már annak félreérthetetlen jelei megmutatkoztak.

A mezőgazdaság bruttó termelése 1990-1993 időszakában összesen 33%-kal csökkent. A 4 éves visszaesés után 1994 évben azonban már a növekedés egyértelmű jelei mutatkoztak egy szerény, 3,2%-os termelésbővülés formájában. 1995-től az MSZP-SZDSZ kormány működésének kiteljesedésével az agrárium területén a tartós visszaesés tapasztalható. Az 1994 évben elindult növekedés megtorpant.

Az ágazat válságának nyomatékos bizonyítéka, hogy 1997 év végén a megművelt terület 40%-án az alkalmazott agrár technológiai színvonal nem teszi lehetővé versenyképes termékek termelését. Aggasztó, hogy a termelési hasznosításra igénybe vehető állattenyésztési telepek 80%-a felújításra, vagy teljes körű rekonstrukcióra szorulna, ugyanakkor a fellelhető állattenyésztési férőhelyek 85%-a 1998 év első hónapjában üresen állt. A tartástechnológia ellehetetlenülése miatt az állattenyésztés biológiai alapjai is egyre kisebb mértékben biztosítottak. A sertés- és szarvasmarha tenyésztés, mint legfontosabb állattenyésztési ágazatok területén pedig a húsminőség kapcsán komoly problémák mutatkoznak. A fajlagos kihozatali mutatók tekintetében a lemaradás a nemzetközi szintonaltól egyre nagyobb mértékű.

1997-ben 2,7 millió gabonával termett több, mint 1996-ban. A 24%-os termésmennyiség növekedés azonban beláthatatlan feszültségeket okoz a termelőknél. A kalászos gabonák terméseredményei ugyan je-

lentősen jobbak a kimondottan rossz 1996 évinél, de a minőségi gondok és az értékesítési árproblémák számottevőek. 2,5 millió tonna eladhatatlan búzamennyiség van a termelők raktáraiban, amelynek döntő többsége függetlenül a termelési céltól, a minőségi problémák miatt csak takarmánybúzaként jöhet számításba. A gabonatermelés színvonalát jól jellemzi, hogy az 1997 évi kiugróan magasnak minősíthető termés termésátlaga nem éri el az 1981-1990-es időszak átlagát sem.

Az 1997 évi 6,8 millió tonna kukoricatermés az 1996 évihez képest 14%-os növekedést mutat. A nagy termés, a magas kalászos gabona készletek, a nagymértékben visszaesett állatállomány egyre apadó takarmányszükséglete, az árban és mennyiségben behatárolt bel- és külpiaci értékesítési lehetőségek az egyébként sem túl magas tavalyi májusi morzsolt minőségű kukorica árának a 60%-ára nyomta le a kukorica felvásárlási árát 1998 januárjában. A tavalyi 22 ezer forint értékű tonnánkénti ár után 1998 év elején 14 ezer forintért már lehet kukoricát vásárolni.

Az a körülmény, hogy az 1997 évben megtermelt 5,3 millió tonna búzából 2,5 millió tonna, míg a 6,8 millió tonna kukoricából 1,5 millió tonna felesleges, eladhatatlan, az agrárágazat válságának súlyos fokát jelenítik meg. A növénytermesztési ágazat ellehetetlenült állapotának további fokmérője, hogy kukoricából a májusi morzsolt minőségnek megfelelő 15%-os, míg a szabvány étkezési búzából a 14,5%-os nedvességtartalmat még csak tudják teljesíteni a termelők, azonban a termelés technológia lehangoló állapota miatt a szabványminőségnek megfelelő 98%-os tisztasági foknak egyre kevésbé tudnak eleget tenni, így a készleteik egyre nagyobb mértékben csak saját felhasználású állattenyésztési takarmány alapanyagként vehetők számításba.

A legfontosabb állatfajoknál a darabszám visszaesése folyamatos. A szarvasmarha állomány a II. világháború előtti szint felét sem éri el, a sertéslétszám pedig 1998 év elején a 60 évvel ezelőtti szintre süllyedt

vissza. A sertésenyésztés ágazat biológiai alapját adó anyakoca állomány közel 25%-kal csökkent 1996 évhez viszonyítva.

A tehénállomány az 1938 évi darabszámnak a 43,9%-át tette ki 1997-ben, míg az anyakoca állomány a hasonló időhorizontú összehasonlításban 58,5%-os értéket mutatott.

A mezőgazdaság technikai-műszaki állománya ugyancsak lehangoló képet mutat. Az 1997 év végi adatokat egy közel tíz évvel ezelőtti bázishoz (1989) hasonlítva a következő értékeket kaphatjuk: A traktorok, cséplőgépek átlagos életkora az 1989 évi 7-8 évről 14-15 évre emelkedett, azaz legalább 85% az elhasználódottság foka. A tehergépjárművek esetében az amortizálódás közelíti a 90%-ot. A mezőgazdaság jelenlegi gépi vonóerő kapacitása az 1970-es évek elején meglévőnek, a traktor vonóerő színvonala pedig az 1970 előtti színvonalnak megfelelő. A bázisidőszakként kezelt 1989 évről el kell mondani azt, hogy a mezőgazdasági üzemek már a rendszerváltozás előtti évben olyan állapotban voltak, hogy a fejlesztési beruházásokhoz egyedüli forrást szinte kizárólagos formában csak a költségvetéstől remélhettek. Saját erőből képtelenek voltak bárminemű fejlesztésre. 1989-ben 4 milliárd 180 millió Ft értékű beruházási támogatásban részesültek, míg egy 1995 évi tényadat szerint a mezőgazdaság a központi költségvetéstől nominál értékben 6 milliárd 65 millió Ft-ot kapott beruházásokra, azaz az 1989 évi áron számított érték töredékét. Az 1989 évi beruházási szinthez képest az 1996 évi beruházások volumenindexe 38%-os értékű, de ha az 1987 évi beruházási teljesítményhez viszonyítunk, akkor még ennél is nagyobb a visszaesés. Mindössze csak 25%-a az 1996 évi beruházási volumenindex az 1987 évinek...!

1997.évről máig megismert beruházási adatok szerint beruházási teljesítménynövekedés egyáltalán nem történt. Maradt minden a régiiben. Míg az agrárágazat a nemzetgazdaság hozzáadott érték termelésének a 7%-át adja, addig az összes nemzetgazdasági beruházásból mindössze csak 3%-kal részesedik 1997-ben.

A mezőgazdasági termeléshez felhasznált ipari cikkek árindexe és a mezőgazdasági termékek termelői felvásárlási árindexe hányadosaként kimutatott agrárrolló 1997-ben 164,9%-os értékre nyílt ki. Ez az érték a 90-es években a legmagasabb. A termeléshez felhasznált iparcikkek árindexe az 1989.évi bázisárákhoz viszonyítva 590%-ra nőtt, addig a mezőgazdaság által kibocsátott termékek felvásárlási árnövekedése 1989-hez képest, messze elmarad az ipari termékek árnövekedésétől. Mindössze 367%-ra emelkedett.

Az agrárrolló elemzése kapcsán fel kell hívni arra a figyelmet, hogy a mezőgazdaság kedvezőtlen jövedelmi folyamatainak értékelésére az agrárrolló egyre kevésbé alkalmas, hiszen a mezőgazdaság bruttó termelési értékének előállításában a külső, ipari anyagok - gépek, műtrágyák - egyre kisebb szerepet töltenek be, mert a gazdálkodók a megvásárlásukhoz nem rendelkeznek elégséges jövedelmi pozíciókkal. Tény ugyanakkor az is, hogy a lecsökkent állatállomány miatt a szerves trágya hozamok nem teszik lehetővé az optimális szerves tápanyag utánpótlást sem. Az ágazat a bruttó termelési értékeknek előállításában meghatározó szerepet tölt be az eladhatatlan gabonakészletek állattenyésztési célokra történő hasznosítása, azonban a készletek feletetése tetemes fajlagos jövedelem romlást okoz a termelőknél.

A mezőgazdasági termelők pénzügyi eredményeinek számbavételét jelenleg csak a mérleget benyújtó kör adataiból lehetséges számszerűsíteni. Az 1996. Évi APEH gyorsjelentés szerint az adózott eredmény folyóáron mindössze 4%-kal haladja meg az 1995.évit, így az FM látványos jövedelem többletekből zengő értékelései nem támaszthatók alá. A fizetett társasági adó összege viszont 22%-kal növekedett. Az ágazatban megtermelt jövedelmek állami elvonásának újabb adaléka, hogy a mezőgazdasági vállalkozások adóterhelése 60%-kal magasabb az élelmiszeriparénál és 80%-kal több, mint a feldolgozóipar átlag. Az 1996.évi folyóáras eredménynövekedés tényleges értékét az 1996. évi 23%-os infláció, a mezőgazdaságban felhasznált ipari anyagok és eszközök közel 40%-os árnövekedése teljesen elértéktelenítette, ugyanakkor tény-

adatokkal bizonyítható, hogy az 1996-os pénzügyi eredményben egy 5 milliárd Ft értékű fiktív nyereség is kimutatható, ami a szövetkezetek által visszavásárolt üzletrészek bevonásakor keletkezett. Ennek levonásával nem hogy folyóáras eredménynövekedés nem volt, sőt 8%-os eredményromlásról beszélhetünk. Az 1997.évi előzetes adatok alapján az elmúlt év ágazati eredménye még az 1996.évinél is kedvezőtlenebb.

A magyar mezőgazdaság ágazatainak értékelése alapján további bizonyítás nem szükséges ahhoz, hogy felelősséggel kimondjuk: az ágazat mély válságban van. Joggal merül fel azonban a kérdés: mi az oka annak, hogy ide jutott az egykori húzóágazat, a nemzetgazdaság motorja?

1990-1994. időszaka kétségtelenül az életképtelen mezőgazdasági nagyüzemek lebontásával, az egyéni paraszti gazdaságok létrejöttével telt el. 1994-ben azonban az ágazatban a növekedés jelei mutatkoztak. Egy nemzetgazdasági ágazat tartós növekedését csak a közgazdasági feltételek célirányos biztosításával lehet elérni. 1994.évről 1995-re az agrárágazat részére nyújtott állami támogatások mértéke azonban már nominál értéken is visszaesett. 1994-ben 74.344 millió forint állami támogatást kapott az ágazat, míg 1995-ben már 1 milliárd forinttal kevesebbet, 73.346 millió forintot. A névértékben jelentkező 1 milliárdos támogatás csökkenés, reálértékben már 25-30 milliárd forint támogatás kiesést jelentett 1 év alatt, az MSZP-SZDSZ kormány színrelépésének kiteljesedésével egyidejűleg. Az agrártámogatások 1996-ban meghaladták a költségvetési előirányzatot, azonban ezzel együtt azok reálértéke nem növekedett 1995-höz képest. Az 1986-1990. évek átlagát bázisként kezelve (100%) az látható, hogy az inflációval korrigált támogatás érték 1995-ben 27,9%-a, 1996-ban 27,8%-a, míg 1997-ben már csak 23,1%-a a bázis értékének (reáérték I.).

A termelői támogatások inflációval, az exporttámogatások pedig az infláció és az árfolyamváltozás különbözetével korrigált értékei (reálérték II.) az 1986-1990. évi bázis 100%-ról 1995-re 43%-ra, 1996-ra 42,8%-ra, 1997-re pedig 37,1%-ra csökkentek. Lényeges arra utalni,

hogy az átrendeződött támogatási szerkezetben az exporttámogatásnak meghatározó szerepe van. 1995. évben az ágazat összes támogatásából (73.346 millió forint) 61%-ot, azaz 45.055 millió forintot tett ki az exporttámogatás, azonban ehhez nem a mezőgazdasági termelő, hanem az exportot bonyolító kereskedő jut hozzá, lefölözve a hasznot is egyúttal.

Az ágazat sorsának ellehetetlenítését szolgáló állami támogatások megvonásán és kedvezőtlen szerkezetű elosztásán túl további növekedés gátló tényező az is, hogy a mezőgazdasági termelés és beruházás hitelezését megoldó banki-pénzügyi háttér a mai napig sem teremtődött meg, sőt a bankszektor külföldiek részére történt privatizációjával az ágazat termelőinek és a külföldi banktulajdonosok érdekei egyre nagyobb mértékben eltérnek egymástól. A pénzügyi szektor privatizációját bonyolító MSZP-SZDSZ kormányzat kellő körültekintés nélkül, sok esetben a nemzeti érdekek ellenében járt el.

Az ágazat termékeinek külpiaci elhelyezési lehetőségei alig változtak. 1992-ben az export értéke 2567 millió USD volt. 4 évvel később, 1996-ban alig 180 millió dollárral több, 2746 millió dollár volt a kivitel értéke. Ugyanakkor a behozatal értéke az 1992 évi 649 millió dolláros értékről 45%-kal nőtt, 940 millió dollárra emelkedett. Az ágazat külpiaci orientáltságát kifejező export/import arány az 1992 évi 3,96%-os értékről 1996-ra 2,92-re apadt le, jól kifejezve a magyar mezőgazdaság exportpiaci teljesítőképességének beszűkülését és a behozatal rohamos emelkedésének kontrasztját. (1. és 2. sz. táblázatok)

2. Birtokviszonyok, termelési feltételek, hitellehetőségek

Az 1992 évi I. Szövetkezeti törvény és az 1992 évi II. Átmeneti Szövetkezeti törvény előírta, hogy a mezőgazdasági szövetkezetek a földön kívüli vagyonuk teljes körét nevesítsék. Az ily módon keletkezett szövetkezeti üzletrész a szövetkezetek dolgozó tagjait, nyugdíjas tagjait és a szövetkezetből kivált volt tagjait illette meg. A vagyonmegosztásokról a

szövetkezeti közgyűlések határoztak. Az 1992 évi vagyonfelosztás után a vagyon mindössze 40,6%-a maradt a vagyont „ténylegesen” működtetők - működtetni akarók, működtetni tudók - tulajdonában. A nyugdíjasok és kívülállók jelentős tulajdoni részarány szerzése - 59,4% - a szövetkezetek gazdálkodását igen nagy mértékben befolyásolja. A megmaradt mezőgazdasági nagyüzemek termelési-közzgazdasági feltételeinek ellehetetlenülésén keresztül az üzletrészek árfolyam értéke rohamosan csökken. Továbbá az országban tapasztalható életszínvonal romlás miatt az üzletrész tulajdonosok többsége a közvetett gazdaságpolitikai hatás révén rákényszerül arra, hogy üzletrészt eladja. Az MSZP-SZDSZ koalíciós kormány támogatás megvonó agrárpolitikájának egyenes következménye, hogy az egy aktív dolgozó üzletrész tulajdonosra jutó 1992 évi átlagos 348 ezer forintos üzletrész névérték árfolyammértékében 1998 év elején a töredékét éri országos átlagban. A kormányzat mezőgazdaság politikája azonban még serkenti is az üzletrészek szövetkezetek által történő felvásárlását. A MOSZ adatai szerint 1997-ben 145 mezőgazdasági szövetkezet nyújtott be támogatási kérelmet, amelyeket a földművelésügyi miniszter egyöntetűen támogatásban részesített. A 145 szövetkezet a támogatási jogszabály vonatkozó időpontjában - 1995 december 31-én - összesen 33,5 milliárd forint nyilvántartott szövetkezeti üzletrész állománnyal rendelkezett. Becslések szerint 450-500 milliárd forint értékű a szövetkezetek összes üzletrésztőke állománya az országban. Az üzletrész koncentrációhoz állami segítséget igénylő szövetkezetek üzletrész tőke értéke így 5-7%-os nagyságrendű az országos értékhez viszonyítva. A pályázó szövetkezetek összesen 812 millió forintot fordítottak üzletrész megvásárlásához, amelyhez 284 millió forint állami támogatást vettek igénybe. A vásárlás árfolyamértéke 4-122% körüli árfolyamkilengéseket mutatott.

Az üzletrész vásárlással összesen 4,7 milliárd forint értékű üzletrész kivonás, illetve koncentráció valósult meg. Az 5%-os felső támogatási lehetőséget a pályázó szövetkezetek közül csak 8 merítette ki teljes körűen, míg 137 szövetkezetnek a még fel nem használt kerete megközelíti az 1,3 milliárd forintot. 1998 évre a támogatás igénybevételének kor-

látja 15%-ra emelkedik, így mintegy 23%-os állami támogatás többlet növekedés igénybevételére kerül sor az üzletrész tőke koncentrációt elősegítendő.

Az üzletrész tőke szövetkezeti felvásárlásának elősegítése egyértelműen arra utal, hogy az MSZP-SZDSZ koalíciós kormány az agrárpolitikájával az 1990-1994 időszakában lebontott „szocialista” típusú nagyüzemi méreteket egy államilag támogatott tőkés koncentrációs folyamat eredményeként újra létre kívánja hozni. A szövetkezetek üzletrész tőke tömege az állami támogatás révén, míg a szövetkezeti vezetők kezében összpontosuló üzletrész érték az alacsony jövedelempozíciójú tagoktól és nyugdíjasoktól történő felvásárlások révén egyre emelkedni fog. A szövetkezeti vagyontömeg 1992 év végén közel 60%-ban volt kívülállók tulajdonában. Mára ez a hányad a becslésem szerint 90%-os arányban szövetkezeti vezetők kezében összpontosul. Az 1992 év végén aktív tagok tulajdonába került 40%-os üzletrész tőke hányad közel 50%-a cserélt gazdát az elmúlt években az értékelésem szerint úgy, hogy a szorult anyagi körülmények között élő szövetkezeti dolgozóktól a vezetők nyomott árakon felvásárolták a vagyont megtestesítő üzletrészeket.

A szövetkezetekben zajló vagyon koncentrációs folyamatok a kárpótlási és nevesítési földeken egyénileg gazdálkodókra is beláthatatlan veszélyeket rejtenek, hiszen az érintett kör megfelelő gépi-vonóerő, szárító üzem és állati férőhely kapacitások hiányában a tőkés nagyüzemekké fejlődő szövetkezetektől kényszerül igénybe venni a szolgáltatásokat. Idő kérdése, hogy a szolgáltatási kör igénybevételi lehetőségek „lebegtetésével” a kárpótlási földeken gazdálkodók, mikor kerülnek a tőkés nagyüzemek érdekbefolyási övezetébe.

Az egyéni gazdaságok jövőképe a kárpótlási fő folyamat után

A szövetkezeti és állami gazdasági formák parasztságra erőltetett évtizedei után is elmondható, hogy a magyar parasztságból nem halt ki a paraszti öntudat, a rendszerváltozás ideje korán, így közülük sokan éltek az egyéni gazdálkodás nyújtotta lehetőségekkel.

1994 évre vonatkoztatott KSH statisztikai felmérés szerint 1.647.539 mezőgazdasági tevékenységet folytató háztartás került összeírásra, amelyből 1.201.015 mezőgazdasági tevékenysége érte el a gazdaság méretnek megfelelő határt. Az 1 millió 200 ezer gazdaságon belül azonban nagyon differenciált a kép. Üzemgazdasági számítások szerint 30 hektárnál kezdődik az a birtokméret, amely egy család tisztességes megélhetését teljes körűen lehetővé teszi. A mezőgazdasági tevékenységre alkalmas gazdaságok 99,6%-a azonban 30 hektárnál kisebb. Az említett 30 hektáros méretkörön belül 1.196.342 gazdaság összesen 1.070.809 hektár területet birtokol, vagyis egy gazdaság átlagos mérete nem éri el az 1 hektárt. Felmerül a kérdés, hogy birtokgazdaságossági szempontból életképesek-e ezen gazdaságok? Nyilván nem. Azonban nemzeti elkötelezettségű gazdaságpolitikus nem ítélné meg az agrárkérdést csak a birtok gazdaságossági számítások alapján. A kérdés eldöntésénél, miszerint fenntarthatók-e ezen törpebirtokok alapvetően abból kell kiindulni, hogy a közel 1 millió 200 ezer gazdaság mintegy 5 millió falusi ember életkörülményeit határozza meg. Nyugdíjasok, ipari munkahelyekről elbocsátott egykori „kétlaki” falusi munkások, alacsony jövedelmű alkalmazottak, munkanélküli járadékból élők számíthatnak arra, hogy a mezőgazdasági birtokaik révén pótlólagos, a pusztá életben maradásukhoz elengedhetetlenül szükséges élelmiszerek megtermelésére és az esetenként jelentkező többlet termelésükkel szerény jövedelemkiegészítő pénzbevételekre tehetnek szert. A hagyományos paraszti gondolkodás, a paraszti életerő az államot több száz milliárd forint szociális segély kifizetésétől menti meg, hiszen ha ezen emberek egyszeriben feladnák a többlet munkát jelentő mezőgazdasági tevékenységet, úgy gondoskodás szempontjából az állam nyakába szakadnának. Szenvedélybetegekké,

egészségi állapotukban pillanatok alatt leépülőkké válnának, akiknek a rehabilitációs költségei a csillagos égig mennének. Más kérdés azonban az, hogy a magyar állam a jelenlegi költségvetési pénzügyei alapján aligha lenne képes ezen emberek szociális segélyezésére és egészségügyi ellátására a jelenleginél többet fordítani. Így a kormányzat részéről mindenképp egy rövidtávú, hatásaiban embertelen mezőgazdaság és falupolitika valósul meg, hiszen a mezőgazdasági termelőkre kivetett 1997 évi többlet adóterhek, a leépített állami támogatási kvóták, a hitelrendszer megoldatlansága, mind-mind a mezőgazdaságból élők ellehetetlenítésére irányulnak. Amennyiben ez a gazdaságpolitika tovább érvényesül, úgy rákényszerülnek a törpebirtokosok arra - sőt megváltás lesz a részükre, - hogy földjeiket eladhassák, és a föld árából szűkös életvitelüket finanszírozhatják ideig-óráig.

Kétségtelen az, hogy kárpótlási és szövetkezeti vagyonnevesítési folyamatok hatására kialakult birtokstruktúra aránytalanul sok embert köt a mezőgazdasághoz. Ez a kötődés azonban a falusi társadalom hasznára van, mert a megélhetését, ha részben is, de elősegíti. Mindaddig, amíg más nemzetgazdasági ágazatok nem képesek arra, hogy a falvakban jelentkező másodlagos munkanélküliséget felszívják, ezen társadalmi rétegnek a mezőgazdaságban való boldogulását állami-törvénykezési feladatnak kell tekinteni. A birtokkoncentráció tőkés megoldása, a vagyonyjegyek felvásárlásának állami támogatása, az élelmiszeripari üzemek felvásárlási árat lenyomó magatartása, a mezőgazdasági hitelezés megoldatlansága, a termőföldek külföldiek részére történő megvásárlásának elősegítése mind-mind a nemzet és a nemzeti agrárpolitika ellen ható tényező.

A bankszektor tőkepótló hitelkihelyezéseinek alakulása

A mezőgazdasági termelés biológiai sajátosságaiból kifolyólag olyan hitelezési rendszer szolgálhatja jól az ágazat érdekeit, amely a rendelkezésre bocsátandó pénzüsszegek vonatkozásában illeszkedni tud az agrárium hosszabb termelési ciklusaihoz is.

Az átmeneti piacgazdaság viszonyai között a kereskedelmi bankokban mind kevesebb a hosszabb futamidejű betételhelyezés, így a kereskedelmi bankok a transzmissziós szerepük alapján mind kevesebb hosszú lejáratú hitelt tudnak elhelyezni. A mezőgazdasági beruházások serkentésére hivatott földjelzálog hitelbankot 1997 évben a törvényi rangra emelte az Országgyűlés, azonban az ágazat problémáit az új bank, a tőkeerejének gyengeségeiből kifolyólag messzemenőleg nem tudja orvosolni. A földhitelbank mögött meghúzódó kormányzati szándékok homlokterében jobbra a tőkés típusú szövetkezetek hitelezése található, nem pedig a kárpótlási földeken egyénileg gazdálkodó, kisebb birtokok finanszírozása.

További veszélyeket rejt a földhitelbank annak tekintetében is, hogy a jelzáloghitelt visszafizetni nem képes mezőgazdasági termelőktől a fedezetbevonás jogi lehetőségén keresztül földtulajdon szerző képességgel is felruházták az új bankot, még ha a földbirtok megtartásával csak néhány évig rendelkezhet is.

A mezőgazdasági beruházásokon túli tartós forgóalap feltöltés megteremtése legalább annyira fontos, mint a földjelzálog hitelezés. Az 1990-es évek elejéig a Nemzeti Bank refinanszírozásában történtek tőkepótló kihelyezések a jegybanki alapkamat 75%-os mértékében megállapítva a hitelkamatot és 3-5 évben a hitel visszafizetésének lehetőségét. Mára a jegybank a bigott normatívitás hitelpolitikája mögé rejtözve messze elzárkózik a mezőgazdaság finanszírozásában való részvételtől.

Az FM 1997 december 31-ig göngyölített adatai szerint 44 milliárd 820 millió forint éven túli tőkepótló hitel engedélyezése történt meg az 51/1997. (VII.24.)/FM rendelet szerint. A 44,8 milliárdos hiteltőkéből az FM adatai szerint 1 milliárd 740 millió forint engedélyezése történt integrátor szervezetek részére. A hiteleket kereskedelmi bankok folyósították, ám 1997-ben 1 milliárd 255 millió forint, míg 1998-ban 5 milliárd 247 millió forint kamattámogatási igény terheli az állami költségvetést. A hitelekhez nyújtott állami kezesség vállalási érték 1997-ben 12

milliárd 960 millió forint volt, még 1998-ban már 14 milliárd 465 millió forint lesz.

Az FM adatokban némi kétkedéssel fogadható az integrátor szervezetek alacsony részesedési hányada, másrészt tisztázatlan a közvélemény előtt az a körülmény, hogy az 50 milliárdos állami tőkepótló hitelcsomagot a kereskedelmi bankok milyen jutalékokért cserébe folyósították.

A hitelezési tranzakció további sajátossága, hogy az elosztásban részt vevő kereskedelmi bankok köre erősen koncentrált. A 44,8 milliárdos tőkekihelyezésből 14,3%-kal részesedik a Magyar Hitelbankból lett ABN AMBRO Bank, 25,4%-kal a Kereskedelmi és Hitelbank, 16,1%-kal az OTP, 12,4%-kal a Mezőbank és 5,3%-kal a takarékszövetkezetek. Ez utóbbiak kivételével mára már valamennyi hitelt folyósító bank alapvetően külföldi tulajdonosok érdekbefolyási hatáskörébe került. Tehát azon túl, hogy az állami pénzüsségeket vélhetően busás haszon reményében folyósították ki, semminemű vissz-tehermentes garanciát nem vállaltak a mezőgazdasági termelőkért. A rendelkezésre álló adatok alapján elmondható az is, hogy a külföldi tulajdonosi körbe került egykori állami kereskedelmi bankoknak érdemleges mezőgazdasági hitelpolitikája nincs.

A bankok mezőgazdaság irányába megnyilvánuló pénzügyi politikája

A magyar mezőgazdaság irányába megnyilvánuló pénzügyi politikának fontos szempontja, hogy az ágazatban zajló termelési és jövedelmi folyamatok válságos képet mutatnak. Olyan ágazatba, ahol a befektetett tőke megtérülése bizonytalan, a pénzügyi intézetek nem szívesen hiteleznek. A bankok a kockázat fokát mérsékelő hathatós, az ágazatot lefedő állami garanciavállalási rendszert pedig a kormányzat nem dolgozott ki. A Magyarországon működő kereskedelmi bankok és a Nemzeti Bank aggregált mérlegei szerint a pénzügyi intézetek szabad likvid pénzforrásainak 50%-a van csak a termelő- és a kereskedelmi szektor részére kihelyezve.

A termelő ágazatok részére kihelyezett sorrendbe a mezőgazdaság az utolsó helyen áll. Nyilván a kereskedelmi bankok a 100%-os garanciát nyújtó állampapír befektetéseket részesítik előnyben. Azonban, hogy ez ne így legyen, azaz a termelőszektor, így a mezőgazdaság is vonzó befektetési területté váljon, a kormányzat az agrárpolitikai megnyilvánulásaiban semmit nem tett. Az a körülmény, hogy a kereskedelmi bankok messze elkerülik a mezőgazdasági vállalkozások hitelezését, önmagában a bankoknak nem róható fel. Profit centrumok lévén ott fektetnek be, ahol a legtöbb hasznot remélik. Az állami gazdaságpolitikának kellene azt biztosítani, hogy az agrárpiacon a rendtartás, a felvevő piacok garantálásán és az ágazati jövedelem képződés elősegítése révén az agrárium vonzó befektetési területté váljon. A banki privatizációs szerződések megkötésekor olyan kvóták, amelyek az egyes nemzetgazdasági ágazatok hitellehetőségeit szabályozták volna, nem köttettek meg a bankeladásokat végző állami intézmények és a külföldi vevők között. A kereskedelmi bankok korlátozás nélküli hitelmonopóliuma pedig lehetővé teszi, hogy a kihelyezési üzletpolitikájuk révén nemzetgazdasági ágazatok, mezőgazdasági térségeket hitellehetőségek nélkül hagyjanak, és így el-sorvasszanak. A pénzügyi viszony átrendeződése a magyar állam ellenében azon külföldi befektetők irányában ment végbe, amelyek származási országaiban a magyar termelőkkel piaci versenyben álló, termékfelesleggel rendelkező farmgazdaságok működnek.

A bankrendszer mértéktelen állami konszolidálására összpontosító kormányzat elmulasztotta az agrárhitelezési koncepcióját megfogalmazni. A nagy bankok hitelnyújtási lehetőségén túl számos olyan agrárfinanszírozási pénzügyi forma is létezik, amelyek az akut tőke hiányt enyhíteni tudnák. Az állami agrárhitel koncepció kidolgozásához elég lett volna a magyar agrár-pénzügyi intézményrendszer történeti áttekintését elvégezni, és mellé tenni a hathatós kormányzati akaratot.

A XIX. század közepétől kezdődően a magyar mezőgazdaság hitelezésére létrehozott speciális pénzügyi intézmények fejlődése 3 formában történt, igazodva a hiteligényt megjelenítő birtokméretekhez. A nagy és közép-

birtokok (100 hold felett) hitelezését az Országos Földhitelintézet látta el. A kisbirtokosok (5-100 hold) hitelezésére állították fel a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetét. A törpebirtokosokat (5 hold alatt) pedig a helyi hitelszövetkezetek finanszírozták, amelyeknek a felügyeletét az Országos Központi Hitelszövetkezet látta el.

A MSZP-SZDSZ koalíció kormányzásának 4 esztendejében a kárptlási és nevesítési földeken gazdálkodó egyéni gazdálkodók számára a finanszírozó pénzintézetek strukturált skáláját kellett volna létrehozni, nem pedig eleve lehetetlen helyzetbe hozni a fejlődés útján éppen megindult gazdákat azzal, hogy néhány százezer forintos hiteligényükkel a fogadásukra nem alkalmas mamut pénzintézetekhez forduljanak, és ott tudják meg, hogy hitelképtelenek.

Állami termék intervenció jelenlegi helyzete, követelményei és következményei

Magyarországon a mezőgazdasági termékek állami intervenciójának - a hitellehetőségekhez hasonlóan - csak nagyon szerény keretek között érvényesül. Az ágazat piacszabályozásának hathatós megoldását nem biztosítja.

A búza és kukorica esetében a vetésterületet a Megyei FM Hivatalhoz kell bejelenteni. A gazdajegyző igazolja a területet. A búzaterület bejelentésének a tárgyévet követő május 1-ig lehet eleget tenni, míg a kukorica terület lejelentésének augusztus 15-ig. Az étkezési búza védőára 1800 Ft/q és hektáronként 24q-t vesz figyelembe a Megyei Hivatal.

A kukorica védőára 1650 Ft/q. Hektáronként 32q-t lehet figyelembe venni. A Megyei FM Hivatalok hirdetik meg a felvásárló cégeket, akiknél az FM hivataloknál kiállított igazolásokkal jelentkezhetnek a termelők.

Amennyiben a fenti áraknál kevesebbet fizet a felvásárló, úgy a különbözetet a szükséges bizonylatokkal igazolva a gazdajegyzőhöz lehet fordulni, aki intézkedik a különbözet igényléséhez.

Amennyiben a Megyei Hivatal által meghirdetett cégek nem vásárolják fel a gabonát, úgy Alkotmánybírósághoz lehet fordulni a panasz bejelentésével.

A sertés felvásárlásnál követelmény a legalább 3 havi tartási idő, amely körülmény tulajdonképpen a saját tenyésztés tényét hivatott bizonyítani a fülszám, a járatlevél és a felvásárló jegy alapján. Az 1998 évre meghirdetett védőár 240 Ft. A védőár alatti felvásárlás esetén igényelhető különbözet ügyintézése ugyancsak a gazdajegyző hatáskörébe tartozik.

Az agrárpiaci rendtartás tulajdonképpen állami beavatkozást jelent az agrárpiacok szabad mozgásába az egyensúlyi helyzet kialakítása érdekében. Itt valójában látszólagos ellentmondás lehetne, amennyiben a mezőgazdasági termékeknek bőséges felvevőpiaca és elfogadható felvásárlási árai lennének. A valóságban azonban nem így van.

A piaci viszonyok felé történő haladás mellett az agrárterület speciális sajátosságai, továbbá a mezőgazdasági termékek kedvezőtlen termelési és felvásárlási lehetőségei igényelnék a jelenleginél is hatékonyabb agrárpiaci rendtartás működtetését. Nyilván az Alkotmánybírósághoz fordulás lehetősége, továbbá a búza esetében a hektáronként garantált 24q-s termés felvásárlás, illetve kukoricánál a 32q-s limit nem oldja meg a problémákat, amikor egy hektár búza átlagtermése 30-40q körüli, míg a kukoricáé 60-100q körül változik. A hektáronkénti intervenció, illetve a tényleges termésmennyiség közötti különbözet nyilván a belső felhasználás - jobbra az állattenyésztés - serkentését is ösztönzi. Magyarország lakosságának egy főre jutó húsfogyasztása az elmúlt öt évben 70-76 kg között alakult. 1997-ben azonban már csak 60-62 kg volt. Ugyanebben az időszakban az Európai Unió országaiban 93-97 kg húst fogyasztottak 1 főre vetítve. A húsfogyasztás rohamos csökkenése mel-

lett megváltozott a fogyasztás összetétele is. 2-3 évvel ezelőtt a húsfogyasztásnak több, mint a felét a sertéskészítmények tették ki, addig ma mindinkább a baromfifélék fele irányul a húskereslet. Az állattartás költségei a Horn-kormány működése alatt évi átlagban 20%-kal emelkedtek, amit a felvásárlási piaci árak messzemenőleg nem követtek.

A húsipar cégei átlag 18-20%-kal emelték 1997-ben a húskészítmények árát. Többségük 5-10%-os tökehús áremelkedést is bejelentett. Ezen lépésekre avégett kényszerültek, mert 1996-ban csupán 3-5%-os emelést érvényesítettek, noha költségeik jóval magasabb arányban emelkedtek. Az áremelés egyik oka, hogy a gabonát 1996-ban igen drágán vették meg a takarmánykeverők. A hústermék árában ezt 1997-ben kénytelenek voltak érvényesíteni, miközben a világpiacon csökkent a gabonaár. Az élő sertésért 1997 márciusában 205-215 forintot fizettek kilogrammonként. A Terméktanácsban ugyanakkor egy olyan álláspont fogalmazódott meg, hogy 200 forintot fizessen a felvásárló. Néhány héttel a garantált ár kidolgozása után azonban kiderült, hogy a hizlalók legkevesebb 267 forintos centrumárát követelnek.

A vázolt termelési és felvásárlási adatokból látható, hogy a mezőgazdasági vertikum alapját adó gabona termelés és felvásárlás leszabályozatlansága, állami intervenciójának alacsony működési foka jelentősen hozzájárul a húсарak változásához, illetve a fizetőképes kereslet függvényében a fogyasztáshoz.

A mezőgazdasági termést meghatározó legalapvetőbb termékekre (gabona, tej, sertés, baromfi, vágómarha) legalább 5 évre előre meg kellene hirdetni a termelési kvótákat, és a legalacsonyabb felvásárlási árakat. Az árszabályozáson túl az állami felvásárlási kényszer hathatós alkalmazására, annak pénzügyi feltételeinek megteremtésére rövid időn belül indokolt sort keríteni. A termelési és felvásárlási viszonyok tartós, átfogó rendezésével stabilizálható csak a mezőgazdaság termelése.

A termelési költségeket lefedő hatósági felvásárlási árakat csak meghatározott volumenekig indokolt alkalmazni, ugyanakkor a kvóták feletti terméket a piaci viszonyok által alakított szabad piaci ár kell, hogy meghatározza hosszabb távon, azonban a jelenlegi áldatlan viszonyok között az állami szerepvállalás nem nélkülözhető ezen tételekre sem.

A felvásárlási árnak minimális termelői biztonságot kell garantálnia, azáltal, hogy fedezetet nyújt a kalkulált átlagos ráfordításokra. A termelés a belső ellátás szükséges mértékéig korlátozás nélkül fenntartható. A termelők az indokolatlan mértékű konjunkturális piaci ármozgások következményeitől a működőképességük tartós fenntartásának mértékéig szükséges, hogy mentesüljenek. A legalacsonyabb felvásárlási árak egy bizonyos - az önköltséget minden esetben lefedő - mértékig változtathatók, de mindenkor alkalmasaknak kell lenniük arra, hogy félreérthetetlenül jelezzék a termelők felé a tartós piaci változásokat, illetve közvetett módon az állam termeléspolitikai célkitűzéseit.

Az átmeneti piacgazdaság ezen időszakában fokozott figyelemmel indokolt lenni arra, hogy az árufelesleget az államnak kell levezetni, illetve adott helyzetben arról dönteni.

Más gazdaságpolitikai stratégiát indokolt alkalmazni a kormánynak abban az esetben, ha úgy dönt, hogy a kereslet-csökkenést célszerűnek tartja és a termelés csökken. Amennyiben a kereslet élénkítésével kívánja megoldani a problémát, akkor az állami felvásárlás export célú értékesítéséhez, vagy az állami tartalékkészletek növeléséhez kapcsolódhat. A védőár működéséhez forrás az intervenciók alapban teremthető meg. Az agrárpiaci rendtartás keretében az intervenciók beavatkozásra alapvetően két esetben kerülhet sor:

- Tartós stratégiai, agrárstruktúra-politikai okok miatt, ha a szféra résztvevőit hosszú távú döntéseiknél kívánjuk befolyásolni (termeléspolitikai intervenció).

• Piaci zavarok megelőzése, kivédése, utólagos mérséklése érdekében (piaci intervenció). Az 1997 évi többlet gabona termés mennyiség állami megoldása ebbe a körbe tartozna. A piaci egyensúly megbomlása esetén, ha a felvásárlási ára garantált áras termékkörben meghirdetett ár alá esett, úgy az államnak a Tárcaközi Bizottság útján a meghirdetett garantált áron kellene felvásárolni a terméktöbbletet, majd gondoskodik a feldolgozásról, időleges készletezésről. Ezen állami többletköltségek fedezetére is az intervenciók alap kellene, hogy fedezetet biztosítson.

Termékhiány esetén a piaci intervenció megnyilvánulhat eseti import többletköltségek kompenzálásában is. A rendelkezésre álló összeg terhére taktikai felvásárlások és készletezések is bonyolíthatók lennének. Magyarország esetében ezidőtájt erre igény nem jelentkezhet.

A piaci zavarok elkerülését, elhárítását, a mezőgazdasági termelés sajátosságaiból adódó kockázat csökkentését, a termelők minimális biztonságát az esetenkénti túltermelés levezetését szolgáló Intervenciók Alap az állami beavatkozások céljaira szolgál, ezért ennek pénzügyi alapját központi költségvetési pénzeszközből indokolt biztosítani, illetve a szükséges mértékű szintre feltölteni.

Az állami fedezetű intervenció mellett a termelők anyagi helyzetének javulásával párhuzamosan ki kell alakítani a termelők által létrehozott önkéntes intervenciók alap képzésének a lehetőségét is. Ennek felhasználásáról értelemszerűen a létrehozók indokolt, hogy döntsenek. Szükségesnek látszik a későbbiekben az adózási jogszabályok olyatén történő alakítása, hogy az önkéntes hozzájárulás költségeit a termelők - az alapot működtetők - költségként elszámolják, sőt lehetőleg adókedvezményben is részesüljenek az önkéntes hozzájárulásuk arányában.

A magyarországi példa felvezetésével látható, hogy a mezőgazdasági piacon 1998 év első napjaiban jelentkező problémák alapvetően növénytermesztési oldalról indultak. Ez annyit jelent, hogy a mezőgazdasági termelést döntően az alapoknál, a növénytermesztésnél indokolt az állami intervenció útján szabályozni. Így van ez Kanadában is. Kanadá-

ban a gabonaforgalmazás zöme az Állami Búzahivatalon keresztül történik. A magánvállalatok csak, mint alvállalkozók kapcsolódhatnak be a belföldi és a külföldi kereskedelembé. A termelők számára az első kifizetéskor folyósított ár gyakorlatilag egy garantált minimumárat jelent. Ezt még a tavaszi vetés előtt az egész idényre vonatkozóan határozzák meg, a kormány pedig szavatolja. Folyósítására pedig a gabona beszállításakor kerül sor. Egy részére azonban előleget lehet felvenni, aminek kamatait az állam vállalja magára. A búzahivatal a gazdasági év végén a nála képződő nyereség egy részét kiutalja a termelőknek a beszállítás megosztásának arányában. De az országon belüli szállítási költségek mérséklésére támogatást nyújtanak a fuvardíjak alacsonyan tartásához is. A készletek levezetésére a Búzahivatal is szervez segélykoalíciókat és hitel fejében is értékesít.

3. A mezőgazdaságból élők életkörülményei

A mezőgazdasági foglalkoztatottság visszaesése

A magyar lakosság közel 40%-a falvakban él. Ezen belül az 1000 főt meg nem haladó lakosú aprófalvakban élő több, mint 1 millió ember megélhetése kizárólag a mezőgazdaságtól függ, más foglalkoztatási lehetőség híján.

1989-ben az ország aktív keresőinek 18%-át foglalkoztatta a mező- és erdőgazdaság, vagyis a falvakban élő minden harmadik embernek az agrárium adott kenyeret.

1998 elején közel 2 millió háztartásban végeznek valamilyen mezőgazdasági tevékenységet. Az ország lakosságának 50%-a, így közvetlen kapcsolatban van a mezőgazdasággal, míg a másik 50% - mint a belföldi felvevőpiac megtettesítője - közvetett kapcsolatban, és mint a mezőgazdasági termékeket fogyasztó érdekelt az ágazat teljesítmény viszonyainak javulásában.

A mezőgazdaság foglalkoztató képessége rohamosan, a nemzetgazdasági mértéket meghaladóan csökkent az elmúlt években. Nemzetgazdasági szinten 1989-1997 között 39%-kal apadt a foglalkoztatottak száma, viszont a mezőgazdaság létszámleépítése közel 75%-os volt 8 év alatt, vagyis az agráriumban a foglalkoztatási szint 25%-ra esett vissza. A mezőgazdaság a 90-es évtizedben ahelyett, hogy munkaerő felszívóvá vált volna a legnagyobb munkaerő kibocsátó lett. A visszaesés folytatódásának egyértelmű jele, hogy 1997 I. félévében a nemzetgazdaság egészében 2%-kal csökkent az előző év hasonló időszakához képest a foglalkoztatottak száma, addig a mező- és erdőgazdaságban már 7%-os mértékben.

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak kereseti viszonyai

A mezőgazdasági foglalkoztatási viszonyok visszaesése elméletileg az ágazatban maradék jövedelem-kereseti viszonyainak javulását eredményezhette volna, hiszen a leépített munkaerő jelentős bértömeg felszabadulásával is járt. A felszabadult bértömeg azonban a mezőgazdaság álló és forgóalapjainak pótlását, a veszteséges gazdálkodás áthidalását szolgálta elsődlegesen. Más nemzetgazdasági ágazatokhoz viszonyítva a mezőgazdaságban tovább romlottak a kereseti viszonyok. 1995-ben még csak 18%-os volt a nettó átlagkereset lemaradása a nemzetgazdasági átlaghoz képest, ugyanakkor egy évvel később már 25%-os. 1997 I. félévében ez az elmaradás már 30%-ra növekedett, ugyanis, míg a nemzetgazdaság átlagában 23,4%-kal emelkedtek az első félévi keresetek, addig a mező- és erdőgazdaságban csak 18,8%-kal. Amennyiben a mezőgazdasági kereseti viszonyokat a nemzetgazdasági átlaghoz igazítanák, úgy az üzemi szektorban pl. az 1996 évi névleges eredményt is teljes mértékben felemésztenék, nem beszélve a reál nyereségszint alakulásáról. A mezőgazdaságban kialakult jövedelmi viszonyok veszélyeztetik a családok létbiztonságát, lehetetlenné teszik a jövedelem tartalékolást, sőt a keresettől függő szociális és társadalmi juttatásokat alacsony szinten konzerválják. Más nemzetgazdasági ágazathoz képest jövedelem diszparitással küszködő mezőgazdasági alkalmazottak így

eleve rákényszerülnek arra, hogy vagyonjegyeiket, kárpótlási jegyeiket eladják, így bárminemű mezőgazdasági tulajdonhoz tartós kötődésük nem alakulhat ki.

Nemzetgazdasági vonatkozásban 1990-1997 időszakában az átlagos minimálbér reálértéke 27%-kal, addig a mezőgazdaságban már 37%-kal kevesebb. Tehát a legalacsonyabb kereseti színvonalon dolgozó mezőgazdasági alkalmazottak kereseti viszonyai romlottak a legnagyobb mértékben.

Elmaradott mezőgazdasági térségek kórképe

A földminőség szempontjából kedvezőtlenebb adottságú területek a rendszerváltozás utáni II. kormányzati ciklus idejére végérvényesen és visszafordíthatatlanul elmaradott térségekké váltak, az itt élő emberek pedig az ország másod-harmadrendű állampolgárai lettek. A szocialista tervgazdasági viszonyok között jelentős többlet állami támogatást igényeltek ezen alacsony átlagos aranykoronájú földekkel rendelkező vidékek. A piacgazdasági nyitás következtében a kedvezőtlen adottságú üzemek támogatását építették le elsőként az agrártámogatások köréből. 1991-ben még 4 milliárd 583 millió forint, míg 1992-ben már csak 600 millió forint támogatás került folyósításra ezen a jogcímen, majd megszűnt a szubvenció ezen formája. Szabolcs-Szatmár, Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megyék alkotta összefüggő térségről van szó, ahol a munkanélküliségi mutatók vonatkozásában az 50%-os érték sem ritka településenként. Súlyosbítja az elmaradott térségek problémáját, hogy a szocialista iparosítás időszakában ezen régiókból kerültek ki legnagyobb számban a budapesti és a nagyobb városok betanított és segédmunkásai. Az üzemek privatizációjakor viszont ezen mezőgazdasági szempontból is elmaradott térségekből származó munkavállalókat bocsátották el először, így jelenleg a korszerű mezőgazdasági termelés feltételeinek is egyre kevésbé megfelelő körzeteknek pótlólagosan több százezer elbocsátott ipari munkás eltartását is meg kellene oldani, amire az esély az elhúzódó válsággal küszködő agráriumban egyre kisebb. A

munkanélküli ellátásból az elmúlt években kieső ún. regisztrálatlan munkanélküliek félmillióس tömege zömében falvakban él, sőt egyes becslések szerint 70%-uk az említett három megyében.

A „vidéki Magyarország” és a fővárosi lakosság életszínvonal körülményeinek összevetése

A mezőgazdaság és falvak kedvezőtlen helyzetképe után nyilván nem hat sokkolóan az a statisztikai felmérés, miszerint Budapest lakosságának „csak” 15%-a minősült szegénynek 1997-ben, ugyanakkor a községek lakosainak 45%-a. A tartósan szegénynek minősülők száma vidéken 9-szer magasabb, mint Budapesten.

4. A Horn-kormány elhibázott agrárpolitikájának lehetséges következményei

Drasztikus vidéki lakosság szám csökkenés

Az ipari munkahelyét veszített, de a mezőgazdasági tulajdonban, munkalehetőségben megkapaszkodni nem képes térségek lakossága az elkövetkezendő évtizedekben lényegesen le fog csökkenni. Falvak, összefüggő tájegységek fognak elnéptelenedni. Az ország lakosságának, most már amerikai kutatók által is megjósolt 6-7 millió főre való zuhanása 2030-2050-re, alapvetően olyan térségekből fog összetevődni, ahol az ipari munkahelyek hiányán túl a mezőgazdasági termelés lehetőségei is erősen behatároltak, az ott élő népességnek megélhetést az alacsony és bizonytalan agrár jövedelmezőségi viszonyok nem tudnak biztosítani.

A termékláncok felbomlása - a termelés csődje

1997/1998 fordulóján az agrárium, és a belőle élő több százezer család sorsa kritikussá vált. Az MSZP-SZDSZ kormányzat ugyan az ellenzéki pártok egységes ellenállása végett a külföldiek földvásárlását lehetővé tevő földtörvény módosítási tervzetét nem tudta keresztül vinni a törvényhozáson. A termelőket a szociál-liberális kormány ármány-

kodásán túl más is sújtotta. A kedvező időjárás miatt kiugróan magas 1997 évi terméseredmények miatt 2,7 millió tonnával több gabona termett, mint 1996-ban - viszont az 5,3 millió tonna búzából 2,5 millió tonna eladhatatlan, míg a 6,8 millió tonna kukoricából 1,5 millió tonna nem talál vevőre. Az eladhatatlan terméktömeg - részint a gyengébb minőségi értékűek - jobban az egyéni gazdákat terheli, de a szövetkezeti alkalmazásban álló mezőgazdasági termelőket is érinti. Az agrárpiaci termékszabályozás a kormány agrárellenes magatartása miatt nem működik.

A meglévő 2,5 millió tonna, zömében takarmányként szóba jöhető búza tonnánkénti ára 16.000 Ft, a tavaly januári 27 ezer Ft-os árral szemben. A kukorica ára jelenleg 14 ezer Ft, a tavaly januári 22 ezer Ft ellenében. A 4 millió tonna tömegű takarmány értéke tavalyi árakon számolva 100 milliárd forint, míg az ideji, év eleji nyomott árakon számolva, csak 61 milliárd Ft. A termelők a gabonát maximum még másfél évig tudják tárolni, utána a teljes mennyiség kárba mehet. A gazdák jelentős része az egyébként is minőségi problémákkal küszködő terményét saját tartású állataival fogja feletetni, remélve azt, hogy a kára csökken. A 4 millió tonna gabonából egy 20%-os takarmányhasznosulással számolva 800 ezer tonna hús állítható elő. Szarvasmarha és sertés egyaránt. A hizott sertés átvételi ára 1998 januárjában 275 Ft kilogrammonként. A magyar tarka hizó marha 250 Ft/kg, míg a holstein-friz F-es és R-es vérvonalú hizó állatok kilogrammonként 235 Ft-os áron kelnek el. A tartástechnológia alapján a sertés hizálásba állítása viszonylag egyszerűbb, ezért a gazdák többsége sertéshizálás formájában kíván majd szabadulni fölös gabona készleteitől. A 800 ezer tonna sertéshús mennyiség, amely az 5-6 hónapos hizálási idő leteltével 1998 tavaszától jelenik meg a húspiacon a jelenlegi áron számolva 22 milliárd forintos értéket tesz ki. Azonban figyelembe kell venni közgazdasági szempontból, hogy a piaci keresletet meghaladó dömpingszerű kínálat növekedés telítetté teszi a piacot, így akár a sertés átvételi ára a jelenlegi védőárra, azaz 220 forintra is lemehet, így a tetemes húsvolumen értéke 17,6 milliárd forintra csökken le. Látható a számításból, hogy az állattenyésztés felé forduló termelők tetemes veszteséget fognak szenvedni. A jelenlegi alacsony gabona átvételi árakkal

számolva is a 61 milliárd forintos készletértékkel szemben csak 22 milliárd, vagy a védőáron számolva 17,6 milliárd forint értékű eladási árbevétel realizálódhat. Tehát mind a gabonakészletek raktáron tartása, mind az állatokkal való feletetése a gazdák tömegeinek tönkremeneteléhez fog vezetni. Az agrárpiaci állapotainak lényeges jellemzője azonban, hogy a gazdáktól átvett élősertésen a feldolgozók és a kereskedők jelentős nyereséget tudnak elérni, hiszen az 50-51%-os húskihozatali mutatókkal a 800 ezer tonna élősertés tömegeből 410 ezer tonna étkezési húsmennyiség hozható ki, amely egy 850 Ft/kg átlagos hússárral számolva már 35 milliárd bevételt jelent, a 22 milliárd, vagy 17,6 milliárd forintos sertés felvásárlási árral szemben.

A növénytermesztés készlet-eredményeinek realizálhatatlansága a termelési vertikum elakadását fogja eredményezni. Akár raktáron maradnak a termények, akár állatok hizlalásában hasznosítják, mindkét formában a várható veszteségek tetemesek lesznek. A gabona, vagy akár a hús készletek értékesítése után amennyiben legalább a ráfordítási költségeket lefedő bevételek nem jelentkeznek, úgy az alacsony jövedelmű saját tőke háttér és hitel-lehetőségek nélkül álló mezőgazdasági termelők tömeges csődjére lehet számítani 1998 év első felében. A termékek megtermelése utáni megfelelő jövedelemtartalmú pénzügyi realizálás elmaradása a következő termelési ciklus indítását teljes körűen megghiúsítja. Ennek következménye, hogy az agrárium alapját adó termőföld eladására is rákényszerülnek a gazdák, sőt mindezt nyomott árakon teszik a szorult jövedelmi helyzetükből kifolyólag. Másrészt közzgazdasági oldalról közelítve, hogy a termelés alapjának - a termőföldnek - a hozam előállító és jövedelemtermelő képessége alacsony, vagy akár veszteséges, úgy ez a föld árát lefelé szorítja. A földek külföldiek részére történő eladásának kikényszerítését így a kormányzat közvetett úton, a gabonakészletek állami felvásárlásának elszabotálásával kívánta keresztülvinni.

5. Szavak és tények

Az agrárágazat jövője nemzeti sorskérdés. Az értékesítési lehetőségek állami intervenciója nélkül az egyéni gazdák és a szövetkezeti gazdaságok tömegei mehetnek tönkre. Tömegessé válhat a mezőgazdasági termelést feladni kényszerülők száma, így újabb területek maradhatnak parlagon, majd nyomott áron a spekulációs cézzal vásárlók tulajdonába kerülhetnek. Minden talpalatnyi föld művelésének és tulajdonjogának feladása a mezőgazdasági népesség megtartó erejét, de a városi lakosság megélhetési lehetőségeit is hátrányosan befolyásolja. Az agrárium minden országban stratégiai ágazat. Nemzeti tulajdonban és nemzeti ellenőrzés alatt kell, hogy maradjon Magyarországon is.

1. sz. táblázat

Az agráröllő alakulása

Év	A termeléshez felhasznált iparcikkek árándexe	A termelői-felvásárlási árándexe	Agráröllő
	1989=100		
1990	145,5	128,5	113,3
1991	192,9	127,3	151,5
1992	208,3	138,3	150,7
1993	250,0	163,8	152,6
1994	295,2	204,6	144,2
1995	365,1	260,1	140,4
1996	513,6	334,0	153,8
1997	590,0	367,0	164,9
1996/95	138,9	367,0	164,9
1997/96	115,0	110,0	104,5

Forrás: MOSZ

Az agrártámogatások reálértékének alakulása (1990-1997)

Mrd Ft

Év	Termelői	Piaci	Összes	Reálérték*	
				I.	II.
1986-1990 átlaga	25,8	45,3	80,3	100,0	100,0
1991	6,3	27,5	37,3	34,3	38,0
1992	7,5	26,0	33,5	23,4	27,3
1993	20,9	26,0	46,9	23,8	31,6
1994	36,0	40,0	76,0	36,5	46,7
1995	28,2	45,1	73,3	27,9	43,0
1996	40,0	50,0	90,0	27,8	42,8
1997 tervezett	50,9	42,8	93,7	23,1	37,1

*Reálérték I. = az inflációval korigált támogatás-érték

Reálérték II. = a termelői támogatások az inflációval, az exporttámogatások az infláció és az árfolyamváltozás különbözetével korigálva

Forrás: KSH

Gazdag László

Az aranytojás-paradoxon

1. Több beruházás = gyorsabb fejlődés?

Évtizedeken át élt és hatott az egykori „létező szocializmusban” az a Erőeszme, hogy vissza kell fogni a fogyasztást, az erőforrásokat át kell csoportosítani a beruházások szférájába és akkor gyorsabb lesz a gazdasági fejlődés. Sajátos ellentmondás volt a „szocializmus” általános jólétét hirdető célja és a fogyasztást korlátozó gazdaságpolitikai gyakorlata között.

Egyébként valóban magasabb volt a „szocializmusban” a fölhalmozási ráta, valamint a gazdasági növekedés üteme, mint a fejlett nyugati országokban, évtizedeken át, mégis azt láttuk, hogy nem csökken, hanem inkább növekszik a technikai fejlettségbeli különbség a két régió között. A nagyobb növekedési ütem nem járt együtt intenzívebb technikai fejlődéssel!

Nyugaton a GDP 7-10%-át fordították évente beruházásokra, míg a szovjet tömb országokban 25-35%-át. „Odaát” az éves növekedési szint 2-3% körül alakult, míg „ideát” ennek a duplája, mégis furcsa módon a szocializmus süllyedt el a történelem nagy süllyesztőjében és nem a kapitalizmus.

Fölmerül azonnal a kérdés, hogy a történések mögött, már ami a XX. század második felének históriáját illeti, nem húzódik-e meg valamilyen mélyebb törvényszerűség? Sok más tényezővel egyetemben vajon nem éppen a magasabb fölhalmozási-beruházási ráta, sőt a nagyobb gazdasági növekedési ütem volt-e az oka a tervlebotásos, direkttudatosításos, bürokratikus rendszerek bukásának?

Az aranytojást tojó tyúk legendája, hogy tudniillik nem szabad megenni, átfordítva a közgazdaságtan nyelvére, korlátozni kell a fogyasztást, hogy több jusson beruházásokra, nem éppen a döntő oka volt-e az elégtelen technikai fejlődésnek, a versenyben való lemaradásnak? Paradoxonnak tűnik a fölvetés, márpedig a Kornai-féle kemény és puha költségvetési korlát kérdése, vagy másként fogalmazva a hatékonysági követelmény, általában a költségkorlát léte, vagy nem léte szorosan összefügg a beruházási korlát létevel, vagy nem létevel.

Ebből a megközelítésből nézve már nem is tűnik olyan hihetetlen paradoxonnak az a fölvetésem, hogy éppen a beruházási ráta megemelése, a fogyasztás visszaszorítása, a nagy beruházási-fölhalmozási ráta, az ebből következő nagyobb gazdasági növekedési ütem fékezi le a technikai fejlődést.

Azt mondhatná az olvasó, hogy miért foglalkoztunk már megint a múlttal, kit érdekel az, hogy miért bukott el a „szocializmus”, ez az erőszakos, embertelen társadalom átalakító kísérlet? Csakhogy a Hegel szerint „a történelem legfőbb tanulsága, hogy a népek és a kormányok soha, semmit sem tanultak belőle”...

Vagy miként értékeljem a neves gazdaságkutató szakember azon véleményét, mi szerint a Bokros-csomag tulajdonképpen azért volt hasznos, mert a jövedelmeket átcsoportosította a lakossági fogyasztás oldaláról a vállalkozói szférába. Mi ez, ha nem az aranytojást tojó tyúk legendája a piacgazdaság körülményei között? A vállalkozói szféra most azonos a beruházási rátával, ha úgy tetszik, tehát ha ide csoportosítom át a jövedelmeket, akkor megint ezt a hányadot növelem meg. Mint a régi szép „szocialista” tervgazdasági időkben...

Ama „régiben világban” volt egy „jobboldali” elhajlás a sztálini etalontól, mármint a kádári „gulyáskommunizmus” és „fridzsider-szocializmus” Magyarországa, a „legvidámabb barakk”, ahol 1968-ban, éppen harminc évvel ezelőtt, ami azonnal ahhoz vezetett, hogy a „létező szocializmus” országai között itt csökkent a legkisebbre ama bizonyos agyonfetiszizált beruházási hányad: a hetvenes évek közepe-vége felé már 20% alatt volt.

Különös, de éppen ekkor ment végbe a magyar gazdaság páratlan föllendülése, tudjuk, hogy az 1968-73 közötti öt évet mértékadó közgazdák (igaz, ma már csak halkan) a magyar gazdaság aranykorának tartják. Egyébként ekkor még csak az eladósodás kezdetén tartottunk, tehát arra sem lehet fogni ezt a „fridzsiderszocialista” aranykort. Ugyanakkor a szovjet tömb „bekeményítő” országaiban (Románia, Bulgária, Csehszlovákia) a beruházási ráta sohasem látott magasságokba emelkedett (Romániában 40% fölé!) és az „eredmény” közismert.

Vajon nem lehetséges, hogy a magyar reform beruházási ráta fétisének elvetésével teremtette meg egy időre éppen a gyorsabb fejlődés és életszínvonal növekedés feltételeit? Anélkül, hogy ezt neves közgazdászaink, gazdaságpolitikusaink teljes mélységben akkor megértették volna!

2. A világgazdasági korszakváltás

A magyar reform aztán hamar kifulladásra jutott, beleütközött a rendszer - immanens lényegéből fakadó, áthághatatlan - korlátaiba amit, ha ledöntött volna, akkor már rendszerváltás következett volna be.

Eközben, az 1973-ban kirobbant olajválság után, a nyugati világban grandiózus méretű világgazdasági korszakváltás vette kezdetét. A jon kippuri háború (1973 október) eredményeként 1972-80 között az olaj ára megharminckétszereződött a világpiacra. Az olajválság hamarosan általános energia- és nyersanyagválsággá terebélyesedett. A nyugati gazdaságot hatalmas strukturális válság rázta meg. A szocialista kormányok először védekeztek („sündisznóállás szindróma”) alkalmazkodás helyett, majd amikor a védekezési stratégia minden tartaléka kimerült, akkor következett be a „konzervatív”, „neoliberális” „monetarista” válasz. Ha az aranytojást tojó tyúk meséje szempontjából nézzük ezt a választ, akkor - bármilyen megdöbbenőnek és paradoxonnak tűnjön is! - de a monetaristák azzal kezdték, hogy megették az aranytojást tojó tyúkot.

Ennek a technikája az infláció drasztikus gyors letörése volt, vagyis a nemzeti valuta belső és külső megerősödése döntően a kamatlábak robbanásszerű megemelése révén. Ronald Reagan kormánya az USA-ban azzal kezdte, hogy a Federal Reserve Board (A Központi Jegybank) kamatlábát hat százalékról 19 százalékra emelte. A pénz (hitel) rendkívül drága lett hirtelen, ami azzal ekvivalens, hogy a források összeszűkülnek a vállalkozói, másként fogalmazva, a beruházási szféra számára.

A másik oldala a dolognak viszont az, hogy az infláció látványos, gyorsütemű letörése a kisember megtakarításait, jövedelmét nem engedte elolvadni, megőrződött a fogyasztási célú(!) jövedelem, vagyis tulajdonképpen a reagan-i kamatpolitika és monetáris politika a vállalkozói szférából a fogyasztás szférájába csoportosított át jövedelmeket. A piac, mégpedig a belső piac regenerálása döntőnek bizonyult az amerikai gazdaság későbbi általános föllendülése szempontjából, pedig ne feledjük el, hogy a hagyományos közgazdasági felfogás szerint az Egyesült Államoknak is minden erővel fokoznia kellett volna exportját, lévén akkoriban a külkereskedelmi mérleg hiánya 200 milliárd dollár évente! Tudjuk, hamar eltűnt ez a deficit is annyira, hogy ma már az amerikai költségvetés is szufficites!

Úgy is fogalmazhatunk tehát, hogy az **amerikaiak elfogyasztották az aranytojást tojó tyúkot.**

3. A monetáris politika hatásai

Jól érzékelhető, hogy a monetáris gazdaságpolitika mennyire különbözik a fiskális restriktiótól. A monetarizmus a termelés szférájára koncentrál, ott állít föl kemény hatékonysági (költség-) korlátokat, míg a fiskalizmus kifejezetten a fogyasztásra, az elosztás szférájára összpontosít.

A valós monetáris gazdaságpolitika eredménye éppen a kisember vásárlóerejének megőrzése, a piac regenerálása, valamint a vállalkozói

szféra számára a pénzhez (hitelhez) jutás megnehezítése. A fiskális restrikció pont a fordítottját növeli a fogyasztás szférájából csoportosít át jövedelmeket a beruházások szférájába. Mi lesz ennek az eredménye?

A vállalkozói szférában a kemény hatékonysági korlátok fölállítása lehetetlenné teszi az alacsony hatékonyságú (döntően a konzervatív energia- és nyersanyagfaló) vállalatok, ágazatok túlélését, fönmaradását, így megkezdődik a „schumpeteri termelő pusztulás”, megindul az erőforrások (tőke, munkaerő stb.) áramlása az alacsony hatékonyságú szférából a magas hatékonyságú tevékenységek (csúcs- és húzóágazatok) felé. Végbemegy az ágazati mélységű, makroszintű struktúraváltás. Leegyszerűsítve: a füstös, gyárkéményes ipar leépül, és fölépül a helyén a „fehérköpenyes”, tudás- és kreativitásigényes („brainigényes”) gazdaság. Nagyarányú technikai fejlődés indul be tehát. Ismétlem: a beruházási ráta csökkenése ellenére, sőt éppen annak következményeként. Ugyanis, ha puha a költségvetési korlát (lásd: Kornai!), akkor a társadalom erőforrásai nem a leghatékonyabb szerkezetben kerülnek fölosztásra, rengeteg olyan tevékenység is életben maradhat, amelyik nem erőforrást termel, hanem csak fogyaszt. nem csak a kifejezetten veszteséges vállalatokról van itt szó! Ha túl nagy a mérete az átlagon aluli nyereséget produkáló gazdaságnak (világpiaci mércével és nem belső piaci mércével mérve!), akkor az ilyen szerkezetben rögzült gazdaság tovább örökíti hátrányát a nemzetközi versenyfutásban.

Ugyanakkor mi a fiskalizmus tényleges eredménye? Ugyan az, mint egykor a „szocialista” korszakban a fogyasztás rovására megvalósított magasabb beruházási ráta eredménye: puhulnak a gazdasági korlátok, életben marad az alacsony hatékonyságú vállalati szféra, lekötve a társadalom erőforrásait.

Most nem költségvetési korlátról kell beszélnünk, hanem piaci korlátról már, pontosabban ennek hiányáról, ugyanis a fiskális politika erőforrásokat csoportosított át a fogyasztás szférájából a beruházások szférájába, ami most a vállalkozói szférával azonos. A magas inflációs ráta

eleve puha korlátot eredményez, hiszen az alacsony hatékonyságú vállalatok is képesek folyamatosan inflációs árnyereséget bezsebelni, tehát talpon maradni. A pénzromlás magas üteme elfedi a beteg göcöket, „szétkeni”, társadalmasítja a rossz szerkezetből, alacsony hatékonyságból eredő bajokat. Ezért nincs igaza azoknak, akik szerint az infláció jobb, mint a munkanélküliség, mert „demokratikusabb”, „közteherviselést” valósít meg. Az inflációnak vannak haszonélvezői is! Éppen az alacsony hatékonyságú tevékenységek a fő haszonélvezők, egyben elszívva a társadalom erőforrásait a fejlődőképes tevékenységektől.

1997-ben a pénzromlás üteme Magyarországon 18% fölött volt, ennél már Bulgária és Oroszország mutatója is jobb és tulajdonképpen csak Albánia és Románia áll mögöttünk e téren Európában. Ki kell mondani, hogy nyolc évvel a rendszerváltás után a kétjegyű infláció bizony elégtelen teljesítmény, katasztrofális „eredmény”. Magyarország mára már minden előnyét elvesztette amivel rendelkezett a rendszerváltás pillanatában, 1989-90-ben Kelet-Európában.

4. Az importdinamika jelez

Gazdaságpolitikusaink és gazdaságzakértőink előszeretettel emlegetik a nagy exportdinamikát. S valóban, az export 1992-ben 10,7 milliárd dollár volt, 1997-ben pedig már meghaladta a 19 milliárd dollárt. Csakhogy ilyenkor mindig elfelejtjük hozzátenni, hogy az import 1992-ben 11,1 milliárd dollár volt, míg 1997-ben már 22 milliárd dollárhoz közelített.

1992-ben a külkereskedelmi mérleg hiánya még csak 400 millió dollár volt, míg 1997-ben már ennek több, mint négyszeresére, vagyis 1,7 milliárd dollár!

Közben a fogyasztás nem nőtt, hanem közel egyharmadára visszaesett, ami azt jelenti, hogy az import megduplázódása nem a fogyasztási cikk import ilyen arányú növekedéséből származott, hanem a termelési célú behozatal drámai emelkedéséből. Vagyis amint a gazdaságot sikerült egy kicsit dinamizálni, azonnal megugrik az anyag- és energia, valamint alkatrész import számla. Ez viszont jelzi, hogy a magyar gazdaság továbbra is rendkívül elavult szerkezetben termel. Önmagában tehát az exportdinamika semmit sem jelent, csakis az import alakulásával együtt lehet értelmezni!

A bejövő külföldi tőke a Privatizációs Kutatóintézet elemzése szerint nem javította, hanem évi 2,5 milliárd dollárral rontotta a hazai külkereskedelmi mérleget. E külföldi tőke egy jelentős része nem járult hozzá a modernizációhoz, mert csupán meglévő kapacitásokat vett át alacsony áron. (Latin-amerikai típusú kiárusítás adóssághozjárás céljából.) És nem piacokat hozott, hanem azokhoz jutott olcsón. Tipikus példa erre a hazai élelmiszeripar „privatizációja”. Ha ezeket a kapacitásokat részvények formájában átadják ingyen az alapanyag termelők, beszállítók szövetségeinek, akkor ma a föllendülő élelmiszergazdaság jóval nagyobb bevételhez juttatná még a költségvetést is adó és TB-járulék befizetések révén, mint amennyi a privatizációs bevétel volt.

A bejövő külföldi tőke másik része korszerű technikát hozott, csak hogy döntően import alkatrész összeszerelő tevékenység meghonosítása útján. Így ezek a tevékenységek zárványok, enklávék módjára működnek a magyar gazdaság testébe ékelve és nem tudják ellátni a klasszikus húzóágazat szerepét.

A privatizációs bevételek adóssághozjárásra fordítása tipikusan latin-amerikai megoldás, ami jelentős nemzeti vagyonszétlétet jár!

5. A valutaleértékelés bumeránghatása

A nemzeti valuta leértékelés is tipikus pótcselekvés az export ösztönzésére. Valójában megint egy gazdasági korlát folyamatos puhulásáról van szó, vagyis a leértékelés rögzíti az elavult, alacsony hatékonyságú exportszerkezetet. Ha valamilyen termék kivitele veszteséges, nosza, értékeljük le a forintot, és máris nyereséges lesz. Vagyis a jövedelmezőség mögött nem tényleges, immanens gazdasági teljesítmény áll. Ez a nemzeti munka folyamatos leértékelését, elkótyavetyélését jelenti tulajdonképpen. Nem véletlen, hogy a valós monetarista elmélet és gyakorlat főbenjáró bűnnek tekinti a valutaleértékelés útján történő exportösztönzést.

Sok nagyhírű közgazda fölhördült, amikor Ronald Reagan, Margaret Thacher azzal kezdték, hogy fölhagytak a valutaleértékelés gyakorlatával, ami akkor egy folyamatos fölértékelést jelentett *de facto*. „Hogyan”? Az évi 200 milliárd dollárnyi külkereskedelmi mérleghiánnyal küszködő USA elnöke nem ösztönzi az exportot leértékelés útján?

Napóleon szerint „az öreg tábornokok mindig a múlt háborújára készülnek föl”. Ez igaz a szellemükben öreg közgazdákra és gazdaságpolitikusokra is. Például az IMF és a Világbank bürokrataira...

Márpedig a hatékony exportszerkezet kialakulásához igenis szükség van kemény hatékonysági korlátokra, amelyek nem engedik túlélni, életben maradni az alacsony hatékonyságú exportot. Ha nincs ilyen túlélési lehetőség, akkor az erőforrások áramlásba jönnek a gyenge hatékonyságú szférákból a magasabb hatékonyságúak felé. Ha rögzül a rossz exportszerkezet, például mert valutaleértékelgetéssel rögzítjük, akkor csupán folytatódik a tévesztés a nemzetközi versenyfutásban, a gazdaságpolitika deklarált szándékai ellenére.

1990 januárjában a Bankszemle közölte egy tanulmányomat „A leértékelési paradoxon” címmel, amelyben ezeket a kérdéseket feszegettem. Jellemző, hogy a Pénzügyi Szemle nem volt hajlandó lehozni, illetve a Bankszemle is egy rövid bevezető kommunikációban határolódott el a cikkben leírtaktól.

1988 márciusában a Közgazdasági Szemlében írtam tanulmányt „Utolérési törekvések és elszalasztott esélyek Magyarországon az elmúlt évszázadban” címmel. Ma újraolvasva megállapítottam, hogy ma is megírhatnám ugyanezt a cikket, kibővítve az azóta eltelt évtizedekkel. Folytatódik perifériázódásunk, lecsúszásunk a III. világba, szó sincs arról, hogy ez a tendencia megfordult volna. A politikai rendszerváltás, a demokrácia megteremtése nem hozta el a gazdaságpolitika megfelelő intenzitású megváltozását. Vagyis nem következett be az igazi fordulat, áttérés a gazdaságban.

Tipikus példa erre a valutaleértékelés gyakorlata. Önmagában is inflációt gerjeszt, tehát káros, de még súlyosabb negatív hatása az, hogy rögzíti az elavult gazdaságszerkezetet. Meg kell nézni az export dinamikáját ágazati bontásban. A kohászat és a nehézipar mutatja a legnagyobb növekedést. A magyar nehézipar nem húzóágazat a közhiedelemmel ellentétben. Energia- és nyersanyagfaló, konzervatív ágazat.

A hazánkban megtelepedett autóalkatrész összeszerelő tevékenység nem képes eljátszani a húzóágazat szerepét. Ez ugyanis nem nemzeti autógyártás, hanem összeszerelés, amihez a fő vonzerőt még mindig az alacsony munkabérek jelentik. Ez viszonylag kvalifikált munkásállomány, harmadik világbeli bérekkel!

Amikor valahol az export hatékonyságát nem technikai fejlesztés révén oldják meg, hanem valutaleértékelés és a bérszínvonal leszorítása révén, ott tipikusan gyarmati jellegű munkamegosztás alakul ki, magas anyag- és energiahányadú exporttermékekkel (kohászat, nehézipar), illetve bedolgozással, alkatrész összeszereléssel. Természetesen itt import energiahordozókról és nyersanyagokról van szó, valamint import alkatrészeiről, az input-oldalon, amiből következik, hogy az export látványos megduplázódása mellett se, javul, sőt inkább romlik a külkereskedelmi mérleg!

6. A humán tőke leértékelődése (avagy az aranytojást tojó tyúk gazdája éhen hal?)

A mitológiai Midasz király éhen halt, mert bármihez nyúlt, arannyá változott. Az eredeti történetben persze Midasz mégsem hal éhen, maga Zeusz „menti föl” az általa kért csodás képesség rettenete alól. Mindazt úgy is föl lehet fogni, mint a modern gazdaság „beruházási ráta fétisét” kergető gazdaságpolitikusát, illetve az ilyen politikát elszenvedő nemzet megtestesítőjét. Ha Ceausescu Romániáját nézzük, nem is járunk messze az igazságtól, hogy az aranytojást tojó tyúk megmaradt, de a lakosság éhen halt.

Midasz (Ceausescu) kezében minden arannyá (beruházási javakká) változott... Valójában az a logika, amely szerint a „Bokros-csomag a vállalkozói szférába csoportosította át a jövedelmeket a fogyasztás szférájából”, a humán tőke, az emberi tényező ugyanolyan negligálását, leértékelődését manifesztálja, mint egykor a „létező szocializmusban” a beruházási és növekedési ráta fétise! Semmi különbség a kettő között nincs!

A Bokros-csomag ama logikája, hogy kurtítsuk meg a lakossági fogyasztást, az egészségügyi és oktatási kiadásokat, a kulturális kiadásokat, jelzi, hogy „az öreg tábormokok mindig a múlt háborújára készülnek föl”.

A fejlett Nyugat a II. világháborútól napjainkig többet investált be az emberi fejekbe, a humán tényezőbe, mint gépekbe, berendezésekbe, vagyis technikába együttvéve. Úgy is lehet fogalmazni, hogy ők megették az aranytojást tojó tyúkot.

Valójában alapvető tévedés az oktatásügyet és az egészségügyet a „fogyasztás” szférájába sorolni, hiszen ezek a humán tőke újratermelésének legkoncentráltabb területei. De én még a tágabb értelemben vett kultúrát is ide sorolnám.

Horn Gyula miniszterelnöknek volt egy olyan kijelentése, hogy „Magyarországon túlképzés van filozófiából”. Nos, egészen bizonyos

vagyok benne, hogy az ókori görögöknél magasabb volt a tízezer lakosra jutó bölcselők száma, mint a XX. századvégi Magyarországon. A mai „modern” közgazdasági logika szerint nekik jelentősen csökkenteni kellett volna a bölcselők, sőt a tragédiaköltők, eposzirók számát. Ha megtették volna, meggyőződésem, hogy nem csupán mi veszítettünk volna, mi az utókor annyit, hogy nem tudnánk a görögökről, mint fogalomról, de maguk a görögök is veszítettek volna, mégpedig kifejezetten materiális javakban, életszínvonalban!

Mindig azok a társadalmak jártak az élen, emelkedtek a többi fölé, amelyek megbecsülték a humán tényezőt, az emberi szellemet! Ahol ez a megbecsülés elmarad, ott teremhet nagyon sok kiváló koponya, ám nem saját népe javát fogja szolgálni, hanem másokat gyarapít, és erre tipikus példa a magyar társadalom.

Vagyis „átcsoportosítani a fogyasztás (elosztás) szférájából a termelés, a beruházások szférájába” a legközönségesebb közgazdasági ostobaság! „Fölkészülés a múlt háborújára” a közgazdaságtan, a gazdaságpolitika terén...

1997-ben, először a statisztika által nyilvántartott népesedési mutatók története óta, a magyarországi születési szám 100 ezer alá csökkent! 95 ezer csecsemő, soha még ilyen kevés, ennyi született hazánkban. A nemzet fogyása riasztó méreteket öltött, csökken a produktív népesség, miközben rohamosan nő az eltartott, előregedett népesség aránya.

1981 óta csökken minden évben az ország lakossága, hovatovább már egy kisváros (vagy inkább közepes város) lélekszámával! A Bokros-csomag jelentősen felerősítette ezt a romló tendenciát. Ha más negatív hatása nem is lett volna, már csak ezért az egy következményért el kellene ítélni, el kellene vetni! Csakis ez elehet a következménye annak egy országban, ha a humán tőkét, az emberi tényezőt leértékeli a gazdaságpolitika, a politika, az általános szemlélet, például úgy, hogy „a fogyasztás szférájából csoportosít át jövedelmeket a vállalkozói szférába, vagyis a beruházások szférájába”.

Az amúgy is alulfinanszírozott oktatásügyből, egészségügyből elvenni azért, hogy az anyagi termelés szférájába több jusson, csakis öngól, kamikaze-repülés lehet egy nemzet részéről a XX. század végén.

Az elosztórendszerekkel bibelődni a termelés rendbetétele helyett, a makroszintű struktúraváltás véghezvitele helyett, a sorrend tragikus fölcserélése. Nyugaton is nekiláttak az ott nem alulfinanszírozott elosztórendszerek reformjának, de ott előbb végbement egy-másfél évtized alatt a világgazdasági korszakváltás, a szerkezetváltás a gazdaságban, vagyis a gyárképményes ipar leépítése és helyébe a fehérköpenyes, brainigényes gazdaság kiépítése; csak ezután láttak hozzá az elosztórendszerek reformjához! Vagyis a magyar kormánynak, a gazdaságelemzőknek nyugatra mutogatni, hogy „lám, ott is ezt teszik, és ott is konfliktusokkal jár”, alapvető logikai tévedés.

Magyarországon az alulfinanszírozott elosztórendszerekben eleve nincs semmi kiprélhető tartalék, és arra az érvre, hogy mégis ezek a rendszerek pazarlóak, csak azt tudom válaszolni, hogy az átalakítás költségei nagyobbak lesznek a megtakarításnál. Sőt, folyamatosan kiderül, hogy a nagy anyagi ráfordításokat fölemésztő „reform” nem hoz érdemleges megtakarítást hosszabb távon sem. Tipikus példaként említhetném a kórházbezárásokat, a kórházi ágyak leépítését (mintha az ágyszámtól függene a költség és nem a tényleges betegtől), vagy a vasúti szárnyvonalak, a falusi kisiskolák fölszámolását. A megnövekedett utazási költség önmagában elviszi a réven, amit nyert a társadalom a vámon.

7. A tücsöknemzet legenda

Az aranytojást tojó tyúk legendája szorosan kapcsolódik a „tücsöknemzet-legendához”. Tudniillik „levágtuk az aranytojást tojó tyúkot”! És most persze a Bokros-csomaggal megpróbáljuk a pipit újraéleszteni...

Vagyis a bajok, az egyensúlyi zavarok oka a felelőtlen „lakossági túlfogyasztás”. Többet fogyasztunk, mint amit megtermelünk! De hát mégiscsak el kellene gondolkodnia felelős gazdaságpolitikusainknak és közgazdasági elemző guruinknak azon, hogy bár keservesen sikerült összehúzni a nadrágszíjat, kipréselni a lakosságból minden szuszt, közben megduplázni az exportot, és mégis nőtt a külkereskedelmi mérleghiány és nem csökkent. Ha a „túlfogyasztás” lenne a bajok okozója, akkor Magyarországon a Bokros-csomag után a legvirágzóbb, növekvőbb, prosperálóbb gazdasággal kellene már rendelkezünk a földbolygó összes nemzete között. Hatalmas külkereskedelmi többlettel, sufficites költségvetéssel és hadd nem soroljam.

De ha megnézzük a külkereskedelmi egyenleg ábráját, azt látjuk, hogy a fiskális-megszorító intézkedések összes tartaléka már rég kimerült. 1979-97 között három ilyen fiskális gyeplőrántást élt át a gazdaság, két ízben volt is némi eredménye, pozitív lett a külkereskedelmi mérleg, egyszer 1983-85 között, másodszor pedig 1988-90 között, De már a Bokros-csomagnak, az eddigi legdrasztikusabb fogyasztáskorlátozó intézkedésnek csak egy vérszegény passzívumcsökkentésre futotta.

A válság oka ugyanis nem a lakossági „túlfogyasztás”, nem az, hogy Mari néni még mindig túl vastagra keni a zsiros kenyeret, hanem az elavult gazdaságszerkezet továbbépítése, működése. A gazdaság mélyáramaihoz kellene nyúlunk, végrehajtva a világgazdasági korszakváltást, a makroszintű struktúraváltást.

A Bokros-csomag, valamint a bank- és adószolidáció igazi eredménye azt volt, hogy a lakosság kiszipolyozott forintjaiból megmentve három kohászati óriásvállalat (Dunaújváros, Ózd és Diósgyőr), a kohászatra épülő nehézipar, a rendkívül energiaigényes és környezet-szennyező alumíniumvertikumot (ez utóbbi adja az összes veszélyes hulladék kibocsátás felét), még mindig egy sor veszteséges szénbánya, és hadd ne soroljam! Miközben teljességgel hiányoznak a valódi csúcs-

ágazatok, mint a mikroelektronika, számítógépipar, robottechnika, biotechnológia (nem azonos a vegyszermentes „bio-termeléssel”) stb.

A húzóágazathoz tartozó néhány tevékenység pedig, mint említettem, import alkatrész összeszerelő jellegéből következően nem tudja betölteni ezt a húzó funkciót.

Ez tehát a krónikus egyensúlyi zavarok oda és nem a „túlfogyasztás”! Ebből következően „a jövedelmek átcsoportosítása a vállalkozói (tehát a beruházási) szférába” közönséges pótcselekvés, sőt kifejezetten veszélyes illúzió.

A beszűkülő belső piac padlóra küld egy sor perspektivikus vállalatot, sőt ágazatot, tipikus példa erre a hazai élelmiszergazdaság, ugyanakkor a vállalkozói szféra egyes szegmenseiben olcsóvá váló forrás (hitel, illetve még mindig költségvetési juttatás!) biztosítja a konzervatív, alacsony hatékonyságú szféra túlélését. Tipikus példa erre az egész magyar acélkohászat és az alumíniumvertikum!

8. Torz tulajdonszerkezet

Magyarországon az ezredfordulóra egy torz, latin-amerikai típusú tulajdonszerkezet alakult ki, egy nagyon vékony milliárdos réteggel és a szegények sokmilliós tömegével. Nagyon sok tekintetben hasonlít a tulajdon működtetése a régi „szocialista” állami tulajdonéhoz. Az sem általában működött, nem elvontan, hanem nagyon is konkrétan, egy szűk csoport, a pártoligarchia döntései által. Ma is egy szűk csoport, néhány nagy lobby dönt az erőforrások elosztásáról, áramoltatásáról. Nem a piac dönti el a rendszerváltás után sem, hogy melyik ágazat, vállalat marad életben, hanem „politikai” szempontok, illetve, hogy melyik csoport tud hozzáférni az erőforrásokat elosztó gépekhez. Tipikus példa erre a magyar kohászat. Az Antall-kormány a Dunaiújvárosi Vasmű (ma DUNAFERR Rt.) 11 milliárd forintos adósságát engedte le. Csak Diósgyőr a rendszerváltás óta elvitte az adófizető polgárok harmincmilliárd forintját! A „borsodi reorganizáció” a hivatalos adatok szerint 17 milliárd forintba került. Hadd ne soroljam.

Él tehát tovább és működik a „szent tehén effektus”, vagyis igazából nem a hatékonyság, nem a piac szempontjai döntenek továbbra sem.

Önmagában nem is annyira a túlzott tőkekoncentrációt tartom károsnak, mint inkább azt, hogy a meggazdagodás, a „tulajdonossá válás” nem kapcsolódik össze a modernizációban játszott szereppel. Hatalmas vagyonok halmozódtak föl arra teljesen érdemtelenek kezén. Márpedig ha ennyire elválik egymástól a társadalmi tét e meghatározó oldala, tudniillik a kiemelkedés és a modernizációban játszott szerep, az aláassa az erkölcsöket, fölerősíti a korrupciót, a bűnözést, pusztítja a társadalom egészséges szöveteit, gátolja öngyógyító, tökéletesítő mechanizmusait. És persze túl ezen, ha tehetségtelenek kezében halmozódik föl a termelőtőke, azok ugyanúgy nem tudják majd azt hatékonyan működtetni, mint az egykori pártállam bürokratái...

Az ezredforduló küszöbén, túl az annyit dicsért 1997-1998-as esztendő után, még mindig nem látom a fordulatot, sem a szűkebb értelemben vett gazdaságban, sem általában a magyar társadalom működésének többi dimenziójában. Attól tartok, hogy lecsúszásunk tovább folytatódik. Éppen húsz éve annak, hogy a politika, a gazdaságpolitika minden évben kijelenti: ez volt az utolsó rossz év, most már jön a föllendülés. Félek, hogy 1997, majd 1998 stb. is csupán ebbe a sorba tartozik, majd hamarosan kiderül, hogy a „föllendülés édes madara” még mindig meszsze van, hogy a „fordulat” megint délibábnak bizonyul utólag.

Perdöntőnek tartom ebből a szempontból a külkereskedelmi mérleg és az infláció alakulását. A tartósan pozitív külkereskedelmi mérleg és az egyszámjegyre zsugorodott infláció fogja minden kétséget kizáróan jelezni a valós fordulatot, ha majd eljön. De félek, hogy erre egy évtizeden belül már hiába várunk... 2010 előtt aligha várható föllendülés, még akkor is, ha a szükséges gazdaságpolitikai fordulat végbemegy közben.

A jelenlegi gazdaságpolitika folytatása pedig csakis újabb kríziseket és kijózanodásokat eredményezhet, hiszen alapjaiban elhibázott!

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Dobai István

A nemzetiségi kérdés jogi kezelése

Annyit mindenki tud, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása nélkül Magyarország versenyképtelen a nemzetközi életben. Azt már a tisztánlátók tudják, hogy a Magyarországot versenyképtelenné tévő közép-európai nemzetiségi kérdés nem Magyarország mai területén, hanem szomszédainak a régi Magyarország utódállamainak felségterületén vár megoldásra, bárgyúság tehát Magyarországtól várni az abszurd helyzet feloldását. Azt viszont már csak a szakmabeliek - a nemzetközi politika és jog ismerői - tudják, hogy a közép-európai nemzetiségi kérdés megoldása olyan nehéz nemzetközi politikai feladat, amely nemcsak meghaladja a szomszédállamok erejét, de csak nagyon kedvező világpolitikai konstellációban képzelhető el. E konstelláció bekövetkeztéig a feladat ott van a nemzetközi hatalom feladatai között a napirendre kerülésre várva.

A nemzetközi hatalom képviselői, a Trianoni Szerződés tizennyolc aláírója, valamint a Párizsi Békeszerződést garantáló négy nagyhatalom sürgősebb ügyekre hivatkozva mind odázgatja a kérdés napirendre tűzését. Közben a nemzetközi sajtó - az ellenőrizhetetlen lobby felelőtlen befolyása alatt - cinikus amoralitással Magyarországot és szomszédait kétoldali vitára - viszályra uszítja egymással, mintha ezek hatáskörébe tartozna eme nemzetközi jogalkotói feladat. Holott - mint a legitimitás egyetemes jogelve előírja - jogszabály csak ugyanolyan alakiságokkal módosítható jogszerűen, amilyennel alkotott, jelen esetben tehát a négy nagyhatalom kényszerítő közreműködésével.

A közép-európai nemzetiségi kérdés mostani politikai megoldása tehát lehetetlen. Nemzetünknek is, hazánkknak is életérdeke viszont, hogy a kérdés kezelhetőség keretein belül maradjon. Magyarország politikailag gyenge, sem katonai, sem gazdasági kényszerhatalommal nem rendelkezik, csak az ezeréves múltja alatt gyűjtött erkölcsi tőkéje van meg. Ez nem elegendő ugyan a nemzetközi kérdés megoldására, de alkalmas a kérdés politikai kezelésére, mely egyúttal a majdani politikai megoldás előkészítését is jelenti. A magyarság katonailag és politikailag gyenge lévén, a politikai kezelés is a jog fontosságának előtérbe helyezését igényli, hiszen a jog a gyengék pajzsa és bár az abszurd politikai helyzet feloldására nem képes, az élet elviselhető továbbvitelére egyedül alkalmas a hosszúnak és nehéznek ígérkező átmeneti korszakban. Amellett, hogy a jogi megközelítés és kezelés minden kérdés legbékésebb, legvitathatatlanabb, legmegnyugtatóbb megoldási útja, a viszályt fenyegető érdekütközéseknek jogi térre terelésével, a nemzetiségi kérdés jogi kezelésével megszülető joggyakorlat szilárd alapot nyújt a majdani politikai megoldáshoz is. Nem kell jogtudósnak lenni, elég minden becsületes és értelmes ember józansága is annak belátására, hogy a nemzetiségi ellentéteket nem szabad a politikai (katonai, gazdasági, diplomáciai) tevékenység területén hagyni, mert az a boszniai szörnyűségekre vezet. Ha az ütköző érdekeket külön vizsgáljuk és idejében polgári peres eljárást kezdeményezünk ott, ahol erre a jogi lehetőség fennáll - mint ez a magánjog egészének esetében adva van - a vitaalap nagy része elenyészik. Például: ha a helyhatóságok tiltják „anyanyelvi” cégtáblák kitételét, azt nem nemzetiségi sérelemként kell kezelni politikai, publicisztikai riadóval, nem kell a kérdésben kényszerítő hatáskörrel nem rendelkező nemzetközi fórumokra vinni, hanem a szabad kereskedelmi tevékenységet sértő hatósági intézkedés ellen kell közigazgatási bírósági keresetet indítani a helyi törvényszéken. Ha az otthonát elhagyni kényszerült, vagyónától megfosztott menekült nem a „sajtó nyilvánosságától”, vagy a parlamenti interpellációtól várja jogai helyreállítását, hanem a polgári perrel kér védelmet tulajdona sérelme ellen, nem korbácsolódnak fel az elfogult szenvedélyek és még a sikerre is lesz némi esély. A kolozsvári ásatások konkrét esete még jobb példa: A kolozsvári (román) múzeum a

kontinuitás-elmélet tudományos bizonyítására ásatásokat kezd Kolozsvár főterén. Az erdélyi magyarok ellenük irányuló szándékot látnak ebben és ahelyett, hogy a Főtér műemlék együttese védelmében a tisztán tudományos kérdést (- „Kell-e, érdemes-e ásatni”? -) a régészek és történészek nemzetközi szervezeteihez vitték volna, politikai és sajtókampányt kezdtek a nemzetközi fórumokon, a magyar nemzetiség identitása elleni támadásnak panaszolva az ásatást. Ha már a tudomány területéről elhozták a vitát, nem lett volna jobb, ha a Főtér háztulajdonosai, beleértve a Szent Mihály templom tulajdonosait is, polgári kártérítési pert indítanak a múzeum ellen, ingatlanaik veszélyeztetése miatt? És a Főtér minden boltosa kereskedelmi érdekeinek veszélyeztetése miatt? Persze éppen a legkésőbb nemzetiségi panaszok nem orvosolhatók jogi úton, mert hiányoznak hozzá a szükséges jogintézmények. De a jogsérelem regisztrálása ezekben az esetekben is az egyetlen olyan intézkedés, mely nem gátolja az államok közötti kapcsolatokat, jelzi a jogalkotás előtt álló feladatokat - nevezetesen a kötelező hatáskörű bíróság kiépítését - valamint megóvjá a jogsérelem miatti panaszt az elévüléstől.

A nemzetiségi kérdés jogi kezelése elsősorban a kérdés jogi szemléletét mindazok részéről, akik a kérdésben közvetlenül, vagy közvetve érdekeltek, vagy érdekeltek lehetnek, tehát nemcsak a jogászoktól és politikusoktól, hanem az aktív társadalom egészétől, elsősorban a publicistáktól és a sajtó munkásaitól, hiszen nélkülük a társadalom szemléletalkotása lehetetlen. A szemléletalkotás pedig elengedhetetlen feltétele minden pozitív lépésnek. A magyar társadalomban ugyanis mindmáig az az impotens csonka magyar (=rész magyar) szemlélet érvényesül, amely a kisantant ideológia magyar változataként fél évszázada uralkodik. Honnan ered ez a magyarellenes ideológia?

A Kisantantba szerveződött nyertesek szemlélete szerint az első világháború utáni békeszerződések független nemzetállamokra osztották az idejét múlt Habsburg Monarchiát és az új nemzetállamok egyike Magyarország. Minden állam területén meg kell térni a régebbi elnyomó gyarmatosítók utódait. Ezeknek szerzett jogaik nem lehetnek, mert

uralmuk jogellenes volt, abból jogosultság nem eredhet, tehát idegen bevándorlókként kell velük bánni (az államon belüli jogalkotás tetszése szerint), addig is, amíg sikerül megszabadítani tőlük a miattuk nehezen szervezhető nemzetállamot. Ennek az ideológiának következetes hangoztatója és legfőbb gyakorlati érvényesítője Benes Eduárd volt.

A második világháborút megnyerő Szovjetunió Benesék sikerét hozta. A szovjet megszállás Magyarországon is kisantant ideológiájú kormánynak adta a hatalmat, majd a könyörtelen diktatórikus pártsajtó segítségével negyven éven át folytatták a magyar nép értelmi és erkölcsi agy mosását. A magyarok bűnösök, mert ahelyett, hogy megköszönték volna, hogy végre ilyen szép független országot kaptak ajándékba, minden fondorlattal a békés és nagylelkű szomszédai ősi területét akarják elemezni. A magyarok legbűnösebbjei a határon túliak, mert nem akarják elfogadni a történelemtől nekik kiosztott szerepet, hogy feláldozzák az amúgy is értéktelen identitásukat a többségiek haladása érdekében, hogy néhány millió magyar léte árán Közép-Európa minden népe a demokrácia, a szocializmus, a kommunizmus paradicsomába kerüljön, de még saját átkos hagyományait, bűnös történelmüket, műveltségüket és anyanyelvüket sem akarják feladni, pedig már anyagi és szellemi javukat, hazájukat és jogaikat, jövődjük minden lehetőségét elvették tőlük. A határon túliak után a régi uralkodó osztályok következnek, az urak, a kizsákmányolók, kulákok, polgárok és a parasztnak és munkásoknak az a része, amely 1945. április 4-e - a független magyar állam megszületése - előtt a náciizmus szolgálatában annyi rémséget elkövetett.

Erre a gondolatrendszerre leginkább a csonka magyar jelző illik, mely a Kisantant ideológiájának magyar változataként a megcsonkított ország területére zsugorítja a magyarságot, majd ott is további részekre bontja, csonkítja származás, felekezet, osztály és foglalkozás szerint, míg végül csak a háborús nyertesek minden érdekét és veszélyét kiszolgáló kollaboránsok maradnak az életet érdemlők csoportjában.

1990-ben megszűnt ugyan az idegen katonai megszállás, de a keleti despotizmus kollaboránsai helyükön maradtak és a Kisantant-doktrína nemcsak bírálatot nem kaphatott, de a gondolatközlés minden új eszkö-zének felhasználásával még a szándékát is mindmáig elnyomták a ma-gyar társadalom természetes és egészséges életigényének. Rengeteg in-tézmény, fakultás, intézet, tanszék, egyesület, alapítvány foglalkozik a határon túli magyarokkal - se szeri, se száma a „tudományos” konferen-ciáknak, ülészakoknak, a nemzetiségi kérdés témájáról - de mindezek csak a Kisantant-doktrína régi és újabb variációit ismétlik mindent el-öntő szóáradatban. A marxizmus gyűlölet-ideológiája helyet adott a sokkal divatosabb dialektikus cinizmusnak, mely szerint semmi sem igaz, tehát minden igaz lehet - talán még a nem csonka magyarok állítá-sai is. Ezek meghallgatása azonban lehetlenné tenné a Kisantant-doktrínát és annak minden hirdetőjét. Így történt, hogy a letűnt ötven esztendő kárvallottjai közül még senki szót nem kapott ezen a rengeteg méretű szópiacon, még én magam sem kaptam meghívást egyetlen nem-zetiségi kérdéssel foglalkozó rendezvényre sem, holott én volnék egyet-len határon túli, független magyar közjogászként a négymilliónyi pana-szos természetes képviselője.

A magyarok bűnösségén alapuló Kisantant gondolatrendszer át kell adja a helyét történelmi-társadalmi alapokon nyugvó pozitív jogi szem-léletnek a nemzetiségi kérdés vonatkozásában. E szemléletváltás vég-hezvitele nagy és nehéz feladatot ró a magyar jogászokra, elméletiekre és gyakorlatiakra egyaránt. Elsősorban maguknak kell függetlenné vál-niuk a félévszázad alatti „jogi” oktatás, a marxista jognélküliség le-folytatásától („a marxista jogász olyan, mint az ateista pap”) és a cson-ka magyar politika távlattalanságától. A független magyar jogászok majd megfelelően szervezkedhetnek a jogi szemléletnek a magyar társa-dalomban való általánosítására, azok után pedig maga az ős-jogalkotó, a társadalmi élet fogja előhívni a nemzetiségi kérdés jogi kezelésének elméleti rendszerét, gyakorlatának formáit és szükséges szervezetét.

Mindenekelőtt a nemzetiségi jog elemeinek fogalmi tisztázására, a fogalmaknak megfelelő jogi kifejezések rögzítésére van szükség, mert a különböző pártdiktatúrák szeszélye valóságos bábeli zűrzavart szült ezen a téren. Nem kell a napi politikusokon és a zsumalisztákon csodálkozni, ha egymással ellentétes értelemben használnak olyan kifejezéseket, mint nemzetiség, szabadság, vagy autonómia. Az általánosan elfogadott, klasszikus jogelmélet alapján mintául a jogi terminus technikusok szótárába a következőket tartom szükségesnek rögzíteni.

A nemzet (nation, nationalité) eszményközösség, azok közössége, akik közös származás, hagyomány tudata és érzelme alapján eszményi értéknek érzik ezt a közösséget, és ennek alapján közös értékrendet fogadnak el. Európában - földrajzilag pontosabban: Nyugat-Európában - a Nemzet fogalma az állam fogalmához kapcsolódik és egybemosódik az állampolgár fogalmával. Ez természetes történelmi folyamat eredménye, hiszen a Nemzet jellegzetesen európai képződmény, melynek hatalmi szervezeteként született az állam. A nemzet tagjai a nemzetükkel szembeni szubjektív vonzódásukat államuk országát hazájukká minősítik, melyhez olyan nagyfokú érzelem, a hazaszeretet köti őket, hogy - végszükség esetén - mindent, életüket is készek feláldozni érte. Az állam tehát egészében és elemeiben (terület, nép, főhatalom) szent azok számára, akik hazájukként érzik, azaz nemzet tagjai számára. Ennek reciprocitásában: nem tagja a nemzetnek az, aki a nemzet országát nem hazájaként szereti. (Csak zárójelben: mivel Európa - azaz Nyugat-Európa - nemzetállamok közösségeként született és él, nem tekinthető európainak a nemzetét nem vállaló kozmopolitika.)

Úgy a történelemben, mint a jelenben megszokott folyamat, hogy valamely nemzet tagjai más nemzet államának területére kerülnek és ott a többségi, államalkotó nemzettel szemben kisebbséget, nemzeti kisebbséget (minorité, minorité national, minorité ethnique) képeznek. Ezek két-félék: bevándorlók, vagy őslakosok.

Bevándorlók, vendégek, vendégmunkások, telepesek, gyarmatosok, idegenek, jöttmentek, főgelfrájok és minden más idegen (étranger), akik elhatározásukból jöttek az állam felségterületére, akár ideiglenes itt-tartózkodás, akár végleges letelepedés szándékával - megegyeznek abban, hogy egészben elfogadják a befogadó állam jogrendjét (hiszen az számukra előnyösebb az előző államénál). A bevándorlónak és utódainak jogállása a befogadó állam belügye - az egyetemes emberi jogok nemzetközi garanciáinak határai között. A bevándorló még abban az esetben is asszimilálódni (hasonulni) akar a többségi, befogadó társadalomhoz, ha ragaszkodik saját nemzeti identitásához. Származásra, fajra, anyanyelvre, vallásra tekintet nélküli jogegyenlőségre vágyik és ezért tiltakozik mindenféle megkülönböztetés ellen. A történelem során az is gyakran megtörtént és ma is gyakran előforduló eset, hogy a nagy csoportban érkező azonos identitású bevándorlók, vagy ezek elszaporodott utódai identitásuk kollektív jogokkal való biztosítását igénylik. Ezek a privilégiumok éppen úgy a befogadó állam törvényhozásának lényegétől függenek, mint a bevándorlók jogai és kötelességei általában. (Ismeretes, hogy Magyarország királyai annak idején milyen nagyylelkűen, milyen széles körben autonóm jogokkal fogadták a különböző be-költöző hoszpeszeket.)

Az őslakó nemzetiségek, történelmi nemzetiségek, tulajdonképpeni nemzetiségek (nationalité, minorité national, minorité ethnique) - a Helsinki zárónyilatkozat óta: „határon túli nemzetrészek” - nem a maguk akaratából kerültek más nemzet államának felségterületére, hanem nemzetközi jogi aktus kényszere következtében. Eme nemzetrészeket történelmi tényként ismert nemzetközi jogi rendelkezés juttatta jelenlegi államuk hatalma alá. Az őslakos nemzetiségek mindegyike egyénileg azonosítható, egyedi eset, éppen úgy történelmi jogi személyek, mint a nemzetek. Jogállásuk nem állami belügy, hanem annak a nemzetközi hatalomnak jogalkotási hatáskörébe tartozik, amelyek a főhatalmat felettük megváltották. Az őslakos nemzetiség jogállása a szerzett jogok egyetemes jogelve alapján nem lehet hátrányosabb, mint amilyen a más állam hatalmába kerülésük időpontjában volt és erre épül a későbbi fejlődés.

dés során az állampolgári egyenlőségnek (és persze az egyetemes emberi jogokénak) tiszteletben tartásával az új jogalkotás. Az őslakó nemzetiség tehát nem asszimilációra, hanem adekvációra („egyenlősödésre”) törekszik, olyan jogegyenlőséget igényel, amely tekintettel van a származási, anyanyelvi, vallási stb. különbségekre és identitását csak megkülönböztető nyilvántartással látja biztosítottnak, hiszen bármiféle elkeveredés, akár a többségi nemzettel, akár bevándorlókkal, akár más nemzetiségekkel szerzett jogainak elvesztését jelentené.

A nemzetiség szerzett jogainak tiszteletben tartása kiterjed a nemzetséghöz tartozók minden egyénileg, csoportosan és együttesen gyakorolt jogára - ideértve minden nemzetiségi intézmény és más jogi személy jogait, de magába foglalja a többségi nemzettel szembeni arány állandóságát mindenféle viszonylatban. Például: ha a nemzetiség lélekszámának a többségi nemzettel szembeni aránya megváltozik, azért a főhatalmat gyakorló állam felelősséggel tartozik és anyagi és erkölcsi kártérítésre kötelezhető - amellet, hogy a nemzetiség kollektív jogai nem csorbulnak. A szerzett jogok csoportjába tartozik - sok más mellett - a nyelvhasználat joga. Ismeretes, hogy - például - az 1920 előtti Magyarországon az államnyelv mellett a beszélt nyelvek használatát is - nem megengedte, hanem - biztosította az alkotmány, kötelezván a köztisztviselőket a szolgálati körzetükben minden anyanyelvként beszélt nyelv ismeretére. Elképzelhetetlen volt tehát, hogy a helyhatósági igazgatás és tanácskozás ne a helységbeliek anyanyelvén történjék, néha több nyelven is. Az 1920-as impériumváltozás csak bővítheti, de nem szűkítheti a beszélt nyelvek számát. Mivel az impériumváltozás után a különböző államokban különböző a jogfejlődés, az anyanemzettől elválasztott nemzetrészek is államonként egyedi esetté válnak. Különböző jogállása miatt külön kell foglalkozni és jogilag külön kezelni a Trianoni Békeszerződéssel Magyarországtól elcsatolt területen élő minden népcsoportot. Nemcsak a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi, délvidéki, szlavóniai és várvidéki magyarok minden csoportja megkülönböztetendő egymástól, de a németek, szlovákok, románok, horvátok, szerbek, ruténok stb. nemzetiségűek mindegyike is az új államukban kialakult helyzet alapján egyedi

megítélés alá esik, és eszerint a politikai viszonyulás síkján megkülönböztetendő, más-más lévén a jogállásukat szabályozó jogalkotás az új többségi nemzet szubjektív viszonyulásának folyamányaként. Nyilvánvaló, hogy az új államhatalom és a nemzetiség viszonyában a meghatározó döntés a hatalmat gyakorló állam kezében van. A hatalomgyakorló bölcsességtől függ, hogy hazaszerető honfiakat vagy „idegenként” kezeltetve, az idegen uralom alól szabadulni törekvő ellenséget kap a nemzetiségben.

A nemzetiségi jogok az állampolgári jogegyenlőségben összegezhetők (mely tekintettel van a nemzetiségi különbségre). Ennek általános biztosítására kötelezik az utódállamokat a közép-európai államhatárokat megváltoztató nemzetközi szerződések, tehát a nemzetiségek jogállását rendező nemzetközi jogi aktusok. Ennek értelmezése és alkalmazása körül támadtak a leghevesebb ellentétek a közép-európai nemzetek és nemzetiségek között, melyek - nem lévén kötelező hatáskörű bíróság a viták eldöntésére - olyan politikai viszállyá mérgesedtek, hogy állandó fenyegetést jelentenek a békére és biztonságra. Felbecsülhetetlen fontossága van tehát az állampolgári státusz jogi tartalmának meghatározására.

Ehhez pontosítanunk kell a jog fogalmának klasszikus meghatározását, esetleg adaptálnunk kell az aktív-inaktív jog kifejezéseket - ha jobbak nem kerülnének helyükbe - a tényleg érvényesülő jogszabályokat megkülönböztetendő azoktól az írott szabályoktól, melyek formailag perfekt, érvényes és hatályos jogszabályok ugyan, de a gyakorlatban nem érvényesülnek. Sajnos szakterületünkön ezek tömegével állunk szemben.

Közismert, hogy a nemzetközi jog legfontosabb forrása a nemzetközi szerződés. Megegyezés, parafálás, aláírás, ratifikálás útján a nemzetközi jogalkotás az érdekelt államokra kötelező, érvényes és hatályos jogszabályt alkot, de az érvényesítése a minden nemzetközi jogszabály végrehajtójára, éppen a kötelezett államra marad. Nem lévén kötelező és általános hatáskörű nemzetközi bírászkodás, mely a nemzetközi jogszab-

bályok végrehajtását ellenőrizné, a nemzetközi szerződés rendelkezései, vagy foganatosítanak, vagy nem. Sok esetben az állami törvényhozások nem is alkotják meg a végrehajtáshoz szükséges törvényeket, de ha meg is alkotják azokat, a kormányzati szervek késnek a végrehajtási utasításokkal. De megtörténik - mint ezt a keleti despotizmus uralma alatt tapasztalhattuk - hogy a társadalom negatív hozzáállása, tudatos, vagy ösztönös ellenállása miatt maradt el a jogszabály érvényesülése és nemcsak a nemzetközi rendelkezések, de alkotmányjogi, vagy közönséges törvények. Kormányrendeletek és más alacsonyabb juttatások is egyszerű papírformák maradtak.

A jog az a társadalmi szabály, mely mögött érvényesülését biztosító kényszerével ott áll a legerősebb társadalmi hatalom, az állam. Nem jog tehát az a szabály, mely mögött nem áll ott a legerősebb hatalom, ha tehetetlen, vagy éppen rosszhiszemű az államhatalom, vagy annak illetékes szerve és csak színleli a jogszabály érvényesülésének szándékát. A problémát az angol jogelmélet segítségével oldhatjuk meg, mely szerint jogszabály az, amit a bíróság ekként alkalmaz. Ha a társadalmi erkölcs és értékrend szerint a rendelkezés helytelen, senki sem fog annak a kényszeralkalmazás nélkül engedelmeskedni. Azt pedig igen fontos számon tartanunk, hogy a keletet a nyugattól elválasztó határ a magyarok és a románok között húzódik (miután fél évszázadon át a Vasfüggöny állott) és a keleti, bizánci értékrend szerint erény az ellenfél részéde, akár szerződésbe foglalt ígérettel is, az ellenség gyűlölete pedig hazafias kötelesség, a nemzeti öntudat alapja.

A marxizmus neveltjeinek figyelmét fel kell hívnom arra a tényre, hogy a jogszabály csak élő szabályként érvényesülhet. Él, tehát az időben keletkezik, létezik, fejlődik, amíg elhal. A történelmet fogadó csonka magyar szemlélet tehát a jog szülőjét, a teljes, egységes, történelmileg kialakult, élő magyar társadalmat fogadja, következésképpen a minket olyan közélről érintő szerzett jogok szülőjét. Ezzel minden magyarnak őseitől örökölt jogát a hazájához, a határon túliaknak pedig elcsatolásuk előtti jogállásukhoz.

Az állampolgári jogegyenlőség tartalmának változatos ismertetése legcélszerűbb, ha azt a klasszikus államelméletnek az államhatalom és alávetet polgárai közötti viszony négyféle oldala, az állampolgár négyféle állapota szerint elemezzük, nevezetesen az állampolgárnak az államhatalommal szembeni viszonyának passzív, aktív és pozitív állapota szerint.

Az állampolgári passzív állapot azt jelenti, hogy az állampolgár alá van vetve állama hatalmának. Az állam uralkodó („szuverén”) hatalmai közület lévén, a maga felségterületén hatalma feltétlen és kizárólagos mindenkivel és mindennel szemben, mind jogalkotási és végrehajtási, mind bíraskodási tekintetben. Az állam rendelkezik minden erkölcsi, szellemi és anyagi vagyonával, mindenki életével, polgár hűséggel és engedelmséggel tartozik államának, ennek folyamányaként tiszteletben tartja az állam törvényeit, viseli a közterheket, katonai és egyéb szolgálatot végez, állama akarata szerint. Az állam tehát az európai születésű nemzetállam hazája a nemzetnek, melynek reá irányuló pozitív érzelme létrehozója volt az államnak és később fenntartója is, hiszen az ország fennmaradását polgári szeretete biztosítja, mert e nélkül - csak fizikai kényszerrel - képtelen volna akarátát érvényesíteni. Ezért nélkülözhetetlen az államhatalom gyakorlatában az a bölcsesség, mely a nemzeti-ségi állampolgárokat is hazaszeretetre indítja államukkal szemben. De a hazaszeretet érzelem, melyre kötelezni nem lehet senkit, csak jóhiszemű és nagylelkű hatalomgyakorlással felkelteni.

Az állam szuverenitása nemcsak feltétlen, de kizárólagos is. Polgárai felett semmiféle más hatalom nem gyakorolható - hozzájárulása nélkül, mert az állam szuverenitását csak önmaga korlátozhatja. Az állam szuverenitása - mint a magánjogban a személyek cselekvőképessége - éppen azt jelenti, hogy kötelezettségeket vállalhat magára. Minden nemzetközi szerződés kötelezettségvállalást jelent az állam számára és éppen ennek a lehetősége bizonyítja az állam szuverenitását. A huszadik század minden szuverén állama jogszerűen elfogadja az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmányát az alapvető emberi jogok tiszteletben tartásá-

nak kötelezettségével, tehát ezek korlátozzák minden állam szuverén jogalkotó, végrehajtó és igazságszolgáltató hatalmát. A közép-európai övezet minden állama aláírta és ratifikálta az 1919-es Kisebbségi Szerződést, az Alapvető Emberi Jogok Chartáját és a Helsinki Zárónyilatkozatot, melyek az állampolgári jogegyenlőség biztosítására kötelezik az államokat, míg a régi Magyarországot felosztó Trianoni Szerződés expressis verbis tartalmazza az állampolgároknak nemzetiség szerinti különböző alávetettségét.

Az állampolgári viszony aktív állapota az állampolgárnak az államhatalom gyakorlásában való részvételi jogát jelenti, tehát azt, hogy az alávetett is gyakorolja a felette működő jogalkotó, végrehajtó és igazságszolgáltató hatalmat, egyrészt közvetlenül, személyesen, másrészt választott képviselője útján. („A szabad választás” követelményéről a proletárdiktatúra alatti tapasztalatok megtanították, hogy az nem a szavazás szabadságát és titkosságát jelenti elsősorban, hanem mindent megelőzően a jelölés és a jelölhetőség szabadságát.) Demokratikus államban az állam szuverén jogalkotásában való részvétel az országgyűlési választásokon való választhatósági és választói jog gyakorlásával történik. Mivel a népképviseleti rendszer az egyéni választójogon épül, abban nemzetiség kollektív személyként részt nem vehet, csak egyénként. Emiatt - a nemzetiség kisebbség lévén - a többségi elven felépülő demokráciában kollektív nemzetiségi politikai akarat nem érvényesülhet a törvényhozásban. Örök és elszigetelt ellenzékiségre kárhoztatva a legnagyobb siker esetén is csak meddő passzivitásra számíthat, ha nem tud a többségi nemzet pártjai között hatalomra képes szövetséget találni, azzal szövetkezve észszerű kompromisszumokkal kísérni meg politikai elvei érvényesítését.

Ha az állam alkotmánya a közhatalmat megosztja a központi főszervek és a területi, vagy személyi alapon szervezett autonóm közületek között, tágabb tér nyílik a nemzetiségi közhatalmi részvételére is. Sőt, lehet egy nemzetiséget egy autonóm területi egységbe szervezni, vagy személyi alapon országos nemzetiségi autonómiát szervezni a nemzeti-

séget közelebről érintő közfunkciók vonatkozásában. Így az egyházi autonómia mintájára a teljes művelődési autonómia szervezhető a nemzetiség számára. Mivel az autonómia a közjogi állampolgári jogok együttes gyakorlását jelenti, azokban a vonatkozásokban, amelyekre autonóm szervezetek szerveztetnek, az autonómia tagjai nem vehetnek részt a többség közéletében. Művelődési öntörvényűség, önkormányzat, öngazgatás esetében a nemzetiség kikérheti számarányának megfelelő részét az országos költségvetésből, de ezzel lemond a keret többi részéről való intézkedésről. Az autonómia tehát nem minden esetben kívánatos, hiszen vannak közhatalmi és közéleti területek, ahol a minél nagyobb integráció a kívánatosabb. Ilyen a közlekedés, kereskedelem, áruforgalom - általában a gazdasági élet, vagy a közbiztonság. Az integrált funkciókban a nemzetiségi autonómia szervezése sem területi, sem személyi alapon nem lehetséges - illetve diszkriminációt jelentene. Ezekben az állampolgár az autonóm hivatásrendi érdekképviseletekben gyakorolhatja aktív státusából fakadó jogait, kivéve a többségiek részéről ellenőrizhetetlenül alkalmazható háttérbe szorításának.

Az állampolgári jogegyenlőséget a nemzetiségiek számára az autonóm területeken belüli kötelező paritás biztosíthatja - mint ez hajdan a municipiumokban érvényes volt - ez viszont olyan kötöttséget jelent, mely miatt nem mindig érdemes az autonómiát megszervezni. Természetesen az állampolgárok szabadon védelmezhetik gazdasági érdekeiket is, de ez nem a közjogi autonómiában történik, hanem magánéleti szabadságjog, amiről később lesz szó.

Az államhatalom és az állampolgár közötti viszony negatív állapota, amelyet szabadságzónának, autonómszférának is szokás titulálni, azt jelenti, hogy az állampolgár alá van ugyan vetve az állam kényszerhatalmának, de csak az élet egyes vonatkozásaiban, míg az élet egyéb vonatkozásaiban az állampolgár közhatalmi kényszer nélkül, saját tetszése szerint, szabadon cselekedhet.

Elmondhatjuk, hogy a negatív státusz szerinti szabadságövezetbe általában az egyéni, a művelődési és gazdasági élet ügyei tartoznak. Ezek közül a közvélemény szerinti fontosabbakat szokás az alapvető emberi jogok és szabadságjogok elvi kategóriájaként felsorolni. A lelkiismereti, vallás- és gondolatszabadság, a gyülekezési, egyesülési és szervezkedési szabadság, a szólás, sajtó és kommunikáció szabadsága, a tanulás, a tanítás, oktatás, nevelés szabadsága, a kutatás, alkotás, tehát a tudomány és művészet szabadsága, a mozgás, költözés, emigráció szabadsága, a munka, a kereskedelem, iparüzés szabadsága stb. Ezekről fontos tudni azt, hogy ezek nem jogok, hanem szabadságok, a jog kényszerétől való mentességek, nem lehet tehát lemondani róluk, vagy átruházni másokra, csak élni lehet, vagy nem élni velük, a polgár tetszése szerint.

Nemzetiségi szempontból nagyon fontos a „szabadság” fogalmának pontosítása, mert se szeri, se száma a hibás értelmezésből származó jogsérelemnek. Ha a jog valóban érvényesülő élő szabály („melyet a bíróság ekként alkalmaz”), akkor a szabadság is az államhatalom kényszerétől való valószínűs mentességet jelenti azt, amelyet bírói úton megvédélmezhet az állampolgár. Az állam alaptörvénye, alkotmánya kimondja a szabadságjogok érvényesülését, a törvények, rendeletek sem tilalmazzák, de valójában nincs nemzetiségi szövetkezet, sportegyesület, vagy műkedvelő egyesület. Vagy vannak egyesületek, vállalatok, szabadon szervezett intézmények, amelyek vezetőségét közhatalmi szerv jelölése alapján töltik be. Ebben az esetben a többségi nemzet közérzúlete is társadalmi hatalomnak tekinthető.

A magánjog által szabályozott ügyek összessége, például gazdasági, ipari, kereskedelmi társaságok, vállalatok, valamint a negatív státusba tartozó ügyek többsége csak több személy közreműködésével, esetleg csak csoportosan, kollektíve intézhetők, az ezekre irányuló jogosultságok csak szervezeten, intézményesen érvényesíthetők, például a vallás-szabadság, gyülekezési, vagy szervezkedési szabadság, valamint a művelődési és élet körébe tartozó érdekek jó része. Az így alakuló szervezetek, testületek: egyházak, hivatásrendi érdekképviseletek művelődési

és sportegyesületek ügykörükben a közhatalmi kényszertől szabadon működnek, teljes ügyköri autonómiát élveznek. Ez a magánautonómia nem más, mint az egyéni autonómia együttes gyakorlása. Ha a közhatalomnak úgy tetszik, eme magánjogi személyek közjogi, közigazgatási, kormányzati funkcióval ruházhatja fel, mellyel tagjaik, kizárólag tagjaik számára biztosíthatják a megfelelő ügyköri jogokat. Ezzel a testületi közjogi személlyé, közületté minősül - mint az európai egyházak, hivatásrendi kamerák, nemzetiségi művelődési autonóm szervezetek - melyek nélkül a közhatalom nem biztosíthatja alattvalói jó közérzetét.

Nemzetiségi szempontból végtelen fontossága van a negatív státusbeli jogok és köteleességek egyenlőségének, elsősorban azért, mert ezek teszik ki az egyéni és társadalmi élet normáinak legalább négyötödét, másodsorban pedig azért, mert könnyen letisztítható róluk a politikai érdek és jogi úton - peres, vagy peren kívüli eljárással - rendszerint érvényesíthetők. Mivel azonban az állam alkotmánya és törvényhozása dönti el, hogy mely ügyek tartoznak a magánszférába, melyek nem, az állampolgári egyenlőség ezen a téren sem biztosítható államok feletti nemzetközi hatalom garanciája nélkül, mely a kisebbségek és szabadságjogaik számára alkotmánybiztosítékokat fogadtatnak el az állammal. Sajnos, mind a szabadságjogok, mind az alkotmánybiztosítékok érvényesülésének ellenőrzésére hiányzik a nemzetközi bírói hatalom.

Független bírói ellenőrzés nélkül a nemzetiségek szabadságjogai - bármennyire is szavatolná azokat a nemzetközi és állami jogalkotás - csak a rút valóságot leplező csonka díszletek, a közvélemény félrevezetésére szánt eszközök, ha az állam enged a nemzetiséggel szemben el-lenséges társadalmi nyomásnak és rosszhiszeműen, a félrevezetés szándékával hozza meg nemzetiségi törvényeit. A kisebbségek kárára állampolgári jogegyenlőséget teremtő lehetőség nem a jogalkotás, hanem a jogalkalmazás terén érvényesül. Ha a központi szervek elnézik, hogy közegeik bevándorló idegenként kezeljék az őslakos nemzetiséget, tagadva szerzett jogait, ha - például - a törvény biztosítja a sajtószabadságot, de a bizottsági szervek nem védik meg azt, aki az állami

ideológiával nem egyezőt mer publikálni. Hol van a tudomány szabadsága ott, ahol a történelmi kutatások csak kötelező dogmák sinjein mozoghatnak? Ha a jogalkotás biztosítja a szólásszabadságot, de a képviselő életét kockáztatja, ha az általa igaznak tartottakat szólja?

A nemzetiségek számára nem elegendő a jogegyenlőség formai biztosítása, ha nem felel meg a valóságos egyenlőségnek. Például formailag egyenlően alkalmazták az államosítási törvényt, de valójában a nemzeti-ségi magánvagyonát és intézményeik vagyonát tették közössé. A privatizáláskor pedig minden állampolgár - a jogi személyek is - legjobb esetben egyenlően részesednek a hajdan közössé tett javakból, függetlenül attól, kitől mennyit államosítottak volt. A gazdasági élet, a vállalkozás, a munka szabadsága, bármennyire is tartalmazza az alkotmány és az országos törvények, a valóságban nem érvényesülnek, nemzetiségellenes társadalmi diszkrimináció esetén.

Az állampolgári viszony pozitív státusa azt jelenti, hogy az államhatalomnak nemcsak követelése van a szolgáltatások terén polgáraival szemben, hanem tartozása is. Az állam céljai: A külső és belső béke és biztonság, az alattvalók védelme, élet, vagyon- és jogbiztonsága, általános jóléte, mind több feladatot rónak az államra. Ezek egyszerre a kényszerhatalom gyakorlásának természetes velejárója (katonai, rendőri, közigazgatási jelenlét), más része az alávettettek által igényelhető közszolgáltatás. A legősibb állami közszolgáltatás a bíraskodás volt, mely az állampolgárok részéről keresetjogok gyakorlásának biztosítására, igazságszolgáltatásra kötelezte az államot. Az állammal szembeni népjóléti igények, a közegészségügy, népoktatás, közlekedés, a társadalmi kapcsolatok fejlődése, differenciálódása, mind szaporítja az állami feladatot. A szociális gondozás, a gyámügyek, beteggondozás, nevelésügy hajdan családi, egyházi, magánegyesületi funkció volt, csak századunkban szekularizálódtak, államosodtak. Az útépités, a közlekedés állami kezelését a nagyfokú műszaki fejlődés igényelte. Napjainkban fogalmazódik meg az alattvalók állammal szembeni igénye a hiteles, tárgyilagos információra, tájékoztatásra. A tájékoztatás is állami feladattá válik,

mihelyt megnyugtató határ húzódik majd a szabadságjogok és a közszolgáltatásra irányuló jogosultságok közé.

Hogy a nemzetiségiak számára mennyire egzisztenciális fontossága van az igazságszolgáltatásra, egészségügyi ellátásra, iskolázásra, közbiztonságra irányuló állampolgári jogok egyenlőségének, azt nem kell hangsúlyozni. Az etatizmus és sovinizmus itt hathat a legkönnyebben, de ezen a téren a jogi kezelésbe vétel is a legkönnyebb. A társadalmi tájékozatlanság miatt azonban - sajnos, a jogalkotó politikusok nem tartoznak ezen a téren a tájékozottak közé - éppen a pozitív státusbeli nemzetiségi jogok körül mérgesedett politikai viszályá a vita. A jogász nem érti, mi van bizonyítani, vagy kétségbe vonni való azon, hogy a kórház ortopédiai kezelést kell, hogy adjon a lábtörésesnek és nem tüdőgondozóit, hasonlóképpen a bíróságnak a polgár panaszában a törvény szerint kell ítéletet mondania, az állami iskolahálózat pedig nem a miniszternek, hanem a szülőnek gyermeknevelési igényeit kell, hogy kielégítse. A részrehajlóan mért állami szolgáltatások szembeszökő sérelmei az állampolgári jogegyenlőségnek, de jogállamban bírói úton orvosolhatók. Ha azonban az állami szervezetben burjánzó korrupció és a kisebbségek gyűlölete miatt ellentétes irányú a társadalmi erőter, és ha az állam belső szuverenitása válik kérdésessé, képtelen lévén az állam feladatainak teljesítésére, a kérdés a nemzetközi hatalom intézkedését igényli, ami az állam elismerésének megvonásáig is elmehet. - Ez azonban a nemzetközi jogalkotásra, a politikára tartozik.

Áttekintettük a nemzetközi jog által statuált legáltalánosabb nemzeti jog, az állampolgári jogegyenlőség érvényesülési esélyeit. Bármilyen felületes és futólagos az áttekintésünk, annyit leszögezhetünk, hogy a nemzetiségi jogok érvényesítésének si nequa non feltétele - mint minden jogalkalmazásnak - a független bíróságok akadálytalan működése az államon belül, az érvényesítendő jogszabályt alkotó nemzetközi hatalom bírói szintjéig való fellebbvitel - tehát kötelező hatáskörű nemzetközi bíraskodás lehetőségével.

A nemzetiségek egyénileg és csoportosan is alanyai a nemzetközi jogainak, mert jogai és kötelességei lehetnek eme jogrendszer alapján, de hiányzik a nemzetközi jogi cselekvőképességük. Ahogyan a magánjogban a cselekvőképtelen jogalanyok képviselőjét természetes és törvényes gyámjaik látják el, a nemzetiségiek képviselőjét mindazokban az esetekben, amikor saját államuk szervei a panaszoltak, a nemzetiség anyanemzetének kormánya látja el. E tekintetben egyértelműen rendelkezik a nemzetközi szokásjog és a gyakorlat. A határon túli magyarok vonatkozásában ez egyáltalán nem jelent terhet a magyar kormány számára, hiszen magyarnak, a határon túliaknak is érdeke, hogy Magyarország minél erősebb, tekintélyesebb, anyagiakban, szellemiekben és erkölcsiekben minél gazdagabb legyen. Ennek megfelelő belső és külső politikát folytasson. A határon túliaknak ne anyagi segílyt adjon - az végül is csak ellenségeinket gazdagítja - ahogyan arra a nemzetközi jog amúgy is kötelezi - elsősorban javaink védelmében. Tiltakozunk viszont az ellen, hogy hazánkban Magyarországon idegenként kezeljenek és, hogy a magyar kormány - jogaink védelmének farizeusai ürügyén - életünket és mindenünket alku tárgyává tegye és tárgyalásain szomszédainknak bizonytalan ígéretei ellentétéként odavessen. Magyarország függetlenségének feladását jelentő bárgyú diplomácia az, amely magatartását a szomszéd kormányoknak a magyar kisebbséggel szembeni viselkedésétől teszi függővé, azaz ennek hangoztatásával gyakorlatilag elfogadja, hogy a határon túli magyarok bevándorlók, hazátlan idegenek szülőföldjükön, akiknek sem szerzett jogaik, sem nemzetközi jogban biztosított státuszuk nincsen, hanem a sorsuk egészében állami belügy.

Mint minden erkölcsi eszmei érték, a jóság, igazság, szépség, becsület, szabadság, szerelem, hűség stb. - a nemzet, a haza szolgálata is kulturális odaadást kíván. (Persze, mint minden eszményi érték esetében, csak azok részéről, akik eszménynek érzik és tényleges szolgálataival annak vallják.)

Azok számára, akik szeretik nemzetüket, hazájukat, a nemzet szolgálata erkölcsi kötelesség, azt érdekből végezni nem lehet csak áldozatos szeretetből. A nemzetiség szolgálata olyan erkölcsi tisztaságot igényel, melyet a legkisebb anyagi érdek is beszennyez.

Gados László:

Differenciáltabb és egyértelműbb nyelvpolitika szükségességéről

Az EU-ba való bekerülésünk – aminek többéves időigénye van – felvetheti azt a kérdést, hogy vajon **szükség lesz-e önálló magyar jövőképre? Nézetem szerint igen.** Részben azért, mert az EU fejlődési folyamata, kialakultabbá válása szakértői vélemények szerint 2020-ig tarthat. Ezalatt az EU működési mechanizmusa is változik. A mostani nyugat-európai rend-szerhez való igazodás és az ottani változások együttesen európaizálják az EU mechanizmusát. Ennek kapcsán jobban megjelennek majd más európai térségek működési rendszereinek integrálható elemei is és a működési mechanizmus egészében szükségképpen kell, hogy változtasson merevségén” – írja dr. Kovács Géza egyetemi tanár egy OTKA-kutatás záró-tanulmányában, és így folytatja – „Ebből az következik, hogy a piacgazdaság működési mechanizmusa ezt önmagában automatikusan nem oldja meg. Végül az EU-ba való bekerülésünk hosszabb folyamata a kívül maradókkal való elmélyültebb kapcsolatépítés – ideértve az interregionális együttműködést is – igényli a kétpólusú magyar stratégia karakterisztikusabb felszínre hozását és a további tárgyalásokon a magyar érdekek határozottabb képviselését. Jól látható, hogy a nyugat-európai tagországok keleti irányban is és egymás között is határozottabban képviselik ország érdekeiket és ennek következetesebben hangot is adnak.”[1]

E felfogással azonosulva, ennek szellemében kívánom a figyelem előterébe állítani az európai alapvető társadalmi-gazdasági folyamat(ok)hoz tartozó nyelvi érintkezési (kommunikációs) szükségletek kielégítésének problémakörét. Vagyis azt, hogy a már tetten érhető és a még csak célokkal jellemzett társadalmi-gazdasági folyamat(ok)ban hogyan, milyen irányban alakulnak a különböző anyanyelvűek közötti nyelvi érintkezés szükségletei, kielégítésükre milyen lehetőségek vehetők

számításba, és hasznosításukhoz milyen feladatok napirendre tűzése lenne szükséges. Eddig mind a szükségleteket, mind kielégítésük lehetőségeit tekintve csak mechanikusan átvett és differenciálatlan nézetek láttak napvilágot; lényegében az EU vezető intézményei által meghirdetett „megoldás” kapott hivatalos és nem hivatalos hangoztatást.

Ennek egyik oka feltehetően az, hogy e problémakörnek fő feladatként való kezelése nem tartozik egyik állami intézmény feladatkörébe sem, egyes vonatkozásaival különböző intézmények (minisztériumok) ugyan foglalkoznak, de „a sok baba között mintha elveszne a gyerek”. S idevágó még az a jelenség is, hogy: „Az utóbbi években nemzetközi méretekben is, de hazánkban különösen leszűkült az előrelátás időtartama.”[2] Ami természetzerűleg hajlamosít készen kapott nézetek kritikátlan átvételére. Az okok között nem elhanyagolható az az elég széles körben kimutatható előítélet, elutasító beállítódás, amelynek alapját (tudatosan terjesztett) hamis állítások adták (és adják), (meg)gátolva ezzel, hogy a nemzetközi kapcsolatokban szükséges nyelvi érintkezés gondjainak megoldására irányuló útkeresés az előítélettel sújtott lehetőségekre is tekintettel legyen. Más oldalról nézve viszont, ha valamelyik fórum kész lenne valamely javaslat előítélettől mentes tanulmányozására, ennek még a javaslat túl általános jellege is akadálya lehet.

1. A nyelvi kérdés felvetése az Európai Unióban

1. A kezdeményezőkről

Az Európai Közösségekben (EK) 1985 után bekövetkezett fellendülés, továbbá az EK-től keletre történt nagyarányú politikai változások hatásaként a 90-es évtized elején az európai integrációs folyamat új szakaszba érkezett, amelynek céljai és követelményei a Maastrichti Szerződésben nyertek rögzítést. Az Európai Közösségnek, az Európai Unió első „pillérének” a jogrendszerében megjelent például az uniópolgárság intézménye, amely a tagállamok polgárainak jogát a szabad közlekedésre, lakhely és munkahely megválasztására stb. - némi korlátozással -

kiterjesztette az Unió egész területére. Az ezzel és más szabályok adta lehetőségekkel való éléshez azonban az europolgároknak e soknyelvű térségben szót is kell(ene) érteniük egymással. De milyen nyelven? A fejlemények ennek az alapkérdésnek a feltevésére és a lehetséges válaszok keresésére készítettek értelmiségieket az Európai Unióban, akik foglalkozásuknál vagy érdeklődésüknél fogva valamilyen szempontból (tudomány, oktatás, kultúra stb.) addig is foglalkoztak a nemzetközi nyelvi érintkezés kérdéseivel. (Ebből következően aligha meglepő, hogy többségüknek valamilyen módon kapcsolata van az eszperantóval.) Rövid idő alatt munkacsoporttá szerveződtek (az „EU nyelvi problémája munkacsoport”), háttéri támogatóul pedig megnyerték az Eszperantó Világszövetséget, valamint a tagállamokban működő országos eszperantó szövetségek többségét.

Az olasz Radikális Párt Transznacionális Radikális Párttá (TRP) alakult, s így már több országban is megkapaszkodott politikai erő is állást foglalt a „milyen nyelven” kérdésben. Miután az európai integráció tekintetében politikai célként a föderális Európa megteremtését szorgalmazzák, a kérdésre adott válasz egyben a föderális nyelvet nevezi meg. E nyelvként – az angolt elutasítva – az eszperantót jelölték meg (36. kongresszus, 1992. ápr. 30. – máj. 3.); e nyelvpolitika képviselőit pedig létrejött az „Esperanto” Radikala Asocio (ERA) szervezet.

A „nyelvi probléma munkacsoport” és az ERA felfogása a módszerek tekintetében némileg eltér egymástól, tekintve, hogy az utóbbi politikai eszközök (pl. demonstrációk) alkalmazására is támaszkodik. Ennek következtében akcióik egy hányadát együttműködésben, más részét egymástól függetlenül valósítják meg.

E mozgalmak érveinek alapját elsődlegesen a Római Szerződés egyes (a bővítések alkalmával kiegészített) cikkelyei, az Európai Unióban meghirdetett elvek és célok, továbbá gazdasági megfontolások adják, és az érvelésben ezek gyakorlati érvényesítésének fontosságát hangsúlyoz-

zák, illetve érvényesítéséért szállnak sikra. Tevékenységüket (eredményeiket) többé-kevésbé érzékeltetik a következők:

- ↳ 1993. szeptember 29-én Brüsszelben, az Európai Parlamentnél konferenciát tartottak (első ízben) az Európai Közösségek nyelvpolitikájáról. [3.a]
- ↳ A TRP és az ERA akciói nyomán 1993 novemberében UNESCO-dokumentum született az eszperantóról; következményeként lehetőség nyílt arra is, hogy az eszperantó iskolai oktatásával kapcsolatos kísérletekre az UNESCO „Linguapax” programjának keretében sor kerüljön. [3.b]
- ↳ A. Ruperti, az Európai Bizottság tagja nyelvi kérdésekben fogadta (1994. jan. 7.) a TRP küldöttségét. [3.c]
- ↳ A rotterdami Erasmus egyetemen nyilvános vitát tartottak (1994. ápr. 29.) Létezik-e megoldás a nyelvi problémára? címmel. [3.d]
- ↳ Olaszországban az oktatási miniszter 1994. február 22-i dekrétuma lehetővé tette az eszperantó felvételét az elemi iskolában tanítható négy nyelv mellé. Előzménye egy parlamenti kezdeményezésre végzett minisztériumi munkabizottsági vizsgálat és annak jelentése volt. [3.e]
- ↳ Emma Bonino, az Európai Bizottság tagja 1995. október 4-én fogadta az „EU nyelvi probléma munkacsoport” és az Eszperantó Világszövetség képviselőit. Egyetértéséről és támogatásáról biztosította őket a semleges nemzetközi nyelv elfogadtatására irányuló törekvéseiket illetően, nem hallgatva el azokat az igen jelentős – főleg szemléleti síkon meglévő – akadályokat, amelyeknek eltávolítása nélkül a siker kétséges. [3.f] (E. Bonino támogató magatartása következik abból is, hogy európai bizottsági tagsága előtt a TRP titkára volt.)
- ↳ Az 1996-ban megkezdett kormányközi konferencia előkészítésének időszakában a „nyelvi probléma munkacsoport” körei két irattal is (1. Választási lehetőségek a nyelvprobléma megoldására. 2. Nyílt levél az Európai Parlament tagjaihoz) törekedtek a nyelvi kérdés fontosságának, és semleges nemzetközi nyelv által való megoldása cél-

szerűségének tudatosítására. Az Európai Parlament által szervezett meghallgatások során a nyelvi problémával kapcsolatban többen is előterjesztést tettek (pl. 1995. okt. 17-én a belga André Martin; 1996. febr. 26-án a holland Hans Erasmus). A nyelvi kérdés azonban nem került a kormányközi konferencia napirendjére. [3.g]

↳ Az „EU nyelvi probléma munkacsoport” szervezésében az Európai Parlament tagjainak többségét visszatérően ellátták a nyelvi problémával és az eszperantóval kapcsolatos információkkal. E tevékenység eredményeként 1997 végén már 118 képviselő (a 626-ból) nyilatkozott úgy, hogy kész az eszperantó támogatására, de legalább is tekintetbe vételére, amikor a nyelvi kérdés tárgyalása napirendre kerül. [3.h]

↳ 1997-ben Rómában három (olasz, angol, eszperantó) nyelven megjelent, a közgazdasági Nobel-díjas Reinhard SELTEN szerkesztésében, egy tanulmánykötet az európai nyelvi (nem) kommunikáció költségeiről. A könyvet az ERA adta ki az Európai Unió Közösség pénzügyi támogatásával. [4] 1998. februári keltezésű hír, hogy az Európai Parlament Intézmény(ügy)i Bizottsága (C 15) hamarosan megvitatja „az Európai Unióbeli (nem) kommunikáció problémái” témájú munkaokmányt. [5]

A felsorolás csak az Európai Unió intézményeire való közvetlen ráhatást szolgáló eseményekre, tényekre tért ki. A nyelvi probléma azonban az egész világra kiterjed, így természetes, hogy az eszperantónak, mint semleges nemzetközi nyelvnek a nagyobb szerephez jutása érdekében az ENSZ szervezeteinél, ENSZ-en kívüli nemzetközi szervezeteknél és az Európa Tanács szervezeteinél is történtek, illetve folyamatban vannak kezdeményezések, amelyeknek eredményessége vagy kudarca közvetve az európai nyelvi helyzetre is hatással lehet. Az ilyen széles körre kiterjedő áttekintés nem tartozik e tanulmány céljához. Ezért itt csupán egy tényről teszek említést: a Nemzetközi PEN 60. kongresszusa 1993. szeptember 10-én az eszperantót irodalmi nyelvként ismerte el, és felvette tagjai sorába az európai eszperantista írókat összefogó Esperanta PEN-Centro-t.

2. Az EU nyelvi rendszeréről

A törekvések tartalmi oldalára való kitérés előtt röviden emlékeztetni kell az Európai Unió nyelvi rendszerére. Az EU alapvető jellemzőinek egyike, az Európai Közösségek létrejöttének kezdetei óta, a többnyelvűség. Ami azt jelenti, hogy a tagállamok hivatalos nyelve egyben hivatalos nyelve az Európai Közösségeknek / Uniónak is. A Római Szerződés létrejöttét követő bővítések során is az újonnan taggá váló államok nyelve az EK hivatalos nyelvává vált. Ebből adódóan a közösségi intézményektől a tagállamok valamelyikéhez vagy az ennek hatáskörébe tartozó személyhez címzett okmányoknak a tagállam nyelvén kell készülnie. Rendelkezéseket, nagy nyilvánosságnak szóló szövegeket minden hivatalos nyelven meg kell szerkeszteni és az EK hivatalos közlönyében közzé kell tenni. A szövegek minden nyelv esetében eredetinek számítanak. Valamely tagállam és a hatáskörébe tartozó személy a hivatalos nyelvek közül általa választott nyelven fordulhat az EK intézményeihez, és a választ is ezen a nyelven kell kapnia.

A Római Szerződés 128 jelű cikkelye rögzítette, hogy a Közösség hozzájárul a tagállamok kultúrájának virágzásához, tiszteletben tartva kulturális különbözőségüket és egyidejűleg kiemelve közös kulturális értékeiket.

Az Európai Tanács a „következtetések a nyelvi különbözőségről és a többnyelvűségről az Európai Unióban” című, 1995-ben elfogadott okmányban (EU Council Doc. 7755/95) hangsúlyozza a nyelvi különbözőségről való gondoskodásnak és a többnyelvűség támogatásának fontosságát az Unióban, és felhívja a Bizottság figyelmét ennek szem előtt tartására a közösségi politikák és tevékenységek kidolgozása során.

Az Európai Tanács és a Miniszterek Tanácsa (a Tanács) csak az érvényes nyelvi rendszer szerinti nyelveken megszerkesztett tervezetekről tárgyalhat, amitől csak egyhangú döntéssel lehet eltérni. Bármelyik tag

jogosult a megvitatás elutasítására, ha az előkészítés nem ezeknek az előírásoknak megfelelően történt.

Az Európai Parlament tagjainak írásbeli előterjesztését minden hivatalos nyelven közzéteszik, a hivatalos nyelvek valamelyikén elhangzó beszédeiket közvetlenül lefordítják a többi hivatalos nyelvre.

Az Európai Bíróság eljárásai ugyancsak a hivatalos nyelvek valamelyikén (itt ideérve az ír nyelvet is) történhet, a bírósági eljárást kérő tagállamnak vagy állampolgárának választása szerint.

Az Európai Bizottság általános érdekű megnyilatkozásainak szintén valamennyi hivatalos nyelven meg kell jelennie, más esetben csak az érintettek nyelvére kell tekintettel lenni. [6]

Az intézményeken belüli nyelvhasználat azonban lényegesen szűkebb körű: az Európai Bíróságnál a francia, az Európai Bizottság alá tartozó szervezetekben az angol és a francia, valamint kisebb mértékben a német nyelv használatos. [7] A szakintézményekben a munkanyelvhasználatot az is befolyásolja, hogy az intézmény székhelye melyik tagállam területén van.

3. A nyelvi mozgalom érveléséről

A nyelvi mozgalom érvelése alapvetően a következőkkel jellemezhető. Az EU-ban kezdettől fogva követett elv: a többnyelvűség – a tagállamok szintjén – helyes és igazságos, mert kifejeződik benne a tagállamok egyenjogúsága, azonos fokú szuverenitása. A napirenden lévő folyamatokkal, nevezetesen az Unió bővítésével, valamint az Unión belüli integráció mélyítésével azonban jelentős problémák keletkeznek, ha ezeknek nem mennek elébe, ha ezeket nem előzik meg.

Azokban az intézményekben, ahol a minden nyelvről minden nyelvre közvetlenül történő fordítással lehet érvényt szerezni a többnyelvűség követelményének, a nyelvek számának növekedésével a költségek, és a technikai nehézségek is (pl. a tolmács-munkahelyek esetében) rohamo-

san nőnek (ugyanis a fordítási irányok száma = $a(a-1)$, ahol 'a' a nyelvek száma). Ha eltérnek az alapelvtől, és nem minden nyelvről tolmácsolnak minden nyelvre, akkor nyelvi diszkrimináció lép fel, a mellőzött nyelvek „gazdái” másodrendűekké válnak, mégha képviselőik, megfelelő idegennyelv-tudással rendelkezvén, értenek is a ténylegesen használt nyelveken. Milyen más megoldások lehetségesek? A költségekben igen jelentős megtakarítás érhető el, ha a minden nyelvről minden nyelvre való tolmácsolás nem közvetlenül, hanem hídn nyelv közbeiktatásával történik (ekkor ugyanis a fordítási irányok száma lényegesen kevesebb = $2a$). Ha hídn nyelvnek etnikus nyelvet választanak a hivatalos nyelvek köréből (pl. az angolt), akkor bekövetkezik a nyelvi diszkrimináció; ellenben, ha a hídn nyelv egy semleges nemzetközi nyelv (legesélyesebb ilyenként az eszperantó), akkor nyelvi diszkrimináció nem keletkezik, tehát a vázoltak közül ez lenne a leggazdaságosabb és egyben igazságos megoldás. (Szóbeli érintkezés esetén a költségek tovább csökkenhetnének, és továbbra sem keletkezne nyelvi diszkrimináció, ha a szóbeli érintkezés nyelve mindenki számára közvetlenül a semleges nemzetközi nyelv lenne. Ilyen megoldás elfogadtatásához a feltételek azonban nyilvánvalóan hiányoznak, tehát ez a megoldás gyakorlatilag szóba nem jöhet.)

Az integráció mélyítésének következményeként (pl. az uniópolgárság intézményéből adódóan) a lakosság nagy tömegeit képessé kell tenni a más anyanyelvűekkel való eredményes nyelvi érintkezésre, hogy az Unión belül ne keletkezzenek jelentős kommunikációs gondok. Igen, de milyen nyelveket kell ebből a célból megtanulni? Az EU vezető szervei erre csak ajánlásokat adtak, s néhány programmal próbálják meg az ezeknek megfelelő gyakorlat kialakulását elősegíteni. A gyakorlat formálása azonban a tagállamok kormányainak hatáskörébe tartozik. Az EU vezető szerveinek véleménye: az Unió polgárai tanuljanak meg anyanyelvükön kívül még legalább két uniós nyelvet, ezek közül az egyiket a kevésbé használt nyelvek közül válasszák meg. Ez az ajánlat található például az Európai Bizottságnak az oktatásról/nevelésről szóló Fehér könyvében is (29. 11. 1995 COM(95)590 def.).

A SOCRATES program létrehozásáról szóló európai parlamenti és tanácsi határozatban (EC/95/819) a célkitűzések között olvashatók a következők:

„(a) az európai dimenzió fejlesztése az oktatás minden szintjén, hogy megerősödjön az európai állampolgárság minden tagállam kulturális örökségéből merítő szelleme;

(b) az Európai Unió nyelvei ismeretének elősegítése minőségi és mennyiségi tekintetben, különösen a kevésbé használatos és kevésbé oktatott nyelvek esetében – amely az Európai Unióban élő emberek közötti megértés és szolidaritás növekedéséhez vezet –, valamint az oktatás interkulturális dimenziójának elősegítése;”.

A határozat későbbi részében a nyelvtanulás támogatását szolgáló „Lingua” akcióra vonatkozólag pedig ez áll:

„...a következő projektek és tevékenységek részesülnek előnyben:

- ↳ az Európai Unió kevésbé használt és tanított nyelveinek tanítása;
- ↳ az új oktatási technológiák és/vagy a távoktatás felhasználása;
- ↳ kevésbé előnyös helyzetűek segítségét és speciális támogatást igénylők nyelvoktatása.”

A nyelvi mozgalom álláspontja szerint a fentiekkel jellemezhető nyelvpolitikai célok és érvényesítésük módjai nem felelnek meg mindenben az alapszerződésekben rögzített követelményeknek.

4. Az elgondolkodtató valóság

Nézzük meg a statisztikákat arról, hogy a tanulók ténylegesen milyen idegen nyelveket tanulnak az Európai Unióban, továbbá arról, hogy a tanköteles korú és az azon túli ifjúság mekkora hányada kaphat lehetőséget a bizottsági akciókból stb. való részesülésre és mindjárt tiszta képünk lesz arról, hogy ezek a fennkölt célok és érdemes szempontok milyen csekély mértékben befolyásolják a valóságot. Sokat mond már néhány szám is, például, hogy az EU-ban a tanulók 83 százaléka első

vagy második idegen nyelvként angolt, 32 százaléka franciát és 16 százaléka németet tanul. [8]

A statisztikákból is kiolvasható valóságkép nyilvánvalóvá teszi, hogy az uniós törekvéseken kívül egy másik, erősebb hatás is működik, és formálja az Európai Unión belüli valóságot (is). Ezt a másik hatóerőt lényegmegragadóan mutatja be Ankerl Géza A globalizmus, az angol és a többi anyanyelv című dolgozatában [9]. Miután egy egész tanulmányt nem lehet ide idézni, meg kell elégednünk néhány szorosabban idevágó megállapításának bemutatásával.

„(...) a folyamatokat és a mögöttük meghúzódó erővonalakat követve felismerhetjük, hogy a világ különböző civilizációiban kitermelt értékek valójában nem vegyülnek egyetlen globális civilizációba a szimmetrikus, kölcsönös befolyásolás elve szerint.

Két alapvető megfigyelés utal arra, hogy a kialakuló, az úgynevezett univerzális emberi értékrendre épülő globális civilizáció nem egyenlő felek között, szabadon kötött világméretű társadalmi szerződés eredője.

1. Egész könyvtárra való irodalom gyűlt össze a nagy anglo-amerikai elosztási rendszerek államok hatalmán és határain túlnyúló rop-pant, transznacionális befolyásáról. A széles körű anglo-amerikai hegemoniát különösen dokumentálja az az általánosan megfigyelhető tény, hogy az utóbbi évtizedekben egyetlen olyan világméretű kezdeményezés sem valósult meg, amely nem az amerikaiaktól származott. Hogy anglo-Amerika egyes baráti országok érdekében is csatasorba állt, az sem változtat azon a kardinális igazságon, hogy saját érdekeinek védelmében, ha másként nem sikerült, a nemzetek közösségének minden konzultációja, még Biztonsági Tanács-i határozat nélkül is cselekedett. Így történt ez a panamai invázió esetében és Kuba ügyében egyaránt.

2. A másik alapjelenség: a globalizmus nyilvánvalóan szorosan összefügg a nyelvhasználattal. (...) A globalizmus hallgatólagosan az angol nyelvű kultúra ágyasa.” [10]

„A globalizmus valódi természetére derít fényt az a tény, hogy az összes kultúrát, nyelvet és írásmódot mint (egzotikus) regionális vagy couleur-lokálokat védőszárnya alá von (mint az indián rezervátumokat), de egyetlen kultúra marad csak régiók feletti, az angolszász. Az épülő globális világcivilizáció lényege az anglo-amerikai fellegrvából kiterjedő amerikanizmus.” [11]

„Mint hogy az »észak-atlanti szigetvilágban« az anglo-amerikai fonokrácia egyeduralmát nem fenyegeti veszély, a globalizmus hátán való terjesztése az európai kontinensen a legszembeötlőbb. Előretörése és presztizsének növekedése írásban és szóban az élet minden területén megfigyelhető, jöllehet szárazföldünkön az angol egyetlen népnek sem anyanyelve. Pikáns módon az európai azonosság keresése és annak kétértelmősége nyitotta meg az erre vezető utakat. (...) ez idő szerint Európának egyetlen valóban páneurópai jelensége az amerikaiásodás. Mint hogy az antitézis a kontraszttal még hangsúlyt is ad a tézisnek, az általában blue jeansben – gyakran angolul – az amerikaiásodás ellen ágáló európai elit akarva-akaratlanul ugyanennek az epidémiának az elsőrendű hordozója.” [12]

„Egy-egy nyelvnek az azt hordozó anyanyelvi speech community határain túli előretörése többmódozatú és szintű folyamat. Gyorsasága, mértéke mind a terjesztő, mind a befogadó közeg hozzáállásán múlik. Egy nyelv szóbeli és írásbeli használata, amely magának a terjedésnek a jele, megnyilvánul a társadalmi élet nemzetközi, szakosított (v.ö.: elit) és minden-napi területén. Mindegyik terjeszkedés minőségileg és – megfelelő mintavétellel – mennyiségileg is (fel)mérhető. (...) A reakciókból ítélve nem is a beszélők száma a nyugtalanító, hanem az, hogy az angol inváziója a falakra van írva, mert a különböző társadalmi

struktúrákat, intézményeket, berendezéseket hódítja meg, azok elsődleges, sőt kizárólagos nyelvvé válik.” [13]

„A globalisták jól megértették, hogy az anglo-amerikai egyetemes uralom csak úgy tartható fenn, ha a világon egyáltalán nem létezik olyan nemzetközi szervezet, amelybe egy-egy angolszász állam nem ékelte be magát. Ez az európai kontinensen megvalósult,…” [14]

Az angol nyelv ilyen mértékű térhódítása, és további térhódításának tendenciája egyértelműen veszélyezteti az európai többnyelvűség érvényesülését, a nyelvek és kultúrák károsodás nélküli megtartását. Az olasz oktatási minisztérium irányításával végzett 1993. évi vizsgálatról szóló jelentés erről a következőket rögzítette:

- ↳ „a többnyelvűségről szóló európai közösségi vezérelvek mellőzöttek és valójában megtagadottak, ez természetesen azt jelenti, hogy a most követett úton az egynyelvűséget részesítik előnyben, mégpedig az angol nyelvű egynyelvűséget. Másfelől több idegen nyelv megtanulása sem garantálja, hogy mindenki képes mindenkivel nemzetközi szinten kommunikálni, aminek pedig a kötelező iskolai tanulmányok befejeztével biztosítottak kellene lennie minden európai polgár jogaként;
- ↳ az egynyelvűség következtében magát az anyanyelvet is komolyan fenyegeti az elsorvadás veszélye. Egy nyelv gyakorlatilag az önelhalás feltételei közé kerül, amikor az azt beszélő nép iskoláiban azzal az érveléssel választják meg az idegen nyelv tanítását, hogy az angol nyelv az, amelyik igazán értékes most és a jövőben, más nem, még az anyanyelv sem. Ilyen feltételek esetén az angol nyelvnek nem lehet nem felülmúlnia a nemzeti nyelvet és az első nyelv rangjára emelkednie.” [15]

5. A nyelvi mozgalom javaslatáról

A semleges nemzetközi nyelv hivatalos használatának elfogadtatására irányuló mozgalom javaslatai az EU-ban meghirdetett elvek és célok érvényesülését – a más irányba tartó gyakorlat ellenében – kívánják elő-

segíteni. Ugyanis: semlegességénél fogva a nyelv nem idézhet elő nyelvi diszkriminációt; tulajdonságaiból következően könnyen tanulható, tehát más nyelvekhez képest elsajátítása igen jelentős idő- és költségmegtakarítással jár, és megtanulására olyanoknak is van esélyük, akiknek más nyelv esetében a megtanulásra esélyük nem lenne (gyengébb nyelvtanulási képesség, időhiány stb. miatt). Túl ezeken, nyelvi modellként hasznosan elősegíthetné további idegen nyelvek tanulását, mivel erre való alkalmassága is már számos kísérlettel bizonyítást nyert. Versenybe állítása fékezőleg hatna az angol nyelv mértéktelen terjedésére.

A nyelvi mozgalom törekvésének ez az iránya kitűnik például abból a nyílt levélből is, amellyel tizenkét europolgár tíz országból az Európai Parlament tagjaihoz fordult. (A nyílt levelet négy kérdés vezette be, majd 11 tény felsorolása következett az eszperantóról, irodalmi hivatkozásokkal a bizonyítékokat illetően.) A kérdések önmagukért beszélnek:

1. Európa építése szempontjából fontos-e Önnek, hogy minden polgár számára lehetővé legyen téve a teljes folyékonyssággal történő nyelvi érintkezés országhatárookra való tekintet nélkül?
2. Természetes-e az Ön számára, hogy egy kontinensen, amely a kulturális különbözőség előnyben részesítését hirdeti, az ifjúságból 90% ugyanazt a nyelvet, az angolt, választja tanulni, ami az angolszászokat aránytalan kulturális befolyáshoz juttatja, és jelentősen csökkenti a kultúrák kölcsönös ismeretének esélyeit?
3. A demokratikus elvekkel összeegyeztethető-e az Ön számára, hogy az európai lakosság valójában angol nyelvűekre és nem angol nyelvűekre osztódott, és ugyanígy, lehetőséggel rendelkező személyekre jól megtanulni az angolt, és e tekintetben nem szerencsésekre (itt éppen úgy szó van értelmi képességekről és idővel való rendelkezésről, mint pénzügyi eszközökről)?

4. Elismeri-e, hogy az angol ilyen tömeges választásában az a kívánalom is benne foglaltatik, hogy az embereknek legyen egy közös nyelvük is? [16]

Nem tudni még, hogy az Európai Unióban – egyfelől a politikusok, másfelől a polgárok – végül is milyen válaszokat fognak adni az ilyen kérdésekre. Ez azonban nem gátolhat bennünket abban, sőt kötelez rá – miután szekerünk rúdját a politikusok az Európai Unió irányába fordították –, hogy kritikus megítélésnek vessük alá a vázolt helyzetet.

2. Kritikai észrevételek az EU nyelvpolitikájáról

Nem nehéz észrevenni, hogy a nyelvek és a kultúrák tiszteletbentartásáról az okmányokban, meg a retorikában kinyilvánított szándék és a gyakorlat között mind nagyobbá váló ellentmondás egyik lényeges oka a nyelvpolitikai cél határozatlansága, kimunkálatlansága és a nyelvpolitika érvényesítési eszközeinek elégtelensége. Ezért lehetséges, hogy más hatások más irányba vigyék a gyakorlatot, mint a kinyilvánított szándékok. Márpedig ezek a szándékok feltehetően nem véletlenül, pillanatnyi kedvteléstől indítva nyertek megfogalmazást és újra meg újra megerősítést. Annak kifejezői, hogy a tagállamok (az általuk képviselt embermilliók!) egyenrangúak, legyenek azok az államok nagyok vagy kicsik, gazdagabbak vagy szegényebbek. Az egyenrangúság kinyilvánítása és érvényesítése az integráció szilárdságának talp-köve. Ha sérül, akkor a degradáltak soraiban az elégedetlenség gyújtóanyaggá válhat.

Nyilvánvalóan az lenne az ideális állapot, ha az Európai Unióban anyanyelvén kívül mindenki tudna minimumként még egy olyan nyelvet, amelynek segítségével mindenkivel szót tudna váltani. Ez ugyan ideális cél lenne, a gyakorlatban el nem érhető, de hosszabb távon valamilyen mértékben mégis megközelíthető. Ebben az utóbbi értelemben reális alapcélként kitűzhető lenne.

Az Európai Unió vezető intézményei nem nevezhetek és nevezhetnek meg egyetlen etnikus nyelvet sem egy ilyen felfogásban vett alapcél

szolgálatára, hiszen bármelyik tagállam nyelvének választása sértené a nyelvek egyenjogúságának elvét. Nem etnikus, vagyis tervezett nyelv számításba vételét pedig megrögzött előítéleteik nem engedték meg, jóllehet ilyen nyelv hasznosíthatóságáról információk már a Népszövetség számára is ismertté váltak a 20-as években, illetve ilyenre 1954-ben az UNESCO közgyűlésének egyik határozata is (IV. 1. 4.422-4224) felhívta a figyelmet. [17]

Valami útmutatást azért adni kellett, így született meg, még a 80-as évtizedben az oktatási miniszterek ajánlása az azóta is megerősített és lépten nyomon hirdetett nyelvpolitikai célra (vagy ha úgy tetszik: követhető gyakorlatra): mindenki tudjon jól anyanyelvén kívül legalább még két uniós nyelvet. Azt, hogy ez a szabadon értelmezhető ajánlás mennyire nem felel meg az alapcéllal jellemezhető szükségletnek szellemes példával érzékeltette a belga André Martin európai parlamenti meghallgatása alkalmával: „...az ember nehezen képzei el, hogy például egy zseniális svéd tökéletesen tudván az angolt, a németet és a hollandot, hogy ne mondjam, még a lengyelt vagy a finnt, valamikor is képes lenne érdemlegesen társalogni egy nem kevésbé tehetséges göröggel, aki folyékonyan használja az olaszt, a spanyolt, a franciát s talán ezeken kívül még a szerb-horvátot is.” [18]

A cél bizonytalansága miatt az EU politikusai számára mást út nincs, mint hirdetni a jelmondatot a három nyelvről, és „lesz ahogy lesz” alapon a körülményekre bízni (a tagállamokra hagyni) a nyelvtanulás gyakorlati alakítását, de néhány hangzatos programmal (pl. Socrates és alprogramjai) mégis azt a látszatot kelteni, hogy az EU eredményesen tesz eleget a nyelvek és kultúrák megőrzése, további felvirágoztatása terén felvállalt kötelességeknek. A (részben spontán) gyakorlat azonban célratörőbb: az idegen nyelv tanulása mind jobban egy nyelvet részesít előnyben annak érdekében, hogy azzal mind szélesebb körben lehessen érvényesülni. Miután különböző tényezők hatása folytán a második világháború után Nyugat-Európában az angol kezdett favorizált nyelv lenni, a választás egyre nagyobb mértékben rá esett, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az idegen nyelvek tudásának szükségessége egyre nő.

Nem azért került ebbe a szerepkörbe, mert erre tulajdonságainál fogva a legalkalmasabb nyelv lenne. „A nyelvek nemzetközi terjedése nem nyelvészeti szépségverseny, még csak nem is valamiféle hasznossági verseny eredménye, hanem tartósan mindig egy meghatározott nyelven beszélő kultúrkör geopolitikai hatalmának eredője, része és hordozója egyaránt.” [19]

Egyáltalán nem nagy merészség azt kijelenteni, hogy ha az Európai Unióban tartósan megmarad a jelenlegi ellentmondásos nyelvpolitikai gyakorlat, akkor az Unió a XXI. század közepét nem Amerika gazdasági versenytársaként – miként azt láttatni szeretik –, hanem annak politikai-gazdasági-kulturális alrendszerként fogja elérni (ami a NATO révén félig már most is adott).

Álljon itt egy példa arra vonatkozólag, hogy a nyelvek egyenjogúságának elve – a közösségi érdekek képviselőire hivatott intézmények segédletével – miként enyészhet el lépésről lépésre a gyakorlatban. Egyik tanulmányában [20] Nicola Minnaja arról írt, hogy az Európai Bizottság pályázat útján elnyerhető pénzügyi támogatást nyújtott vállalatoknak kutatási-fejlesztési programokban való részvételre. Kiderült, hogy 927 meginterjúvált kis- és közepes nagyságú vállalat 67%-a nyelvi okok miatt nem tudott pályázni. Ugyanis, bár a pályázat elnyerésére a kutatási tervek az EU hivatalos nyelveinek bármelyikén megszerkeszthetők, de kifejezett követelmény, hogy a javaslat műszaki összefoglalója angol nyelvű legyen – t. i. azért, hogy a szakértők el tudják bírálni az anyagot. Aligha kétséges, hogy hasonló „alapos” indokot ezrével lehet találni a mindennapi életben a deklarált magasztos elvek és követelmények megkerülésére.

Miután semmi jele nem látszik annak, hogy az EU vezető politikusait nyugtalanítaná ez a visszás helyzet; hogy lelkiismeret furdalásuk lenne azért, mert az elvek hirdetése a gyakorlattal össze vetve egyre inkább képmutatássá silányul, nyíltan fel kell tennünk kérdéseket:

Az „előre vinni a többnyelvűséget, egyenlő tisztelettel az Unió nyelvei iránt” követelménynek való megfelelés csupán abban fog-e kimerülni, hogy minden tagállamban a tagállam nyelvén olvashatják el a polgárok az EU szervei által kiadott intézkedéseket?

Mik fedik az EU-politikusok valódi törekvéseit nyelvpolitikai téren? A Római Szerződésben, a Maastrichti Szerződésben, A Tanács következtetései a nyelvi különbségről és a többnyelvűségről az Európai Unióban című okmányban stb. lefektetett célok, elvek és követelmények – vagy: a „lesz ahogy lesz” gyakorlat, amely rohamosan vezet az angol egynyelvűség és következményei felé?

Ha az előbbiek, akkor miért nem teszik egyértelműbbé a nyelvpolitikai célt és teremtik meg az annak megfelelő gyakorlat feltételeit?

Ha a „lesz ahogy lesz” megoldást tartják követendőnek, akkor miért nem helyezik hatályon kívül a nyelvek és kultúrák megőrzésére vonatkozó tételeket, miért nem vallanak nyíltan színt?

(Akik az Európai Uniótól keletre éltek az elmúlt évtizedekben, már szereztek tapasztalatot arról, hogy hová vezet, ha a gyakorlat homlokegyenest más, mint a hirdetett szép jel-szavak és elvek. Talán nem ártana, ha az EU-ban tanulmányoznák, nálunk meg nem felejtének, az erről szóló tapasztalatokat.)

3. Milyen módon lehetne egyértelműbb nyelvpolitikára áttérni?

Az alábbiakban annak megvilágítása következik, hogy az EU-ban milyen megfontolás alapján érhetnek el elmozdulást a jelenlegi ellentmondásos állapotból, ha az Európai Tanács, a Miniszterek Tanácsa (vagyis a tagállamok kormányai), az Európai Parlament és az Európai Bizottság valóban fontosnak tartják az előbbiekben már többször említett elveket, célokat, követelményeket.

Az EU kétértelmű, nem eléggé kimunkált nyelvpolitikáját azzal lehetne egyértelműbbé és jobb hatásúvá tenni, hogy ha:

- ↳ (fokozatosan megközelítendő) **minimális** vagy **alpcélként** kitűzik (elfogadják), hogy az EU polgárai anyanyelvükön kívül tudjanak **egy közös nyelvet is**, amely a nyelvi disz-krimináció elkerülése érdekében, és a polgárok számára kedvező más tulajdonságai miatt is, semleges nemzetközi nyelv (legalkalmasabbként az eszperantó) legyen;
- ↳ **kiegészítő** vagy **további célként** kitűzik (elfogadják), hogy: az EU polgárai a Római és a Maastrichti Szerződésben, illetve más okmányokban elfogadott célokkal összhangban törekedjenek az EU nyelvei közül további nyelveket elsajátítani.

A fentiekkel összefüggésben hangsúlyosan figyelemmel kell lenni a következőkre. Az eszperantó, bár élő nyelv, de nem egy létező és homogén etnikum nyelve, ebből adódóan nem áll mögötte politikai, katonai, gazdasági hatalom, de ebből következik semlegessége is. (Eddigi térhódítását tehát tulajdonságainak és nem hatalmi tényezőnek köszönhette.) [21] Ahhoz azonban, hogy az Európai Unióban egy második nyelv, egy **közös nyelv** szerepét betölthesse, hogy ilyen szerepre szánva versenytársává váljon Európában az angolnak, **hatalmi súlyt, hatalmi háttérrel** kell kapnia. Ez úgy érhető el, hogy az EU **különleges helyzetű hivatalos nyelvvé** nyilvánítja az eszperantót, és meghatározza alkalmazási körét, bevezetésének feltételeit és feladatait, ütemezését, pénzügyi fedezetét stb.

Miután az EU támogatási szempontrendszerében talán a legelőkelőbb helyet foglalja el a szabad verseny támogatása, minden ok megvan rá, hogy egy etnikus nemzetközi nyelv ellenében egy tervezett semleges nemzetközi nyelv versenybe állítása támogatást kapjon.

A lehetőségekre való rámutatásnál természetesen abból indulok ki, hogy egy működő bonyolult rendszert nem lehet leállítani és másikkal felváltani, egyes elemeit sem lehet egyik pillanatról a másikra kicserélni, vagyis az előkészítettség és a fokozatosság a javasolt változtatásoknál szükséges követelmény. De a kiindulásul szolgáló döntéseket éppen azért kell(ene) mielőbb meghozni, hogy a felkészülést addigra el lehessen végezni, amire a nyelvi problémák (az integráció mélyítése és további bővítése kapcsán) erőteljesen kifejlődnek.

Egy további megjegyzésként szükséges közbevetni azt a körülményt, hogy a jelenlegi helyzetben alapvetően nem arról van szó, hogy más nyelveket ki kellene szorítani a közös nyelvvel, hanem mindenekelőtt arról, hogy a még meglévő elég nagy tudáshiány, ami a más anyanyelvűekkel való nyelvi érintkezés gátja, részben az eszperantóval legyen csökkentve. (Kétségtelen ugyan, hogy az idegen nyelvek tudása az EU-ban jelentősen nagyobb mértékű, mint a tőle keletre lévő térségben, de azért elég sok adat bizonyítja, hogy a nyelvtudás terén vannak még gondok az EU-ban is.)

Nyilvánvaló az is, ahhoz, hogy az eszperantó bevezetése az idő múltával jelentős megtakarításokat eredményezzen, előbb beruházásra van szükség.

A különleges helyzetűnek nyilvánított hivatalos nyelv lehetséges alkalmazási köre kíván még megvilágítást ahhoz, hogy a nyelvpolitika egyértelműbbé tételére irányuló felvetés továbbgondolásra alkalmas legyen. Megfelelő előkészítéssel megvalósíthatónak tekinthetők a következő alkalmazások:

1. A nyelvpolitikai alapcél felé haladást legbiztosabban a közös nyelv kötelező iskolai oktatásának első idegen nyelvkénti bevezetése adná, amelynél az oktatás céljai: a) a köznapi társalgáshoz szükséges nyelvtudás elérése; b) további idegen nyelvek tanulásának alapozása (a nyelvmodell jellegből következően).

Ezt követően a nyelvtudás elmélyítése, most már szabad választás alapján, különböző formákban történhetne (nyelvi tantárgy, más tárgyak tanítási nyelve stb.)

2. A polgárok életét, tevékenységét, jogait érintő olyan esetekben, amikor az EU hivatalos nyelveinek használatát korlátozták (lásd az előbbi példánál az angol nyelv előírását a műszaki összefoglalóra vonatkozólag), a közös nyelv kötelező felvétele a korlátozással előírt vagy megengedett nyelv(ek) mellé vagy helyett.
3. A hatóságok, a szolgáltatók, a vállalatok stb. arra ösztönzése, hogy a polgárok életét, tevékenységét megkönnyítő **információkat, útbaigazításokat a közös nyelven is**, illetve a helyi nyelv mellett elsősorban azon tegyék közzé.
4. Az EU-intézményeknél a közös nyelv **hídnyelvi alkalmazása** olyan esetekben, amikor a minden nyelvről minden nyelvre való fordítás követelményének kielégítése csak hídnyelvi közvetítéssel lehetséges.
5. Az EU-intézményeknél az etnikus munkanyelvek mellé a közös nyelv fokozatos bevezetése **munkanyelvként**, olyan címen is, mint a **melőzött hivatalos nyelvek reprezentánsa**.

Korábban is már rámutattam arra [22], hogy egy etnikus nyelvet csak másik etnikus nyelvvel, pontosabban ez utóbbi anyanyelvi beszélőinek politikai, katonai, gazdasági, kulturális hatalmának hatásaival lehet veszélyeztetni. Az eszperantóval ilyen veszélyt előidézni nem lehet. Akkor sem, ha az Európai Unió hatalmi súlyával támogatja, mert nem egy tagállamnak, egy etnikumnak, hanem a tagállamok összességének, az etnikumok sokaságának közös ereje áll mögötte. Egyik nyelvét sem veszélyeztetheti, de mindegyikét védheti azáltal, ha korlátozza egy etnikus nyelvnek nemzetközi nyelvként való szereplését.

4. Szempontok egy komplexebb és racionálisabb magyar nyelvpolitikához

Az 1994–1998-as időszak parlamenti pártjaival nevesíthető politikai erők Magyarország jövőjét egyöntetűen az Európai Unióba való bekezdésünkben látják. Az viszont még kérdés, hogy az Európai Uniónak lesz-e jövője. Tudományos vizsgálatok szerint ugyanis az Európai Unió csak egy lehetséges változatot jelent Európa jövőjét tekintve, és nagy a valószínűsége annak is, hogy a jelent jellemző integrációs folyamat megtorpan, és utána lazább kapcsolatú regionális szerveződésekben fognak az európai változások megjelenni. [23] Következésképpen, mindazon ügyekben, amelyek lefutásukban vagy hatásukban hosszú távúak, Magyarországnak az alternatív utak lehetőségét tekintetbe kell vennie. Ha az alternatív lehetőségek közül az EU-ban megvalósuló integráció marad a haladási irány, a bekerülést tekintve akkor is számolni lehet hosszabb várakozási idővel mind Magyarország, mind a szomszédos államok esetében. Magyarország nyelvpolitikája – de a hasonló helyzetben lévő más országoké is – akkor tekinthető helyesnek, ha céljaiban mind az alternatív utak, mind a lehetséges átmeneti állapotok kommunikációs szükségletei tükröződnek, és a gyakorlat ezeknek a céloknak megfelelően alakul. Ez az a szempont, amely a következő fejtegetéshez vezérfonalul szolgál.

A tartalmi kérdések tárgyalását megelőzően feltétlenül szükséges rámutatni – nem szemrehányásként, de ténymegállapításként – arra a szemléleti természetű akadályra, amely a tárgyaltak szerinti felfogásban történő nyelvpolitika kimunkálását és elfogadását megnehezítheti, netán el is lehetetlenítheti. Arról van szó, hogy a nyelvpolitika kimunkálása értelmiségi tevékenység, de az értelmiség (is) hajlamos csak a maga helyzete és szükségletei szerint megítélni a világot. Témánk esetében abban nyilvánulhat meg az ilyen szemlélet, hogy a nyelvtanulást általános érvénnyel azokra a nyelvekre kiterjedően szorgalmazza, amelyekre az értelmiségi létből következően az adott korszakban szükség van. Nem feledhetjük azonban, olyan korba érkeztünk, amelyben a technikai

haladás eredménye, például a Világháló (Internet) már nagy tömegek számára teszi lehetővé a kapcsolatteremtést a világ bármely részével. A tényleges emberi kapcsolat megteremtéséhez azonban az is szükséges, hogy ezeknek a tömegeknek legyen idegennyelv-tudása. De ebből a szükségletnövekedésből egyáltalán nem következik, hogy a kommunikáció kizárólag csak etnikus nyelvekkel valósítható meg, és mindenkinek egy (vagy több) etnikus idegen nyelv megtanulásának nehéz, fáradtságos, hosszantartó és költséges útját kell járnia (ha erre egyáltalán van lehetősége), amikor pedig kevesebb fáradtsággal, rövidebb idő alatt és olcsóbban elérhető kommunikációs nyelv is választható lenne, ha a nyelvpolitika ezt a preferált etnikus nyelvekhez hasonlóan módon támogatná. Szükséges tehát, hogy a nyelvpolitikában a jelenleginél komplexebb szemlélet érvényesüljön és a nyelvtanulás feltételrendszere ennek megfelelően alakuljon.

Korábban már láttunk példát arról, hogy az EU-ban kis- és középvállalatok egy csoportja nyelvi okok miatt került hátrányos helyzetbe. Azt a tényt, hogy a vállalati szférában Magyarországon is a kis- és a középvállalatokat sújtja leginkább a nyelvismeret hiánya bizonyítja **Viszt Erzsébet** tanulmánya, amely a vállalatok EU-csatlakozásra való felkészültségét vizsgáló kutatás adataira épül. „A kutatás alapjául a GKI Rt. 1996. augusztusi, mintegy 600 gazdálkodó által visszaküldött vállalkozói felmérése, valamint 25 részletes vállalati esettanulmány szolgált.” [24] A vállalatok nemzetközi integrációja alcím alatti részben olvasható: „Az együtt-működési formák említéseinek száma egyébként a vállalati méret növekedésével párhuzamosan nő, a kis- és középvállalatok számára szinte teljesen kiaknázatlanok a nemzetközi kooperációból adódó lehetőségek. Ezért azok a szervezetek, amelyek feladatuknak tekintik a vállalatok EU-csatlakozásra való felkészítését, fel kellene, hogy vállalják mikro-szinten a nemzetközi kooperáció elősegítését. Ennek igen sok formája képzelhető el, például az, hogy segítséget nyújtanak a kis- és középvállalatoknak külföldi cégekkel való egyes vállalatok alapításában, a vállalat menedzsereinek és más szakembereinek nyelvtanulásában stb. Olyan vállalaton belüli képzési formákat támogathatná-

nak, amelyek a piaci ismereteket erősítenék, mert mind a nyelvtudás, mind a marketingismeretek tekintetében igen nagy a lemaradás. Világsan kell látnunk ugyan-akkor, hogy ezek a felzárkózási lépések nem csak meglehetősen időigényesek, hanem egyfajta eltökéltséget is feltételeznek a vállalatok oldaláról, hiszen eredményük csak hosszú távon mutatkozik majd meg.” [25]

Bár mindez az EU-csatlakozás kapcsán nyert megfogalmazást, de a megállapítások többsége értelmezhető az EU-n kívüli európai térségre vonatkozó gazdasági, piaci kapcsolatok tekintetében is.

Az idézetek azt hivatottak szemléltetni, hogy vannak a gazdasági életnek olyan területei, amelyeknek gondjain egy gyakorlatiasabb, szélesebb igénykört alapul vevő nyelvpolitika követése sokat segítene. Gondoljunk meg ugyanis, hogy a kis- és középvállalkozói réteg tagjait éppen az jellemzi, hogy kevés az idejük, mert a vállalkozásban személyesen részt kell venniük, az ügyeket folyamatosan intézniük kell. Aki tehát az iskolás évek során nem jutott el a használható nyelvtudás szintjére (már pedig sokan nem jutnak el erre a szintre), annak szinte megoldhatatlan problémát jelenhet a hiányzó nyelvtudás pótlása etnikus nyelv tanulásával, viszont talán megoldható lenne az eszperantóval. Ebben az esetben viszont arra van szükség, hogy azon a piacon is, ahol megjelenni akar, használható legyen ez a nyelv. Ezért a feltételeket több országban kell megteremteni. (Nagyon valószínűnek tartom, hogy még a mostani viszonyok mellett is, egy nemzetközi összetételű (vegyes-) vállalkozás sokat segíthetne a vázolt gondok megoldásában a kis- és középvállalatok egy részénél – és bizonyára meg is élne a vállalkozás –, ha tevékenysége egyfelől arra irányulna, hogy egyidejűleg szervezzen több országban eszperantó tanfolyamokat vállalkozók számára, esetleg kapcsolatot is létesítve közöttük, másfelől piaci adatok gyűjtésével és ezen a nyelven történő szolgáltatásukkal is foglalkozna.)

1. Az EU-csatlakozással összefüggő nyelvpolitikáról

Mindaz, ami az előző fejezetekben az Európai Unióra vonatkozólag kifejtésre került, természetesen érdekelte Magyarországra is, mint reménybeli EU-tagállamra, a következő megjegyzésekkel kiegészítve.

A Milyen módon lehetne egyértelműbb nyelvpolitikára áttérni? cím alatt írottak realizálása különösen érdeke lenne Magyarországnak (és a hasonló helyzetben lévő országoknak), mert esélyt adna arra, hogy a kapcsolatok számos területén a kommunikáció, különösen a polgárok, a kis- és középvállalatok és a hasonló helyzetben lévők számára, könnyebben, hamarabb, olcsóbban megtanulható nyelven történhessen, illetve egyáltalán létrejöhessen. Ezzel a nyelvi kommunikációra vonatkozó képesség terén fennálló hiány számottevően csökkenthető legyen.

Az EU vezető intézményei részéről a következő években akár kezdeményezik a nyelvi kérdés napirendre tűzését, akár nem, a mindenkori magyar kormány – szövetségeseket is szerevezve hozzá – mindenképpen szorgalmaznia kellene az EU nyelvpolitikájának vázoltak szerinti megreformálását. (Alighanem erős társadalmi nyomás szükséges azonban ahhoz, hogy a kormány ilyen lépésre szánja el magát; látható ugyanis, hogy a politikai erők görcsösen igyekeznek a mielőbbi bekerülés elérésére, és ennek érdekében, úgy tűnik, hajlamosak eltekinteni az ország távlati érdekeinek egyikétől, másikatól.)

Addig is, amíg az EU-ban a nyelvpolitika megreformálása napirendre kerül, célirányosabbá lehet tenni az idegennyelv-oktatás hazai koncepcióját és feltételrendszerét. Mindenekelőtt nyelvoktatást alapozó és (egyben) első idegen nyelvként az eszperantó nyelv általános iskolai fokozatos bevezetésével. (Célszerűségének megítéléséhez tanulmányozhatók az olasz közoktatási minisztérium 1993. évi vizsgálatának eredményei, az azokban az olasz iskolákban szerzett tapasztalatok, amelyekben az eszperantó ilyen célú oktatását már bevezették, valamint az 1918-tól napjainkig a világ különböző kontinensein és országaiban végzett nem kevés iskolai kísérlet eredménye. Ha a közoktatásért felelős

illetékesek valóban nagyon fontosnak ítélik az idegen nyelvek tudásának jelentős növelését, akkor bűnös mulasztás lesz részükről, ha nem tanulmányozzák és nem hasznosítják az itt hivatkozottak szerinti tapasztalatokat. Annak lehetőségétől fosztják meg a néhány év múlva iskoláskorba kerülő gyerekeket, hogy már korán megízleljék az idegen nyelven való társalgás örömét, valamint, hogy úgy foghassanak hozzá (további) idegen nyelvek tanulásához, illetve úgy folytathassák az anyanyelvvel való ismerkedést, hogy előtte már megismernek egy modellszerű képet a nyelvekről általában.)

2. Egy lehetséges másik fejlődési iránnyal kapcsolatos nyelvpolitikáról

Egy másik irányú európai fejlődés lehetőségére mutatnak rá a következők: „Dr. **Gidai Erzsébet** egyetemi tanár, a Társadalom Kutató- és Előrejelző Intézet igazgatója által vezetett kutatás gerincét az a dinamikus rendszermodell képezte, amelynek segítségével alternatív regionális prognózisokat dolgoztak ki Európára vonatkozóan.”[26]

„Miközben tehát egy egységes Európa létrehozására a feltételek kevésbé kedvezőek, megvan a lehetőség, de a szükség is, egy szűkebb, regionális együttműködés kialakítására, amely lassan, ellentmondásosan, de a gazdasági kényszer alapján már meg is indult. A kutatás során *hat olyan kristályosodási pontot mutattak ki, amelyek a jövő regionális együttműködésének magját alkothatják* itt Európában. (Gidai Erzsébet előadásában hangsúlyozta, hogy tőlük teljesen függetlenül, hasonló kutatási eredményre jutott Szabó Béla, a bradfordi egyetem professzora.)”[27]

A témánk szempontjából elsősorban figyelembe veendő térség: „3. Egy harmadik együttműködő térség lehet *Közép-Európa*, amely Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát, Magyarországot, Romániát, Horvátországot és Szlovéniát foglalná magába. Ezeket az országokat leginkább a német és orosz hatalom közötti egyensúlyozás, a nemzeti érdekek védelme készítheti az együttműködésre. (...) Az új helyzetben a nemzeti függetlenség megtartására irányuló törekvés és a gazdasági érdekek az együttműködés kovászhai lehetnek.” [28]

„...egy-egy ország-csoportok természetesen nem egymástól elszigetelten, hanem egymással együttműködve fejlődnének. A dezintegráció nem azt jelenti, hogy háttal fordítanak egymásnak, hanem azt, hogy az együttműködést nem egy föderatív államszövetség tagjaként, hanem önálló nemzetállamként valósítják meg. A nemzetállami függetlenséget a nagyjából azonos méretű és gazdasági erejű országok regionális együttműködése jobban biztosíthatja mint egy olyan »nemzetek feletti« integráció, melynek politikáját szükségképpen egy, vagy néhány nagy nemzet határozza meg. (...) Kétségtelen, hogy az alrégiók integrációján épülő Európa gondolata ma még nem népszerű, annak ellenére, hogy a kereskedelmi folyamatokban már bizonyos jeleit tapasztalhatjuk.» [29]

A kutatásból olyan következtetés is adódott, hogy Nagy-Britannia és Törökország egyik csoportosulásnak sem lenne tagja.

Miként alakulhatnak a kommunikációs szükségletek a *közép-európai együttműködési térségben*, ha az európai integrációs folyamatot dezintegrációs folyamat váltaná fel, és kialakulna egy ilyen szubrégió?

Aligha kétséges, hogy az országok ilyen csoportosulása esetén is alapelvnek kell maradnia a minden (tag)ország és nyelv egyenrangúságát kimondó elvnek. Viszont, miután ebben az esetben nem föderális jellegű államszövetség létrejöttéről van szó, nem merül fel annak (elvi) szükségessége sem, hogy a térség minden polgára tudjon nyelviileg érintkezni minden más anyanyelvű polgárral. Vagyis olyan erőteljes szükséglet egy közös nyelvre nem teremődik, mint potenciálisan az EU esetében.

Mégis, tekintettel a technikai fejlődés eredményeként megszületett kommunikációs technika nyújtotta lehetőségekre, nagyon valószínű, hogy ezeknek térségen belüli hasznosítására is jelentős igények keletkeznek a lakossági tömegekben, tehát már ebből adódóan is kívánatos, hogy legyen elfogadott (támogatott) egy közös nyelv a térségen belüli gazdasági, társadalmi, kulturális tömegkapcsolatok szolgálatára. Nyilvánvaló, hogy erre a feladatra egyik tagország nyelve sem jöhet

szóba. A tagállamok azonban igen nagyot vétenének saját érdekeik ellen, ha közös nyelvnek a semleges nemzetközi nyelv, az eszperantó helyett valamelyik nagyobb nemzet nyelvét választanák.

A szomszédos régiókkal való gazdasági kapcsolatokban kitüntetett szerepe lehet egyfelől a német nyelvnek, másfelől az orosz nyelvnek, a tágabb nemzetközi kapcsolatokban nyilván az angol és a francia továbbra is meghatározó szerepet kap, de aligha lenne szerencsés fejlemény, ha ezek valamelyike kapná a közös nyelv szerepét a régióon belüli tömegkapcsolatokhoz. Ugyanakkor a jelenlegi gyakorlatnál sokkal hangsúlyosabban kell szerepelnie a nyelvpolitikai célokban a szomszédos országok nyelvei oktatásának és tanulásának (amely kívánalom az EU-ban elvileg most is kinyilvánított, csak a gyakorlat nem nagyon akar az elvek szerint alakulni).

Az európai valóság dezintegrációs alakulása esetén ezekből a megfontolásokból kiindulva dolgozható ki az ország érdekeinek és a realitásoknak leginkább megfelelő nyelvpolitika. Mint látható, az eszperantónak itt is legalább olyan kitüntetett szerepe lehet mint az EU-val jellemezhető integráció esetén.

5. Epilógus

A XX. század tudományos eredményeinek és műszaki vívmányainak következtében szinte eltűntek a fizikai határok a Föld legkülönbözőbb pontjain élő emberek között. Az áruválaszték is szinte azonos az egész világon. A XX. században átrendeződtek a világ hatalmi viszonyai is. Felszámolódtak a korábbi véres harcokban megszerzett gyarmatok. Ám egyben megkezdődött egy sokkal rafináltabb és szinte az egész világra kiterjedő gyarmatosítás, amely üveggyöngyök helyett műszaki csodákkal kápráztatja el az emberiséget. Ezzel az újfajta gyarmatosítással az a gond, hogy az üveggyöngyöket felváltó műszaki csodák ellenében a gyarmatosítottak szellemi kapacitását és hódolatát, önérzetük feláldozását kívánja cserébe.

A gyarmatosítottakkal vagy az erre a sorsra kiszemelttel persze kommunikálni is kell, tehát el kell velük fogadtatni egy nyelvet e kommunikáció szolgálatára. Ez a nyelv az angol, egyértelműen megadható okok miatt.

A világon ma még kb. 5–6000 nyelvet beszélnek. Európában csak a „háttérbe szorított” nyelvek közül is 41-et tartanak nyilván. [30] Az új gyarmatosítással együtt járó hatások miatt is, a világ nyelveinek túlnyomó hányada veszélynek van kitéve, a XXI. század folyamán többségük valószínűleg eltűnik. [31]

Az emberiségre jellemző, hogy egyedei között nyelvi érintkezésre is szükség van ahhoz, hogy biológiai létezésük társadalmi keretekben menjen végbe. Az anyanyelv az az elsődleges eszköz, amelynek segítségével az ember társadalmi lényé válik, amely igen fontos összekötő kapcsolatot jelent a társadalmi környezettel, és amely lenyomatokban őrzi a nép történelmileg megtett útját is. Egy nyelv anyanyelvi beszélője mindig előnyben van ugyanazon nyelv nem anyanyelvi beszélőjével szemben. Ezt az előnyt érdekérvényesítésre, hatalomszerzésre vagy hatalomerősítésre fel lehet használni, vagyis vissza lehet élni vele. Ezt gyakran meg is teszik, mind mikro-, mind makroszinten. Ez ellen védekezni elsősorban – a beszélő partnerek szempontjából – semleges nyelven lehet. A tervezett nyelv objektíve is semleges nyelv, hiszen egy etnikumnak sem nyelve. Semleges nyelv használata esetén a beszélők indulási esélyei hozzávetőleg azonosak: előnyre az tehet szert (a tárgyi felkészültségtől itt eltekintve), aki jobban megtanulta a semleges nyelvet.

A XX. század végén, a jelenleg érvényesülő fő folyamat részeseiként, az európaiaknak a soknyelvű Európában szembe kell nézniük a valóság részéről feltett kérdésekkel:

Akarják-e, hogy a XXI. század folyamán általánossá váljon, ami most még talán csak kirívó eset [32], hogy ahol akár csak egyetlen egy angol nyelvű jelen van, ott már kötelező legyen az angol nyelv használata?

Akarják-e, hogy csak az jelenthessen tudományos (vagy tágabban is: szellemi) értéket, ami angol nyelven jelenik meg, és hogy a nem angol anyanyelvűnek születettek tudományos (szellemi) eredményei csak lábjegyzetként szerepelhessenek a tudományos művekben [33]?

Nem a kiváltságos nyelv anyanyelvi beszélői közé születvén az ember ki van téve olyan és hasonló hatásoknak, mint amiről a következők szólnak: „Idegen nyelvet beszélve mindig azt fogja érezni az önérzetes ember, lelke mélyén és tudatlanul, hogy meg van alázva – miért nem a másik tanulta meg az én nyelvemet, miért én az övét, nyilván azért, mert az ő nemzete hatalmasabb” (Karinthy Frigyes) [34]; „... micsoda hátrányba kerül gondolkodó emberségének érvényesítésében az, aki erre idegen nyelvet kénytelen használni. Különösen akkor, ha partnerének viszont az anyanyelve. A nemzetközi kommunikációban szinte csak egyenlőségek vannak; s ezek mind a kis nemzetek fiait sújtják:...” (Deme László) [35]; „Az a tény, hogy valaki a nyelvhatár jobbik oldalán, azaz angol nyelvterületen született, privilégiumot jelent neki, ami egyébként semmilyen kapcsolatban nincs képességeivel, és úgy viselkedik, mint felsőbb kaszt tagja: természetesnek veszi, hogy mindenki érti és az ő nyelvét használja. A beszédpartneri viszony eltorzul, minduntalan a szülő–kisgyermek kapcsolatba torkollik, hiszen a beszédpartnert téved, keresi a megfelelő szavakat, a nyelv nem kielégítő ismerete miatt valamit pontatlanul fogalmaz, vagy akarata ellenére valami nevetségest mond, ...” (Claude Piron) [36]. Akarják-e az európaiak, hogy az ilyen megalázó hatások tömegessé és általánossá váljanak?

Ha az európaiak mindezt nem akarják, akkor védekezzenek ott, ahol még lehet! Írásommal a védekezés lehetőségére, vagy ha úgy tetszik a menekülés szűk ösvényére mutattam rá. A védekezés lehetőségét szem előtt tartó nyelvpolitikák kidolgozásához és érvényesítéséhez mottóul szolgálhatna a következő: Mindenféle nyelvvel szerezz barátot, ismereteket, de semleges nyelvvel védj az önérzeted!

Jegyzetek

1. **Dr. Kovács Géza:** Közép- és hosszú távú stratégiák összekapcsolásának lehetőségei és korlátjai. T 011819 sz. OTKA-kutatás zárótanulmánya, BKE Jövőkutató Tanszék, Budapest, 1997, 21–22. old.
2. **Dr. Kovács Géza:** Strukturált Európa mint jövőmodell. *Gazdaság és Társadalom*, VII. évf. 3–4. szám, 1996, 247. old.
3. a) *Esperanto* [az *Eszperantó Világszövetség folyóirata*]: 1993. okt.; b) ua. 1993. dec.; c) ua. 1994. febr.; d) ua. 1994. jun.; e) *Translimen* 3/1994; f) *Esperanto* 1995. nov., 183. old.; 1995. dec.; g) *Mondsindikalistó* nov.-dec. 1995.; **Hans Erasmus** közlése és jegyzőkönyv kivonat; h) **Germain Pirlot** adatszolgáltatásai
4. a) *I costi della (non) comunicazione linguistica Europea*
b) *The costs of European linguistic (non) communication*
c) *La kostoj de la E^aropa lingva (ne) komunikado*, (Red.: **Reinhard Selten**) „*Esperanto Radikala Asocio*, Roma, 1997, 10+148 old. (A könyvről magyar nyelven részletes ismertetést közöl a Magyarországi Eszperantó Szövetség időszakos kiadványának Az Európai Unió és a nyelvi kérdés 1997 decemberi soron kívüli száma.)
5. **Germain Pirlot** adatszolgáltatása
6. Lásd: 4.c): 20–23. old.
7. Többen (politikusok, újságírók) ezeket az intézményekben munkanyelvként használt nyelveket nevezik tévesen (felületességből vagy tudatlanságból) az EU hivatalos nyelveinek, ami ellen nyilvánosan szót kellett emelni: EU: tizenegy hivatalos nyelv, *Népszabadság*, 1998. febr. 17. (Gados László, olvasói levél).
8. **Ádám Péter:** *Doyou speak French?* *Népszabadság*, 1997. január 4.
9. **Ankerl Géza:** A globalizmus, az angol és a többi anyanyelv, *Valóság* XL. évf. 1. szám, 1997 január, 1–11. old.
10. Uo. 2. old.
11. Uo. 4. old.

12. Uo. 4. old.
13. Uo. 7. old.
14. Uo. 9. old.
15. Lásd: 4.b): 95. old; 4.c): 94. old.
16. Az Európai Unió és a nyelvi kérdés, A Magyarországi Eszperantó Szövetség időszakos kiadványa, Harmadik füzet, 1996. szeptember, 4–5. old.
17. **Gados László**: Az egyesülő Európában társalogjunk vagy dadogjunk? HEXACO GNH Kft., Budapest, 1996, 94–98. old.
18. Uo. 144. old.
19. Lásd: 9.: 6. old.
20. Lásd: 4.b):44–46. old.; 4.c): 43–45. old.
21. Lásd: 17.: 114. old.
22. Uo.
23. a) **Dr. Szretykó György**: A magyar jövő kutatás új eredményei, Gazdaság és Társadalom, VI. évf. 1. szám, 1995, 152–156. old. (Dr. **Gidai Erzsébet** előadásának ismertetése.)
b) **Dr. Szabó Béla**: Alternatív utak Európa fejlődésében, Gazdaság és Társadalom, VII. évf. 1. szám, 1995, 98–139. old.
24. **Viszt Erzsébet**: A vállalatok felkészültsége az EU-csatlakozásra (egy felmérés tapasztalatai), Európa Fórum VII. évf. 3. szám, 1997, 86. old.
25. Uo. 89–90. old.
26. Lásd: 23. a): 152. old.
27. Uo. 153. old.
28. Uo. 154. old.
29. Uo. 155. old.
30. **Inotai Edit**: Hogy mondják a Big Mac-et baszkul? Népszabadság, 1997. február 17.
31. **Michael Krauss**: La proksima katastrofo de lingva estingiĝo [A nyelvi elhalás közeli katasztrófája].
Lásd: 4. c): 90–92. old.; angolul: 4. b): 92–94. old.

32. Lásd: 9.: ahol a 26. lábjegyzet szövege: „Minc Alain, a Cerus Rt. vezérigazgatója mondja el az International Herald Tribune hasábjain, hogy ha nemzetközi francia vállalatok igazgató-tanácsában egyetlenegy anglo-amerikai igazgató is van, a tárgyalások már angolul folynak. A nyomás oly erős, hogy a nem francia főmunkatársaktól többé meg sem követelik, hogy folyékonyan beszéljenek franciául.”. – Egy másik példa: **Kósáné dr. Oláh Júlia**: Mi maradt a tízheti angoltanulásból? Tolmács szükséghelyzetben című írásában egy siker-élményről számol be, de amely így kezdődik: „Nemrég svájci hivatalos kiküldetésben voltam, amikor német tolmácsként többször különös helyzetbe sodródtam. Egyik angol tárgyalópartnerünk például magától adódó természetességgel angolul „nyitott”, és hiábavalónak bizonyultak elhárítási kísérleteim: konykult kitért a német elől. Sodró erejű és igencsak intenzív „szócsatánk” feltétel nélküli kapitulációmmal végződött; s azon kaptam magam, hogy angolból és angolra tolmácsolok...”, Villámfényben 4. szám, 1997 március, 7. old.
33. **Bonifert Mária**: Gyarmatosítható-e a tudomány? Népszabadság, 1997. március 5. – A szerző **Csepeli Györgynek** és **Örkény Antalnak** a Replika folyóiratban megjelent írása nyomán foglalkozott a témával.
34. **Karinthy Frigyes** beszéde a PEN CLUB rendezvényén, Hungara Heroldo, 1932. július 15.
35. **Deme László**: Anyanyelvi nevelés – embernevelés. In: Biztonságunk záloga a nyelv, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest, 1994.
36. **Claude Piron**: Perversaj efikoj de la nuna komunik-sistemo [Napjaink kommunikációs rendszerének kóros vonásai], Heroldo de Esperanto 1995. okt. 15. és nov. 5., (Eszperan-tóból fordította: **Kurucz Géza**)

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Prugberger Tamás

Globalizáció, ellenhatások, új kihívások és a megoldási lehetőségek

I.

A XX. század utolsó negyede óriási változásokat hozott az egész emberi társadalom számára. E változások alapvetően átformálták a technikát, a termékszerkezetet, az áru-, a pénz-, és a munkaerőpiacot, magát az egész gazdaságot, a migrációt és mindezzel együtt a politika helyzetét is. A múlt század ipari forradalma, amely a gépeknek az ipari és a mezőgazdasági termelésben történt általánosság tételével a kézműipart gyáriparrá alakította át, olyan gazdasági, szociális és politikai kihívások elé állította a civilizált társadalmakat és azok államait, amelyeket részben jól, részben rosszul, de átmenetileg sikeresen megoldottak. A gépesítés általánossá válásával felszabadult munkaerőt részben felszívta a gazdaság koncentrációja és az állami mechanizmus bonyolulttá válása folytán megnövekedett bürokrácia valamint az igény szint emelkedésével fellendült szolgáltatói szféra, az ebből kimaradtak egzisztenciális helyzetét pedig alapszinten megoldotta az időközben általánossá vált szociális állam a munkanélküli segélyezés, a társadalombiztosítás és a szociális ellátás általánosság tételével. Az újkor hajnalán bekövetkezett kontinensek felfedezésével párhuzamosan megindult gyarmatosítás az óceáni partokkal határos államoknak kedvezett. A nem ilyenekkel rendelkező központi hatalmak éppen ezért a világ politikai és gazdasági újrafelosztására törekedve e században két világháborút is kirobbantottak. Pontosabban az elsőt emiatt, a másodikat pedig elsősorban azért, hogy visszaszerezhessék a saját etnikumukhoz ősidőktől tartozott azokat a meglehetősen hatalmas területeket, amelyeket tőlük né-

pességükkel együtt a győztesek elcsatoltak és amelynek népességéből a korábbi államalkotói etnikumot – legyen az többség vagy kisebbség – mindmáig durván elnyomott az új hatalmi átrendeződéssel létrejött államok nacionálsoviniszta politikája.

Az I. Világháború utáni békekötések által lángallobbantott e nemzetiségi gyűlölet máig sem oldódott meg a volt Osztrák – Magyar Monarchiának, a II. Világháború előtti Németországnak és Lengyelországnak a területén, valamint Kis-Ázsiának a kurdok lakta területein. Megoldás csupán Dél-Tirolban történt, Nyugat-Európában pedig részben féken van tartva, de a szunnyadó nemzetiségi ellentétek helyenként erősebben és ismétlődően fellángolnak (Baskföld, Észak-Írország)

Tanulságos és okulásul szolgálhat a jelenlegi és a jövőbeli világpolitika számára, hogy a II. Világháborút követő kétpólusú világfelosztás során az orosz nacionalizmus által uralt szovjet-kommunista zónába került országokban a nemzetiségi problémák szőnyeg alá söprése, az ún. „nemzeti államok” kialakítása érdekében történt etnikai tisztogatások a kisebbségi népcsoportok nemzeti és vallási kultúrájának a globalizációra törekvő marxista ideológia alapján történő üldözése a kommunista rendszer összeomlása után elemi erővel robbantotta ki e térségben a nemzetiségi ellentéteket, ami még összekapcsolódott az iszlám vallási fanatizmusával és annak fundamentalista alapon történő vérszomjas terjesztésével. Mostanra tehát vallási alapon kialakult kultúrák és civilizációs nemzeti közösségek, valamint e közösségeken belüli nemzetiségi-nemzeti összecsapások kulminálásának lehetünk tanúi, amely egyfelől az iszlám és a zsidó-keresztény kultúrközösségi szféra vonalán törik, törik továbbá mindkét kultúrközösségi területen a fundamentalizmus/konzervativizmus és a toleráns irányzatok közötti eltérés vonalon.

A gazdaság-, és szociálpolitika terén az 1970-es évekig a nyugati kulturféltekén sok mindent megoldott a jóléti államkonceptió, amelyet azonban válságba vitt a túlméretezett állami gondoskodásból és adóel-

vonáson alapuló újraelosztásból adódott általános ellanyhulás. Az ebből eredő válságot növelte még a munkaalkalmat művileg is teremtő az a foglalkoztatáspolitikai, amely a munkaerőpiac kínálati oldalát a minimálisra csökkentette. Ez a folytonos munkavállalói béremelési követelések miatt inflációt elindító és felpörgető tényezővé vált. A jóléti társadalom és állam válságát tehát mindenek előtt a társadalom alkalmazotti rétegeinek az állammal szembeni egocentrikus elvárásai és a vállalkozói réteg érdekeltoppulása váltotta ki, amit tetézett még a szociáldemokrata-szocialista politikai vezetőréteg bizonyosfokú korrumpálódása és populistává válása.¹

A keynesi szociális gazdaságpolitikán alapuló ez a jóléti társadalomfilozófia, amelyben az állam célja a foglalkoztatás-biztosítás és az olyan szociális káló kihúzása volt, amelyen fenn tud akadni az, aki a gazdasági versenyben alulmarad, vagyis aki annak szférájából kiesik, az itt vázolt körülmények folytán túl érett. Mindenütt növekedett a túladóztatás kijátszása, a jóléti szolgáltatások visszaélészerű igénybevétele, a korrupció és mindezek hatására az államháztartási deficit. Ellenhatásképpen bejött az infláció leszorítását és az államháztartási mérlegegyensúly helyreállítását célozva az a Friedrich Hayek és Milton Fridman által képviselt monetáris gazdaságfilozófia (osztrák és chikágói iskola), amely a költséges hazai munkahelyek leépítését és a termelésnek az olcsó munkaerőt kínáló kevésbé fejlett valamint fejlődő országokba történő kihelyezésétől várja.² A munkaerő-leépítésen nyugvó költségmegtakarítást ezen kívül még elősegítette, sőt új lendületet adott e folyamatnak a mikrotechnika, valamint a telekommunikáció kifejlesztésével és elterjesztésével előidézett „második ipari forradalom” is.

¹ Szamuely László: A jóléti állam ma. Magvető Kiadó, Bp. 1985. 46-117. p.

² Kray István: Rendszerváltás bekötött szemmel (Földindulás a világpolitikában.) Belvárosi K. Kiadó. Bp. 1993. 130-148. o.

Mindezt az internacionális pénzügyi tranzakciókon nyugvó monetáris tőkemozgás segítette elő, a hitelintézeti hálózatnak a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap közreműködésével bekövetkezett koncentrációja révén. Az életképtelen gazdasági rendszer alapján működött szovjet-kommunista politikai blokk egyre ellentmondásosabbá válva csak világbanki hitelfelvetelek útján tudott egy ideig tovább egzisztálni. E rendszer összeomlásában kétségtelenül igen jelentős szerepet játszott a nemzetközi bankvilág, amely pénzügyileg finanszírozta a nyugati félteke szovjet blokkal szembeni fegyverkezési versenyét, technikája-technológiája teljes megújítását, a nyugati vonzáskörzetbe tartozó fejlődő országok ipari-gazdasági megerősödését, valamint a keleti blokk egzisztenciális működését. Ez utóbbi egyúttal lehetőséget adott arra, hogy a nyugati blokk túltermeléséből eredő természetfelesen egy részét a keleti blokk felvásárolhassa.

A keleti blokk összeomlásával az általános várakozás az volt, hogy az itt vázolt ellentmondások egy jelentős része ha nem is felszámolódni, de jelentősen mérséklődni fog. Ezzel szemben az a keynesizmust felváltó monetáris gazdasági rendszer, amelynek segítségével sorban megöltek a kommunista diktatúrák, továbbra is a liberálkapitalizmus keménységével működik. A Világbank és a Nemzetközi Valutaalap továbbra is igen magas kamatlábon ellenőrzés nélkül helyez ki kölcsönöket, a korábbi adósságszolgáltatásokat nem mérsékli és nem is igen ütemezi át. Noha a legtöbb állam azt már a magas kamatterhekkel többször is visszafizette. A fejlett tőkés államok gazdasági csoportosulásai – nyugat-európai, az amerikai és a távol-keleti egyaránt – a közép-keleteurópai térség gazdasági kifosztásával igyekszik megszerezni annak iparát és piacát, valamint leépíteni gazdaságát. Egyfajta újszerű kolonializálási és világ újraelosztási folyamatnak lehetünk tanúi, amit a térségünkben elsősorban az USA részéről érzünk. Ugyanakkor az USA igyekszik gazdasági hatalmát az egész Európai Gazdasági Térségre és a gazdaságilag rohamosan felerősödött Távol-Keletre is kiterjeszteni.

A tőke, az áru és a munkaerő szabad nemzetközi áramlásának, valamint az internacionális vállalkozási szabadság elvének és az előbb vázolt intervenciós gazdasági folyamatoknak leginkább megfelelő uralkodó ideológia a globalizáció, amely erőltetett módon kívánja sematizálni egységesíteni és sablonokba szorítani különböző népcsoportok és nemzetiségek egymástól eltérő módon kifejlődött kulturális, nyelvi és társadalomgazdasági gyökereit. Ma a mértéktelenül profitorientált monetáris gazdasági szféra – mint szupranacionális hatalom – nemzetközi méretekben uralja a politikát és bizonyos fokig féllégális módon kapcsolatban állva az illegális gazdasággal, meghatározza annak irányvonalát. Mindennek eredményeként nemcsak hogy a két világháborút követő békerendezés teremtette ellentmondások nem oldódtak fel, hanem még tovább erősödtek és újabbakkal egészültek ki.

Ezek az ellentmondások öt nagy csoportkörbe gyűjthetők össze, amelyek ha belátható időn belül nem oldódnak meg, végveszélybe sodorhatják az emberi társadalmat és általános kultinális társadalomgazdasági összeomlást idézhet elő. Az első a profitmaximumra és a gazdasági növekedésre irányuló összpontosítás. Valamint a technikafejlesztés árán élőmunka-megtakarítás. Eredménye: egyfelől vagyonnevelés-felhalmozódás, másfelőli elszegényedés és teljes leszakadás. A világ országainak és az országokon belül egyes társadalmi rétegeknek a kisebb hányada az előbbi csoportba, míg a nagyobbik hányada az eladósodás és az adósságfüggőség, valamint a növekvő munkanélküliség folytán az utóbbiba kerül bele. Az e folyamatot elindító felelőtlen nemzetközi tőkekihelyezések megfékezésére Soros György helytállóan veti fel egy nemzetközi hitelbiztosító intézet életre hívását, mely ellenőrizné a hiteligenlő ország makrogazdasági egyensúlyát és csak ennek fennállása esetén vállalna kockázatot a kihelyezett hitelekért. Soros Györgynek ezt a javaslatát a nemzetközi pénzvilág – de ugyanígy a magyar is – egyelőre szűklátókörűen visszautasítja.³

³ G.T. L.: Soros nemzetközi hitelbiztosítót sürget. Az ázsiai válság a világgazdaság egészét fenyegeti. Magyar Hírlap, 1997. dec. 27. 1. old.

A nemzetközi pénz-, és áruforgalmak kétségtelenül elősegítő világ-gazdaság és globalizáció filozófiájának gazdaságpolitikai túlhajtása, valamint a nemzetiségi és kisebbségi kérdések e szemléletnek alárendelve történő kezelése reakcióképpen továbbnöveli az egyes államokban élő kisebbségi népcsoportokkal, vallási és nemzeti kisebbségekkel szembeni elnyomást, amely az előbb vázolt problémával együtt egy tömeges népvándorlási hullámot indíthat el a fejlett országok, mindenek előtt Nyugat-Európa és Észak-Amerika irányában. Ez a második problémakör. A megoldás itt is egyfelől az előzőekben vázolt nemzetgazdasági és nemzeteken belüli szociális leszakadás megakadályozásával együtt a zárt etnikumban együtt élő kisebbségek kulturális, területi és öngazgatási autonómiájának, valamint korlátozott szuverenitásának az ENSZ-en keresztül történő nemzetközi elismerése és garantálása lenne. Ezzel összhangban ki kellene mondani, hogy akár az államot alkotó ország, akár más ország vagy társadalmi erő (szervezet) részéről velük szemben irányuló támadás agresszióknak minősül és az agressziót sújtó nemzetközi jogi megtorlást vonja magával. Ugyanez vonatkozna viszont a kisebbségek részéről a többséggel és az általa szervezett államhatalommal szembeni agressziókra is (algériai tömegmészárlás, baszk, és északír terrorizmus, stb.).

A harmadik igen komoly problémacsomagot a természeti erőforrásoknak és az élő, valamint az élettelen természeti környezetnek, élettársulásoknak, gazdasági, szociális és civilizációs színvonalfenntartást, profitmaximálást nem utolsósorban pedig szenvedély-kielégítést célzó környezetromboló, pusztító és szennyező olyan mérvű tönkretétele (öserdőirtás fafeldolgozás miatt, termelés, termékfelhasználás során történő szennyező anyagok és hulladékok mértéktelen kibocsátása, korlátlan zöldberuházás, önkorlátozásokat nélkülöző vadászat, stb.). Az ebből eredő talaj, víz és légkörszennyezés, az élettársulások látványos kipusztulása és az élő természet tönkretételével összefüggő elsivatagosodás folytán bekövetkezett ózonréteg-elvekonyodás és légkör-felmelegedés folyamata egyértelműen elindult. E folyamatot itt is csak olyan radikális beavatkozással lehet megállítani és esetleg vissza-

fordíthatóvá tenni, amely nemzetközi jogi szinten megalkotná a környezetvédelmi agresszió fogalmát, amelynek megnyilvánulásait az ENSZ szankcionálna. Jelenleg még az ilyen szigorúbb nemzetközi beavatkozásokkal szemben a természeti erőforrásaik és kincseik kirablásából (pl. trópusi erdőkre alapozott fafeldolgozás) egzisztáló országok (Óceánia szigetországai, valamint a latin amerikai államok többsége) továbbá a legnagyobb ipari szennyet kibocsátó USA lép fel. Ez mutatkozott meg az 1992. évi Rio de Janeiro-i és az 1997. évi Kiotói Környezetvédelmi Konferencián.⁴

Hogy az itt felvázolt három problémacsomag megoldásában előrelépés mutatkozzon, szükségessé válna a hagyományos szuverenitás tanának olyan módosítása, mely szerint az egyes államok belső szuverenitása, azaz a befele, a saját országa irányába irányuló főhatalom gyakorlása sem lenne abszolút, hanem csak relatív. A legfőbb főhatalmat a jelenleginél jóval szélesebb körben az egyes államok és uniós csoportosulások által átruházott jogkörben az Egyesült Nemzetek Szövetsége gyakorolná, amely ilyen szempontból relatívvá tenné az egyes államok és államszövetségek pl. az EU) szuverenitását. Egy ilyen lépcsőzetes, részben kontroll (pl. a nemzetközi hitelkihelyezések, világ környezetvédelem, kisebbségi és emberi jogok biztosítása, a demokrácia intézményeinek működése), részben pedig beavatkozó és szankcionáló mechanizmusrendszer, azaz szervezeti és működési láncolat kialakításával meg lehetne gátolni, hogy egyes államok a nemzetközi bankvilág által adósságsapdába, valamint gazdasági és szociális válságba kerüljenek. Így lehetne megakadályozni az olyan tömegmészárlásokat és terrorcselekményeket, amelyeket vallási, nemzeti és politikai fundamentalista fanatikusok, valamint szeparatisták követnek el Algériában, Egyiptomban, Észak-Írországban, valamint a Baszkföldön. Ilyen módon lehetne mérsékelni az államalkotó nemzetek és politikusaik nacionálsovinizmu-

⁴ Marx György: Földünk jövője – Kiotó előtt és után. I-II. Magyar Hírlap, 1998. jan. 18. és 19. sz. 7. old. Adják- veszik a kvótákat. Környezetvédelmi csúcs Kiotóban – Borúlátó jóslatok a megegyezésről. Magyar Hírlap, 1997. dec. 8. sz. 3. old.

sát és mérsékelni azoknak az ott lakó nemzetrészek érdekeinek semmi-bevételel történt területrendezéseknek és államhatár megvonásoknak a káros kihatásait, amelyre a két világháborút követően sor került. Csak így lehetne mind a nemzetközi (államközi), mind az egyes országokon belül eredményesebben küzdeni az illegális (untergrund) politikai és gazdasági hatalmi tényezőkkel szemben, valamint a legális gazdasági és politikai hatalmi erők hatalomgyakorlási, gazdasági, szociális és környezet-kihatású ténykedését a közjával összhangban álló mederbe terelését elérni.

Mindennek elmaradása az egyes társadalmi rétegek és érdekpólusok egyre erőteljesebb divergálását és egymásnak feszülését vonná magával, amit az állam vagy egy liberalizáció látszatával befedett "aufklärista" manipulációval végrehajtott burkolt és lágy diktatúrával vagy pedig közvetlen és nyílt diktatúrával tudna csak féken tartani. Így azonban a társadalmi összetartás csak átmenetileg lenne biztosítható és ez a burkolt vagy nyílt diktatúra átmenetileg, amely azonban egy, a makro- és a mikroszférában egyaránt diktatórikussá váló általános társadalmi anarchiává formálódna át.

Ebben szerephez jutna egy **negyedik** ellentmondásköteg is, amely a műveltségi szint általános hanyatlásával és az ezzel járó önálló gondolkodási készség elsekélyesedésével, valamint szakmai irányultságú beszűküléssel függ össze. A mai alsó-, közép-, és felsőoktatás Európa szerte célorientált szaktudás-felhalmozásra és a felettesi elvárások minél tökéletesebb végrehajtási készségének elsajátítására orientál, valamint a felettesekkel szembeni lojalitásra nevel. Minden a saját véleményformálást az adott időben és helyen uralkodó közvéleménybe integrálja, megszüntetve a kritikus hangvételű saját véleményalakítást.

Ez a folyamat összefügg a szellemiség bázisát korábban jelentő középosztály fokozatos eltűnésével, mivel egy kisebb része vagyonosodva a felső osztályba kerül át, míg nagyobbik része fokozatosan lecsúszik. Drámai hatásként segített elő e folyamat felgyorsulását Magyarorszá-

gon az 1995 tavaszán Bokros Lajos pénzügyminiszter által kezdeményezett takarékosági kampány, melynek hatására tanárok tömegeit bocsátották el az alsó-, közép-, és felső szintű oktatási intézetekből. Emellett mind a felső, mind az alsóbb szintű magyar oktatási rendszernek a kontinentális európaival egy, mégpedig magas szinten állását kezdi ki és fokozatosan viszi lejjebb a színvonalát az amerikai oktatási szisztémának az oktatáspolitikai részéről egyre szélesedő átvétele, holott köztudott, hogy az amerikai oktatási rendszer alsó szinttől felfelé, egészen az egyetemi szinti, néhány elit tanintézménytől eltekintve alacsony színvonalon áll. Az általános lakossági műveltség színvonal emelésére irányuló törekvés helyett Magyarországon az ebbe az irányba tartó szűk elitképzést szolgálja a kétszintű érettségi bevezetése.⁵

A kontinentális oktatási rendszernek amerikai hatásra történő ilyen fellazulása általános európai jelenség. Erőteljesebben érvényesül Németországban, kisebb mértékben, de szintén megnyilvánul a latin-frankofon országokban is. Az első körben EU-s csatlakozásra kijelölt országok közül ez a folyamat a legerőteljesebben Magyarországon haladt előre. Minthogy szelektálás és kritika nélküli "divat jellegű" átvételtől van szó, nem lehet egyetérteni vele. Úgyszintén nem lehet egyetérteni a másik véglettel, azzal a mi Lengyelországban történik, ahol a konzervatív uralkodó szemlélet minden újtól kritika nélkül elzárkózik. A helyes középutas politikai irányvonalat valahol Csehország képviseli, mely kritikailag szelektálva vesz át vagy utasít el új modelleket.

Ez jellemző a jövő társadalmait érintő egyik legnagyobb és ötödik-ként megjelölhető problémára. Ez nem más, mint folyamatosan csökkenő születési rátát felülmúló elhalálozási ráta növekedés, valamint az átlagéletkor emelkedéséből adódóan az európai társadalmak fokozatos elöregedésének a tendenciája. Ez abból a szempontból előnyös lehet, hogy a technika fejlődése következtében egyre több élő munkaerőt helyettesít és vált ki a csúcstechnika, és az automatika. Hátránya azonban

⁵ Nemzeti Alaptanterv. Elfogadva 1996-ban

kettős. ami viszont ezt az előnyt következményeivel többszörösen felülmúlja. Az egyik nagy hátrány, hogy az életkor meghosszabbodása következtében a már nem aktív öregek egyre nagyobb számár az egyre csökkenő számú aktív korosztály nem lesz képes eltartani. Ez annyit jelent, hogy egyre csökken a nyugdíjárulékokból befolyó nyugdíjalap, amely a nyugdíjak folyósítására felhasználható.

A másik probléma ebben a körben, hogy az ebből fakadó népességcsökkenés szintén elősegítőként hat abban, hogy a földgolyónak a fentiek során tárgyalt gazdaságilag és politikailag krízishelyzetben lévő népei részéről megindul migrációja a gazdaságilag fejlett államok irányában újkori népvándorlássá gyorsulhat fel. Ugyanakkor fenn áll annak is a veszélye, hogy a már érintett környezetrombolás hatására beindult légköri felmelegedés folytán a vízszintemelkedés által veszélyeztetett nyugat-, és dél-európai országok lakosságának egy része is ellentétes irányban, az európai kontinens központja irányába indulnak el. Így egy esetleges keleti-nyugati irányuló népvándorlás ütköző zónája könnyen a Kárpát-medence lehet. Ez pedig a Kárpát-medencében elhelyezkedő országok és különösen Magyarország számára lehet igen veszélyes, amely veszélyt a korábban már említett veszélytényezőkkel együtt tovább növeli az a tény, hogy itt a legliberálisabb a terhesség-megszakítás jogi szabályozása.⁶ Ezzel nem azt mondjuk, hogy a terhesség-megszakítást és a művi vetélést a lengyel mintához hasonlóan tiltani, ill. teljesen megszorítani lenne szükséges, mivel a nő és a család joga arról dönteni, hogy megtartják-e a gyermeket és képesek-e annak egészséges felnevelését vállalni, mert ha nem, akkor a társadalomnak és a magzatnak is jobb, ha meg sem születik. Ugyanakkor viszont a szülőket is rá kell ébreszteni a saját felelősségükre, hogy a nő egészségét is kockáztatják. Ezért valahogy a magzatelhajtás jelenlegi túl liberális szabályát a középút irányába kellene szigorítani, amely egyfelől a prevenció és az

⁶ Jobbágyi Gábor: A méhmagzat életjoga. (Az abortuszlegalizáció konfliktusa.) Esso Kiadó, Bp. 1994. 63-175. old.

egészséges családtervezés irányába növelné a nemző korosztály felelősségtudatát. másfelől pedig ami a társadalom önfenntartására alkalmas szaporodási folyamat beindulását segítené elő.⁷

II.

Összegzőképpen mindebből elméleti szintézisként a következők szűrhetők le: Világjelenségként a jóléti állam által felépített szociális háló leépítése és a piaci verseny kiéleződése folyik. A gazdasági szféra felső rétege egyre inkább bevonul a politikába, államhatalom és igazgatás területére és egyre erőteljesebben uralja azt. Ugyanakkor mind a gazdasági, mind pedig a politikai és a közéleti-közhatalmi és közigazgatási szféra mozgásának egyre meghatározóbb tényezőjévé a pénztőke, a bankszféra és az értékpapírtőzsde válik. A pénzvilág által manipulált tőkemozgás azonban nem a gazdaság élénkítését és a társadalom gazdasági, politikai, kulturális, szociális, stb. intézményrendszerének építését, hanem a pénz öncélú mozgatása útján a 'l' art pour l' art globalizált világtőke-növelést szolgálja. Mindennek eszköze azt egyre nagyobb mérvű kamatterhekkkel járó hitelkihelyezés, ami az országok közötti és az egyes országokon belül azok társadalmi rétegi között egyre erőteljesebben szélesedő szociális polarizációt vált ki.

A szociális polarizáció pozitív sarkán lévő kisebbség a globalizációval és a gazdasági koncentrációval, valamint a hatalmi és az igazgatási intézményrendszer koncentrációjával egyre nagyobb hatalomra tesz szert. Hatalomnövelésének egyik fő eszköze a bürokrácia növelése, az állami, a gazdasági és a tőkemozgás, valamint mechanizmusrendszerének egyre bonyolultabbá, láthatatlanabbá tétele. Kafka Kastélyvíziója most van megvalósulóban. E hatalomnövelés fokozatosan lebontja a jogállamra jellemző önkorlátozást- Az egyre nagyobb méreteket öltő jogszabály-infláció növekvő jogbizonytalanságot szül. A jog stabilitásának a hiánya a politikai és gazdasági hatalom-

⁷ Vita a méhmagzat életjoga és a születésszabályozás körül. Magyar Jog, 1995/6. sz.

összefonódás által kialakult érdekcsoport-küzdelmek és sorozatos következménye, Ebben jelentős szerepet játszik, hogy ma már világjelen-ségeként nemcsak a legális, hanem az illegális gazdasági és hatalmi szféra is különböző áttételeken keresztül befolyásolja a jogalkotást, az államhatalmi és a közigazgatási működést, valamint mindennek kiinduló pontját jelentő pártpolitikát.

Mindezek együttes hatására a szociális elnyomorodás, valamint a közbiztonság és a jobbiztonság romlásának kihasználásaként egyre nagyobb teret nyer az ember-, és a leánykereskedelem Felvetődhet ennél-fogva, hogy nemcsak filozófiai spekuláció, hanem lehetséges realitás Hegelnek a társadalmi fejlődésben is megnyilvánuló spirálfejlődési tété-le, mely szerint a rövid távú tézis-antitézis-szintézis fejlődés egy újabb, mégpedig magasabb szinten megismétli önmagát. A marxizmus társa-dalomfilozófiája ezt úgy értelmezte, hogy az őskommunizmus létezését felváltotta a kizsákmányoló társadalmak antitézis sorozata a rabszolgá-sággal indítva, amely után szintézisként a kommunista társadalom jelent meg. Társadalomfilozófiájában Hegel ezt a spirálfejlődést elszegte az-zal, hogy a Nagy Frigyes-i porosz felvilágosodással töretlen egyenes vonalú fejlődés váltja fel a spirált.⁸ A marxisták ezt a spirált felváltó egyenes felfelé ívelést a kommunista társadalom bekövetkezésében lát-ták.⁹ A mostani társadalmi változások nem ezt, hanem a spirálfejlődéses ismétlést látszanak igazolni.¹⁰ A kommunizmusban kialakult függősé-gek kliensi függőséggé torzultak, amely a kemény-kapitalizmus új meg-jelenésével quasi rabszolgafüggőséggé torzult. Az ember-, és leányke-reskedelem mellett megjelent a munkanélküliség nagyméretűvé emelke-

⁸ G. W. F. Hegel: A jogfilozófia alapvonalai. Akadémiai Kiadó, Bp. 1971. III. Rész. 3. szakasz.; Uő.: Előadások a világtörténet filozófiájáról. Akadémiai Kiadó. Bp. 1979. 745. pld.

⁹ Marx, K. – Engels, F.: A történelmi materializmusról. Kossuth K. Bp. 1967.

¹⁰ Prugberger Tamás: A természeti, társadalmi és az emberi mozgástörvények objektív és szubjektív jellegű egyes kérdéseiről. Jelentkezünk. (A fiatal tanítók, népművelők és könyvtárosok kiadványa. Szombathely.) 21. kiadvány, 1972. december. 72. old.

désével a munkavállalók olyan egzisztenciális és rabszolgamunkához hasonlófüggősége a munkáltatótól, amely munkakapcsolatban a legális szférában is törvényes mérték alatti bérjuttatások, a törvényes munkaidőt meghaladó, de túlórapótlék-fizetés nélküli foglalkoztatás tapasztalható. Ez a külföldiek illegális foglalkoztatása körében még drasztikusabban is megnyilvánul, ahol az iratok elvételének kíséretében igen gyakori a munkát végzők személyi szabadságának a korlátozása is a feljelentések megelőzése végett.

Mindez megmutatkozik a közép-kelet európai ideológiai és pártpolitikai palettán is. A volt kommunisták túlnyomórésze neofita liberálkapitalistává vált. Ebből elméletileg arra lehet következtetni, hogy többnyire azok váltak kommunistákká, kik annak idején leszakadtak a jóléti állam beköszönése előtti liberálkapitalista versenyben, akik maguk is kemény és könyörtelen kapitalista hajlamokkal rendelkeztek, csak nem sikerült "tökéssé" válniuk. A II. Világháborút követő közép-európai régióban "igazi" kommunistává szintén azok váltak, akik mások feletti hatalmat igényeltek maguknak, nem pedig a köz szolgálatát. A közéletbe viszont azért álltak, mert a kommunizmusban ide összpontosult a politikai hatalom mellett a gazdasági hatalom is. Nem véletlen ezért, hogy az MSZP szavazóbázisa az ilyen karakterű valamint a korábbi rendszerrel lojális volt idősebb generációból, az 50-60 éven felüliekből kerül zömében ki, míg az SZDSZ-é elsősorban a 40-60 év közötti szintén vállalkozói, valamint technokrata középkorúakból. A korábbi kommunista szövetkezeti agrárlobby és most részben szövetkezeti vagy agrárgazdasági társasági managerként is működő mezőgazdasági nagyvállalkozók az MSZP-vel közös ideológiai és pártpolitikai platformon álló Agrárszövetséghez húznak. Az SZDSZ "urbánus" jellege miatt az Agrárszövetség nemcsak az idősebb korosztályhoz tartozó szövetkezeti agrármanageri-nagygazdává is vált réteget, hanem a középkorúak szövetkezeti agrármanageri-nagygazdarétegét is átfogja. A FIDESZ az a párt, amely a fiatalabb generációhoz tartozó vállalkozói réteget és a liberál-konzervatív polgárság sorakozik fel. Ugyanakkor a közép- és kisparaszti gazdaságok tulajdonosai, az egyszerű agrárszövetkezeti ta-

gok, vagyis a falusi lakosság nagy része a Független Kisgazda és Polgári Párt szavazó bázisát erősíti.¹¹

Mindebből az tűnik ki, hogy a jelen és lehet, hogy még további négy év valószínűleg a ma kormányon lévő koalícióé, a jövő azonban várhatóan a FIDESZ-é és egy újgenerációs kisgazdapárté. Figyelembe véve azt, hogy a szociáldemokrata értékeket valódi szociáldemokrata párt ma Magyarországon nem képviseli, a szociáldemokrácia célkitűzéseit – mint a korábbi MDF-KDMP-Kisgazda 30 és a mai MSZP-SZDSZ koalíciós kormányzat egyre radikalizálódott szociális intézménylebontásának visszafordítási programjaként a mai ellenzéki pártok tették magukévá azzal, hogy kormányra kerülés esetén visszaállítják a szociális piacgazdaságot. Ezzel párhuzamosan érdemes utalni arra, hogy a nyugateurópai országokban is egyre mérséklődik a bevitt konzervatívizmus kemény szabadpiaci gazdaságpolitikája és ha mérsékelten is, de ismét kezdik visszanyerni társadalombefolyásoló szerepüket a nyugateurópai szociáldemokrata pártok.¹² Nyugat-Európában a szociáldemokrata ideológia töltésű "Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (International Labour Organisation- ILO) bírálja igen keményen a Nemzetközi Valutaalapot és a Világbankot, felhívva a figyelmet e két intézménynek a "szuper állammá" válásra irányuló törekvésének megakadályozására. Ugyanezt most az USA-ban a republikánusok javasolják míg a józan gondolkodású demokraták részéről pedig a már említett módon Soros György javasolja.¹³ Valószínű, hogy eme "új szelek" hatá-

¹¹ Vö.: a Népszabadság, a Magyar Hírlap, a Magyar Nemzet valamint a Heti Világgazdaság 1997 januárjától 1998 márciusig terjedő számaiban megjelent közvélemény-kutatási adatokkal és az azok alapján megjelent elemző cikkekkel.

¹² Az utóbbi három évben Franciaországban és az Egyesült Királyságban ismét a választások eredményeképpen szociáldemokrata kormány alakult, az NSZK-ban pedig a közvélemény-kutatások adatai szerint ismét erősödik a szociáldemokrácia (Frankfurter Allgemeine Zeitung).

¹³ Soros György: A kapitalista fenyegetésről. Magyar Hírlap 1997. febr. 1. sz. melléklete; Kriston István: A posztindurális vízió. ; Soros György: Illúziók nélkül a szabad kereskedelemről. Mindkettő in: Magyar Hírlap 1997. ápr. 7. sz. 6. old

sára kapott az EU-tól a felvételi tárgyalás kapcsán kritikát az MSZP-SZDSZ kormánykoalíció politikája a szociális háló túlzott lebontásáért és a szociális olló túlzott szétnyílásáért.¹⁴

Mint említettük, a rendbetételre reményt elsősorban a jelenleg már pártplatformokban politizáló fiatalabb generációtól várható. Sajnos azonban az utánuk következő generációnál a jelenlegi elitcentrikus, máskülönben pedig szabados és színvonalat leszállító nevelési rendszer és a fiatalságot kábító, valamint agresszivitásukat felkeltő médiamanipuláció eredményeként könnyörtelenül antiszocialista, rasszista és fasizoid hozzáállás nyilvánul meg a szociálisan elesettekkel szemben (hajléktalanoknak búvóhelyeikről való kifüstölése, idegenek, színes bőrrűk és más kisebbségek ok nélküli bántalmazása).¹⁵ A tízen- és a huszoneveseknek ez az általános eldurvulása és gátlástalansága mintegy pandatja a közép- és idősebb és a közép-fiatalabb mára a szociális felsőszintre emelkedett vállalkozói generáció másokra nem figyelő könnyörtelen egoista érdekérvényesítésének. Talán remélhető, hogy az ezeknél fiatalabb és a mai agresszív junioroknál idősebb aktívan már politizáló fiatalabb politikusi generáció egy megújuló Európa-orientált és a jelenleginél tartalmasabb és nemcsak elitképzésre törekvő, hanem az egész társadalmat megcélzó szellemiségű neveléspolitikával megtudja fordítani ezt a nemcsak magyar, hanem világszerte ismétlődő folyamatot.

Az emberi társadalom emiatt és a nagyfokú civilizációs kényelemre, valamint az anyagi javaknak a tényleges szükségleteket is meghaladó begyűjtésére valamint az emberek egzisztenciális kitűrésre irányuló folytonos törekvése következtében elveszti józan ítélőképességét. A Le Bonn által feltár tömegpszichológiai hatások alatt folyamatos és fokozatos általános dekretikálódás megy végbe. A mának élve pusztítja posztindusztrializmussal vegyített szuperindusztriális társadalmunk a bio környezetét. Ha ez így folytatódik, nem kell hívőnek lenni ahhoz,

¹⁴ Az 1997. januári Luxemburgi Európa Csúcson a vezető politikusok értékelése a magyar politika alakulásáról.

¹⁵ Palásti Szilvia: Hajléktalanok. Magyar Hírlap, 1998. január.

hogyan materialista alapon is megjósoljuk az emberiség és esetleg a föld bonyolultabb elővilágának a végső katasztrófáját. Az emberiség ma a természet és a társadalom objektív törvényeivel szemben ebbéli mércék szerint materialista alapon is "bűnösen" viselkedik. E folyamatnak egy állam vagy akár egy régió államai és politikusai nem állhatják útját. Csak remélni lehet, hogy a szupranacionalista világpolitika és hatalom még időben észhez tér és még az irreverzibilis folyamatok beindulása előtt irányt vált. Egy ilyennek jeleit véljük felfedezni a földszennyezés megállítására tárgyában tartott Kiotói környezetvédelmi konferencián, Az USA részéről bekövetkezett pozitív irányú magatartásváltásában. E némi reménysugár talán alapot ad arra, hogy felidézzük Madáchtól az Úr szavát: "mondottam Ember küzdj és bízva bízzál."

Drábik János

Magyarország és Európa regionális átrendeződése

Ha Szűcs Jenő „Vázlat Európa három történeti régiójáról“ c. tanulmányából indulunk ki, akkor úgy tűnik, hogy Európa belső határai ismét cseppfolyósakká váltak az Elba-Lajta vonala mentén, amely 800 körül az egykori Karoling Birodalom keleti szélét jelezte. Ez az éles gazdasági és társadalomszerkezeti demarkációs vonal, amely Európát 1500 után kettészelte, a kontinens tágasabb, keleti felét jelölte ki a „második jobbágyság“ területéül. Újabb 450 év múltán szinte pontosan ezen folyók mentén szakadt Európa két táborra, mintha Teheránban, Jaltában és Potsdamban a Nagy Károly-kori status quot tartották volna szem előtt. Amikor elgondolkodunk Európa jelenleg folyamatban lévő regionális átrendeződéséről, figyelmünk központjában az a térség áll, amely nyugatról az Elba-Lajta és keletről az Aldunától a keleti Kárpátokon, a nyugati és keleti szláv népeket elválasztó erdőségeken át a Baltikumig terjedő határvonal közé esik. Ennek mai elnevezése Közép-Kelet Európa. Az ebben a régióban élő népek történelme csak a Nyugat és a Kelet történelmébe ágyazva válik érthetővé. A Nyugat első nagy expanziója 1000 éa 1300 között keleti és északi irányban tágította ki határait, és azokon belülrre került Észak- és Közép-Kelet Európa. Ekkor jön létre Bizánc kisugárzásában egy „csonka“ Kelet-Európa, valamint Dél-Kelet-Európa.

Az újkor a Nyugat 1500-tól 1640-ig tartó második nagy expanziójával köszöntött be, amely Skandinávia mellett - átnyúlva az Atlanti-óceánon - Amerikát is magához kapcsolta. Ebben az időszakban a „csonka“ Kelet-Európa nagy expanziója létrehozta a „teljes“ Kelet-Európát, magához ragadva a Csendes-óceánig terjedő Szibériát. A kettő közé szorult Közép-Kelet Európának ugyanekkor szembesülnie kellett dél felől az évezredek múltú közép-ázsiai eredetű inváziók utolsó, s talán

legerősebb hullámával. E térség népei, köztük a magyarok, már nem lehetnek bizonyosak abban, hogy beletartoznak-e még Nyugat-Európa kereteibe vagy sem. A régiók eredeti helyzetéből, eltolódásaiból és a történelem kihívásaira adott válaszaiból kialakultak strukturális modellek, amelyek máig hatóan meghatározzák földrészünket.

Az 1989-ben bekövetkezett mélyreható változások eredményeként új világrend bontakozik ki, amelynek szerves alkotóeleme Európa regionális átrendeződése is. Henry Kissinger „Diplomácia“ c. könyvének utolsó fejezetét az új világrenddel kapcsolatos problémák elemzésének szenteli, megállapítva, hogy Amerika ebben az évszázadban már harmadszor jelenti be egy új világrend kialakítására vonatkozó szándékát. Azt szeretné, hogy a nemzetközi viszonyokban is azok az értékek lennének a meghatározók, amelyek Amerika belső politikai, gazdasági és társadalmi rendszerét meghatározzák. Wilson törekvései 1918 után az amerikai izolacionisták ellenállásába ütköztek. F.D.Roosevelt és Truman pedig a sztálini terjeszkedő törekvések miatt vallott kudarcot. A hidegháború utáni mostani korszak egyetlen szuperhatalma az Egyesült Államok, de a mai problémák nem oldhatóak meg katonai eszközökkel. Olyan világba kerültünk, amely sok hasonlóságot mutat a 18-ik és 19-ik századi Európa államrendszerével. Mivel nincs sem közös ideológiai, sem katonai fenyegetettség, ezért a nemzetek úgy érzik, szabadon érvényesíthetik nemzeti érdekeiket. Egy ilyen rendszerben, amelyet hat nagyobb hatalom és számos kisebb állam jelenléte jellemez, a nemzetközi rend az egymással versengő nemzeti érdekek egyensúlyozásával alakítható ki, amint az az elmúlt századokban a gyakorlat volt Európában. Az új világrend kibontakozása három típusba sorolható államok kölcsönhatására vezethető vissza. Az elsőbe tartoznak az egykori Szovjetunió és Jugoszlávia utódállamai. Ezeknek az államoknak identitásuk kialakítása és nemzeti törekvéseik érvényesítése, függetlenségük megőrzése mindennél fontosabb és a nemzetközi gazdasági és politikai rend kozmopolita szempontjai háttérbe szorulnak. Az államok másik csoportját a volt gyarmatokból kialakult országok alkotják. Ha az államiság 19-ik századi mércéjét, vagy a wilsoni nemzeti önrendelkezés szempontjait alkal-

maznánk, akkor radikálisan át kellene alakítani önkényesen megvont határaikat. Ez véres polgárháborúkat jelentene. Ezért nincs igazi alternatívája a jelenlegi status quonak. Az államok harmadik csoportját a kontinens méretű államok alkotják. Ide tartozik Brazília, India, Kína, az Európai Unió, és a korábbi két szuperhatalom, Oroszország és az Egyesült Államok. Az új nemzetközi rend regionális központjai tehát átfogják az egész földgolyót, amely új fejlemény a korábbi történelmi helyzetekkel szemben. Oroszország az eurázsiai kontinens geopolitikai központjában terül el és - tekintet nélkül arra, hogy ki kormányozza, - az új világrend egyik meghatározó tényezője. Kissinger szerint arra kell ösztönözni Oroszországot, hogy - a történelemben először - nemzeti területeinek a fejlesztésére koncentrálja erőfeszítéseit. Támogatni kell a szabad piac és az orosz demokrácia fejlődését, de meg kell akadályozni, hogy Moszkva folytathassa hagyományos expanzionista politikáját. Ez magába foglalja az utódállamok birodalmi reintegrálásának a megakadályozását is.

Oroszország tehát önálló alkotóeleme az új nemzetközi rendnek, autonóm világrégió. Ebből következik, hogy nem lehet a NATO tagja. Az Északatlanti Szövetségnek is - saját belső problémáinak a megoldásán túlmenően - ki kell alakítania új viszonyát az egykori Szovjetunió volt csatlósállamaival és a szovjet birodalomból kivált utódállamokkal. A legnagyobb európai kihívás azonban az egyesült Németország integrálása a Nyugathoz és a harmonikus viszony kialakítása az új Oroszországgal.

Az Egyesült Államok számára lényeges, hogy Nyugat-Európa intézményei ne legyenek amerikaellenesek, mert ez aláásná mind az európai egységet, mind az atlanti együttműködést. Az Egyesült Államoknak kedvező egy erőteljesebb európai identitás a NATO-n belül, egyrészt helyes ha az európaiak autonóm módon cselekszenek - Amerikáról terhetek levéve -, másrészt érdekük az is, hogy Amerika támogassa őket, mert amerikai támogatás nélkül önálló cselekvésre hatékonyan nem képesek. A közös biztonsági és politikai érdekek szilárd összekötőkapcsot képeznek.

Ami a közép-kelet európai államokat illeti a szovjet utódállamokkal szemben önálló megítélést igényelnek. Megszállt országok voltak. Kulturálisan, politikailag a nyugat-európai hagyományokkal azonosultak. Ez különösen igaz a visegrádi országokra. A nyugati régióhoz való szoros szálak és a NATO védelme nélkül ismét kísért az a lehetőség, hogy senkiföldjévé válnak egy önálló Németszövetség és egy expanziós politikát felújító Oroszország között. Ezért a visegrádi államoknak nemcsak az Európai Unió, de az Atlanti Szövetség tagjaivá is kell válniuk. Gazdaságilag és politikailag csak az Európai Unió keretében biztosított fejlődésük, katonailag pedig csak a NATO tagjaként részesülhetnek megfelelő védelemben. A két szervezethez való tartozás kölcsönösen kiegészíti egymást, mert csaknem valamennyi uniós tagállam tagja a NATO-nak. Az európai integráció bizonyos foka után már elképzelhetetlen, hogy ne védjék meg a támadást ért másik tagállamot. Az uniós tagság előbb-utóbb a NATO védelmi ernyője alá kerülést is jelenti. Ez lehet a helyzet a még most semleges státuszú Ausztriával és Svédországgal is. Kisingernek ezek a röviden összefoglalt nézetei azért figyelemreméltóak, mert a volt amerikai külügyminiszter jelenleg is tagja és vezetőszemélyisége olyan fontos szervezeteknek, mint a Council on Foreign Relations, a Trilateral Commission és a Bilderberger Group. Azaz az általa megfogalmazott nézetek megegyeznek, vagy közel állnak a világ döntési helyzetben lévő integrált hatalmi elitjének a stratégiai elgondolásaihoz.

Vannak olyan elképzelések is, hogy az európai régió bővülési folyamata 2020 körül mégiscsak ki fog terjedni Oroszországra is. Hamish McRae futurologus „A világ 2020-ban” c. könyvében azt tartja valószínűnek, hogy Oroszország az európai régióban belülre és Törökország pedig kívülre kerül. Ha Oroszországnak sikerül a nyugati mintát követve átalakulnia piacgazdasággá, akkor saját történelmét megismételve úgy fogja lekopírozni a nyugati gyakorlatot, hogy az onnan beszerzett szaktudás vételárát nyersanyagainak ugyanott történő eladásából teremti elő. Ezzel ellentétben - véli McRae - Törökország nem képezi évszázadok óta az európai gazdasági rendszer részét, sőt sok éven át Európa ős-

ellenségét testesítette meg ez az ország. Európára gyakorolt hatása attól függ majd, hogy milyen eredménnyel működteti gazdaságát és hogy mennyire lesz szüksége rá a NATO-nak, illetve ami esetleg a helyébe lép a jövőben is. A brit jövőkutató szerint Törökország szerepe az, hogy pufferzónát képezzen az EU és a Közel-Kelet között. Európa számára nagyon fontos egy ilyen ütközőzóna fenntartása, ezért támogatni és óvni fogják Törökországot, de az Európai Unióba nem fogadják be. Ez a vélemény is jelzi, hogy az EU-hoz eddig társult mediterrán és afrikai országok további integrálódásának objektív és szubjektív határai már kezdenek kirajzolódni.

1. Pénzügyi unió, avagy búcsú a nemzeti szuverenitástól

Most rátérnék az európai régiók és az egész európai térség integrációjának egyik alapvető kérdésére, a pénzügyi unió megteremtésére. Kétségtelen, hogy az európai pénzügyi unió ösztönözheti a még szorosabb gazdasági és politikai integrációt. Az egységes európai fizetőeszköz bevezetése azonban azt is jelenti, hogy az abban résztvevő államok választópolgárai lemondanak a valutáik feletti nemzeti ellenőrzésről. A pénzügyi szuverenitás az a társadalmi erőtér, ahol a politika és a gazdaság fuzionál. A nemzeti valuta nem csupán a nemzeti lét jelképe, hanem pénzközpontú korunkban azon legfontosabb eszköz, amellyel egy kormány az állam irányítását és a legfontosabb társadalmi feladatok ellátását biztosíthatja. Szólnak nyomós érvek az Amszterdamban elfogadott második Maastrichti Egyezmény mellett, azaz az euró bevezetése mellett. Ugyanakkor olyan országok, mint Szingapúr és Japán, bizonyítják, hogy nagyon is lehetséges gyors gazdasági növekedést elérni anélkül, hogy az adott állam valutája egy nagyobb államcsoport közös pénze lenne. Az egységes fizetőeszköz bevezetésének sürgetése elsősorban politikai és nem gazdasági okokra vezethető vissza. A monetáris szabályozás, az állami takarékoság és a stabilitási célkitűzések sokkal jobban elérhetők lennének egy olyan egységes szabályozással, amely valamennyi uniós tagország központi bankjának a működésére - ezen bankok önállóságának a meghagyásával - egységes feltételrendszert ima

elő. Ebben az esetben minden központi banki eszköz rendelkezésre állna a stabilizációs követelmények egységes teljesítésére. Az Európai Központi Bank létesítésével ugyanis újabb, hatékonyabb eszközök nem jönnek létre. Megmaradna viszont az az előny, hogy az azonos feltételrendszeren belül az egyes országok központi bankjai az adott ország konkrét helyzetének megfelelő monetáris szabályozással tudnák ösztönözni az illető ország reálgazdaságának a növekedését és így a munkanélküliség csökkentését. Monetáris konfekció öltöny helyett csináltatott, az adott ország sokszor nagyon is eltérő gazdasági, pénzügyi helyzetéhez igazodó monetáris ruhát viselhetnének.

Az Európai Központi Bank felállítását az indokolja, hogy megszűnjön az egyes tagországok pénzügyi, gazdasági szuverenitása. Ennek át kell kerülnie egy nemzetek feletti, gyakorlatilag demokratikusan többé már nem ellenőrizhető pénzügyi-technokrata bürokráciához. Ez a technokrata bankbürokrácia az uniós politikai intézmények kialakításának az elmaradása miatt, - amelyek, ha léteznének partnerként befolyásolhatnák és ellenőrizhetnék - már csak a pénzvagyon transznacionális tulajdonosainak tartozik majd lojalitással és felelősséggel. A nemzeti szuverenitásnak erre a csonkítására elsősorban Németország meggyengítése végett van szükség. Ma már kellően dokumentálható, s a szakemberek tudják is, hogy a német egységnek ára volt. London, Párizs, de Washington is csak azzal a feltétellel adta rá áldását, hogy az így ismét gazdaságilag túl erőssé vált Németországot egyrészt minél erőteljesebben integrálni kell az Európai Unióba, másrészt az Unión belül csökkenteni kell gazdasági, pénzügyi és politikai szerepét. A „gazdasági óriás, de politikai törpe” Németország gazdasági túlsúlya a német márka megszüntetésével számolható fel a leggyorsabban. Az euró bevezetésével Németország megszűnik mint gazdaságilag-pénzügyileg szuverén ország. A maastrichti kritériumok talán egy alkalommal - az euró bevezetésekor - teljesíthetőek lesznek, de úgy néz ki, hogy tartósan semmi esetre sem. Ez azt is jelenti, hogy a most már cselekvőképtelen Németország nyakába szakad a többi, elkerülhetetlenül túlköltekező tagállam adósságterheinek a viselése is. Ha Németország pénzügyileg cselekvő-

képes lenne továbbra is, akkor tartalékaiból talán még mindig tudna segíteni. De kiszolgáltatva a szupranacionális Európai Központi Bank döntéseinek, erre többé már nem lesz lehetősége. Marad a felgyorsuló eladósodás és ezzel az euró, nem azonnali, de csaknem bizonyosan bekövetkező rohamos értékvesztése. Ezt a következtetést vonta le a pénzügyi piac is, hiszen ezért csökkent lényegesen a márka értéke. De a németek többsége is így látja, legalábbis ezt bizonyítják a közvélemény-kutatások. Ezt jól tudja a jelenlegi német kormány és a politikai elit. Ezért nem teszik lehetővé, hogy a legérzékenyebb ország polgárai demokratikusan véleményt nyilváníthassanak. A dánok ezt kétszer is megtehették, de már a harmadik népszavazás időpontját is kitűzték. A franciák és az olaszok is szavazhattak, a brit polgárokat is megkérdezik, a németeket azonban úgy látszik nem illeti meg ez a jog.

Visszatérve Európa regionális átrendeződése kérdéséhez említeni kell, hogy mi magyarok most valóban csatlakozhatunk újra a nyugati régióhoz, de ez sajnos csak akkor adatott meg nekünk, amikor ez a régió is az egyre nagyobb belső válság jeleit mutatja. A térségben a jóléti állam gyorsított ütemű lebontása zajlik és a szociális piacgazdálkodásról többé nem esik szó. Egyre világosabban látszik, hogy a jelenlegi krízis nem egyszerűen a jóléti állam és a parlamenti demokrácia átmeneti és leküzdhető válsága, amely az állandóan ígérgetett, de egyre később, gazdasági fellendüléssel majd kezelhető. Európa nyugati régiójában, ahová oly nagyon igyekeztünk, egy új törvényszerűségeken nyugvó civilizáció bontakozott ki az elmúlt 25 év során, a kellő egyensúly nélküli pénzvagyon szervezett magánhatalomra támaszkodó uzsoracivilizációja. A nyugat-európai régióban már 18 millió ember végleg kiszorult a termelési folyamatból. A hangsúly a végleg szón van. Ez az a lényegesen új elem, amit elhallgatnak az illetékesek a közvélemény előtt. A technotronika, az informatika, az automatizálás szédületes fejlődése nemcsak planetáris faluvá zsugorította bolygónkat, de lehetővé tette azt is, hogy egyre kevesebb munkaerővel egyre többet lehessen termelni. A végleg munkanélkülivé vált emberek milliói már Nyugat-Európában sem képesek a társadalmi integrálódásra, amely az értelmes emberi élet előfeltétele. A csúcstechnológiák eredményeként előálló termelékenység

növekedés hozama kizárólag a pénzvagyon tulajdonosaihoz vándorol. A multinacionális vállalatbirodalmak, transznacionális monopóliumok, a biztosítótársaságok, a bankrendszer tulajdonosai és irányítói alkotják ma a nyugat-európai régióban is a társadalomnak - a politika, a média és gondolati szféra vezetőrétegét is felölelő - integrált hatalmi elitjét. Ennek meghatározó része a magát a „társadalom dinamikus erőinek”, a „nemzetközi pénzügyi közösségnek”, a „pénzvilágnak, vagy „objektív piaci erőknek” nevező szupranacionális finánc elit, - amelynek döntést hozó magját a leggazdagabb pénzdinasztiák tagjainak és képviselőinek egy egészen szűk csoportja képezi -, nos ez a szuper elit ma már végleg meg akar szabadulni a feleslegessé vált munkaerőtől. Ezt azonban politikai okokból egyelőre nem mondhatja meg. Németország gazdasága 1997-ben 2,8%-kal növekedett, miközben tovább emelkedett a munkanélküliek száma is. (A gazdasági növekedés eddig mindig új munkahelyeket is létrehozott. Ezúttal ez elmaradt.) A növekvő munkanélküliség párosul azzal a 40 milliárd márka adóbevétel hiánnyal, amely többek között abból a veszteségből származik, hogy a német befektetők és a multinacionális cégek is az olcsó munkaerővel és nyersanyaggal rendelkező országokat részesítik előnyben. Kihasználják, hogy a határokat és távolságokat nem ismerő pénzvagyon mobilitása jóval nagyobb, mint a helyhez és kultúrához kötött munkaerő mozgáslehetősége. Lényegesen kisebb adót fizetnek, de azt sem Németországban. Ugyanakkor nagylelkűen az államra hagyják, hogy az megcsappant bevételeiből gondoskodjon a négy és fél millió munkanélküli ellátásáról. Kétségtelen, hogy Nyugat-Európában a pénzvagyon jelenlegi hozama egyelőre még biztosítható további globalizációval, adócsökkentésekkel, a szociális költségek lefaragásával, újabb technikai innovációkkal, a drágává és feleslegessé lett munkaerő folytatódó kiiktatásával, az éhbéternél is alacsonyabb bérezésű és szociális biztosítással nem járó foglalkoztatás, - pl. Németországban a havi 610 márkás munkahelyek - tömegessé tételével. Még vannak kiaknázható tartalékok az adómentes menedékhelyek off-shore vállalataiban is. De egyszer, - a nem is olyan távoli jövőben -, az automatikusan növekedő kamathozam változatlan nagyságát biztosító ezen pótlólagos források is kimerülnek.

Úgy néz ki, hogy mire Közép-Kelet Európa országai csatlakozhatnak földrészük nyugati régiójához, addigra nem az áhitott piacgazdasági rendbe, hanem egy pénzmonopólium által fojtogatott és a kamatrendszer által kizsákmányolt, csökevényes piacgazdálkodással és leépülő szociális intézményrendszerrel rendelkező, öregedő lakosságú Nyugathoz kerülnek, amely maga is választót előtt áll. A jelenlegi kamatrendszeren alapuló társadalmat olyan belső ellentmondások feszítik, amelyek hosszútávon nem tarthatók. A pénzvagyron sem növekedhet exponenciálisan az alig növekedő, sőt időnként zsugorodó realgazdaság rovására. Ez a rendszer, akár a rákos betegség, akkor éri el legnagyobb sikerét, amikor a hordozó organizmus elpusztul. Ezt a belső ellentmondásai miatt súlyosan beteg rendszert a pénzrendszer reformjával, a kamatrendszer lecserélésével lehetne meggyógyítani.

Jó-e vagy rossz-e ezek után nekünk Európa 1989 utáni regionális átrendeződése? Az önpusztító kamatrendszer uralma alól ma már egyik állam sem tud kibújni csupán saját lehetőségeire támaszkodva. Együtt kell sírnunk és nevetnünk az Európai térség egészével. Azaz csak arra van lehetőségünk, hogy annak a régióknak a népeivel együtt keressük a megoldást a pénzrendszer megváltoztatására, amelyhez most folyik a csatlakozásunk, de amelynek de facto máris részei vagyunk. Annak a pénzreformnak a lényege, amire itt gondolunk az, hogy a pénz olyan állami közszolgáltatássá legyen átalakítva, amely bizonyos díj ellenében, de azonos feltételekkel áll minden piaci résztvevő rendelkezésére.

2. A kamatrendszer lecserélhető

Ha meg akarunk szabadulni a kamatrendszertől, akkor először arra kell válaszolnunk, hogy honnan jön a kamat? A szokásos válasz, hogy pénz a pénzből jön, mert „a pénz további pénzt szül”. Ez a válasz azonban tapasztalatainknak ellentmond, mivel a pénz, mint élettelen tárgy, - vagy csak egy szám a komputerben - sem szaporodni, sem munkát végezni nem képes. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a gazdagok és szuper gazdagok bankszámlái napról-napra növekednek, anélkül, hogy tulajdonosaik bármilyen értéket létrehoznának érte cserébe. A mesés pénzsza-

porodás oka nem a pénz valamilyen természetfeletti képessége, hanem az, hogy az értéket előállító polgárok munkája eredményeként keletkező jövedelem jelentős része - a kamatgazdaság önkényes elosztási szabályai és nem valamilyen megváltoztathatatlan természeti törvény következtében - a pénzvagyonnal rendelkezőkhöz kerül. Vagyis munka szüli a kamatot és nem a pénz. A pénzvagyon tulajdonosai folyamatosan kisajátítják maguknak - ellenszolgáltatás nélkül! - az érték előállítók munkájának egy részét.

Ha valaki pl. Németországban szükségből „túlhúzza” a bankszámláját, mondjuk, 10 ezer márkával és a 13-17 százalék közt mozgó kamataival együtt csak 5 év múlva tudja visszafizetni, akkor 8500 márkát húztak ki a zsebéből. Ugyanez a helyzet azzal, aki családi házat épít. Mire kifizeti az építési hitelt kamatostul, addigra a megfizetett összeg már három ház ára lesz. Természetesen ez a kamatteher csak a szegényebb polgárokat sújtja. Akinek van pénze, az nem szorul hitelre, hanem fölös pénzét azoknak kölcsönözheti kamatra, akiknek kevés van belőle. A társadalom 90 százalékát kitevő pénzvagyon nélküli polgárok azonban nemcsak akkor fizetnek kamatot, amikor kölcsönt vesznek fel. Ma már minden vállalkozó hiteleket vesz igénybe, amikor berendezkedik a termelésre. Ezekre a hitelekre adósságszolgálatot kell teljesítenie. A kifizetett kamatokat azonban termelési költségként ráterheli az árúkra, szolgáltatásokra. Ezért kerül pl. egy 700 márkás hűtőszekrény 1000 márkába. Hogy a vételárban 30 százalék kamat rejtőzik, azt senki sehol nem közli a vásárlóval. Valahányszor vásárolunk, tetemes kamatot fizetünk a pénzvagyon tulajdonosainak.

A lakbér esetében még mélyebben nyúlnak a kamatszedők a zsebünkbe. Ma Németországban valamennyi lakbérből 70 százalékot tesz ki a kamatra fordított rész. Ugyanis a telekvásárláshoz, az építkezéshez és fenntartáshoz igénybevett hitelek kamatait végül is a bérlő fizeti meg, mert ennyivel magasabb lakbért kell fizetnie. Az eddig felsorolt kamatokhoz jön, hogy az ugyancsak eladósodott államok költségvetésük mintegy 1/4-t, 1/3-t kénytelenek kifizetni adósságszolgálat címén a

pénzvagyon tulajdonosainak. Tehát valamennyiünk adója ennyivel lehetne kevesebb, ha nem kellene kamatfizetésre fordítani az adókból beszédett milliárdok jelentős részét. A felsorolt módon fizetett kamatok összege jóval nagyobb, mint amennyit az adófizető polgárok maguk is kapnak megtakarításaik után. A fejlett országokban ezért van a pénzvagyon fele a lakosság 10 százalékának a tulajdonában. A másik felén a lakosság 90 százaléka osztozik. Ez az arány az idő múlásával egyre romlik.

Az így működő kamatgazdaság lehetővé teszi a pénzvagyon tulajdonosainak, hogy vagyonukat 10 évenként megduplázhassák. Az ilyen ütemű pénzvagyon képződés azonban nem tarthat a végtelenségig. Minden egészséges szervezet nő egy ideig, aztán egyensúlyban marad hosszabb időn át, amíg el nem kezdődik visszafejlődése. A reálgazdaságtól elszakított pénzvagyon és a gazdasági növekedéstől függetlenített kamathozam csak azért lehetséges, mert a pénzt a jelenlegi pénzrendszer létrehozói olyan természetellenes áruvá alakították, amely az összes árutól eltérően korlátlanul halmozható és visszatartható. A magántulajdonban lévő pénz tehát kivonhatóvá is vált a gazdasági élet vérkeringéséből. A pénzvagyon birtokosai ezzel olyan eszköz monopol tulajdonába jutottak, amellyel bármikor beavatkozhatnak a gazdasági folyamatokba. Nemcsak megakaszthatják ezen folyamatok normális lefolyását, de azt nagyobb nyereség elérése végett a saját érdekeik szerint meg is változtathatják. A pénzvisszatartás következtében előálló gazdasági recesszióktól és válságoktól való félelem lehetővé teszi a pénztulajdonosoknak, hogy kikényszerítsék a lehető legnagyobb kamathozamot, vagyis a kezükben lévő pénzvagyon további felhalmozódását. A mesterséges pénzszűkével előidézett, manipulált recesszió idején pedig lehetővé válik, hogy az általuk meghatározott feltételekkel pénzüket, amelynek önmagában nincs értéke, reális vagyonná alakítsák át a csődbejutottak tulajdonának áron aluli felvásárlásával.

3. A pénz is legyen normális árú

Ha a jelenlegi pénznek erre a három tulajdonságára - felhalmozható, visszatartható és kamatot kell használatáért fizetni - vezethetőek vissza a jelenlegi gazdasági rendszer igazságtalanságai és egyensúlyi zavarai, akkor ezt a három tényezőt kell megváltoztatni. A pénzt mindenek előtt olyan áruvá kell tenni, mint a többi árú. Minden más árú felhalmozásának olyan természetes határai vannak, mint a termelési feltételek végesége, az árúk romlandósága, a szükségletek behatároltsága, a raktározási, szállítási nehézségek, a természetes elhasználódás, stb. A pénzt úgy lehetne természetes, azaz „romlandó” árúvá átalakítani, ha a bankoknál felhalmozott pénz hónapról-hónapra, mondjuk, 1 százalékot veszítene az értékéből, amint azt már századunk elején javasolta a német születésű argentin közgazdász, Silvio Gesell. Ezzel a lépéssel a pénztulajdonosok arra lennének kényszerítve, hogy pénzüik értékének a megőrzése végett - felhalmozás helyett - azt haladéktalanul befektessék a reálgazdaságba. A gazdaság és társadalom felett uralkodó pénzből, amely kamatot követel rendeltetészerű használatáért, - azaz a gazdasági folyamatokban a közvetítő szerep betöltéséért -, egy csapásra az egész lakosság szolgálatában álló közhasznú eszköz lenne. Uralkodó pénzből szolgáló pénzzé alakulna át. Ahogyan nem érdemel jutalmat, aki nem zárja el a közutat a forgalom elől, hanem büntetést, ha ezt megteszi, ugyanúgy nem jutalmazni kell kamattal a pénz rendeltetészerű használatának a megengedését, hanem időarányos értékvesztéssel szankcionálni használatának az akadályozását. A pénz életbevágó közfunkciót ellátó eszköz, a magántulajdon „szentsége” nem terjedhet odáig, hogy a pénzvagyton tulajdonosai tetszés szerint akadályozhassák pénzüik visszatartásával ennek a gazdasági közútnak a szabad használatát.

A kamatmentes pénz bevezetése esetén a pénzvagyton tulajdonosai munka nélkül már nem gazdagodhatnak, de mégsem lennének megrövidítve. Csupán dolgozniuk, vállalkozniuk kellene ezentúl, hogy pénzüket a reálgazdaságba befektetve megóvják az értékcsökkenéstől. Ha személyesen nem lennének hajlandók vagy képesek vállalkozni, akkor

viszont pénzvagyonukat kamatmentesen kellene a bankok rendelkezésére bocsátaniuk, hogy aztán a bankok, - szakértelmük segítségével, - megóvják a náluk elhelyezett pénzt a havi 1 százalékos leolvadástól. A bankok kényszerítve lennének, hogy ezt a pénzt azonnal visszaforgassák a gazdasági életbe. A pénzpiacon megjelenő pénzeknek ezután ugyanúgy versenyezniük kellene egymással „fogyasztóikért”, vagyis a reálgazdaságban tevékenykedő és értéket előállító vállalkozókért, ahogyan a többi árunak is konkurálnia kell az árupiacokon. Egyre nagyobb tőkék állnának a lakosság rendelkezésére egyre kisebb pénzhasználati díjért. Ez utóbbi végül arra a szintre, 1-2 százalékra, csökkenne, amelyet a bank költségeiért és munkájáért számol fel. Nyilvánvaló, hogy az új helyzet következtében előálló pénzbőség kedvez mindenfajta értéktermelő gazdasági tevékenységnek. Munkahelyek százezrei, milliói jönének létre és az Európai Unióban 18 millió munkanélküli helyett munkaerőhiány lenne, amikor keresik és jól megfizetik a munkavállalókat. A pénz megszabadulna attól a nyügtől, hogy mindig maximális profitot termeljen, amelyből ki lehet fizetni a ráterhelt kamatokat. Mint kamatmentes pénznek már csak megélhetést biztosítónak kell lennie.

A kamatmentes finanszírozás ezen koncepcióját bírálók egyik érve, hogy bevezetése túlzott gazdasági növekedést váltana ki, ez pedig környezeti károkat okozna. Ez a veszély azért nem áll fenn, mert a központi bankok már eddig is alkalmazott módszereikkel biztosíthatják az árúk és a forgalomban lévő pénz egyensúlyát. Ezentúl nem az inflációt kellene gerjeszteniük a nagyobbik rossz, a recesszió elkerülése végett, - a magyarországi infláció elsőszerű okozója is maga a Nemzeti Bank! - hanem egy indexált valutával kellene gondoskodniuk a kereslet és kínálat egyensúlyának a fenntartásáról. Ami pedig a természeti környezetet pusztító növekedés veszélyét illeti, pontosan a jelenlegi kamatrendszer az, amelyik szükségtelen növekedésre kényszeríti a világ gazdaságát. Számolni kell azzal is, hogy a kamatmentes pénzrendszer bevezetése esetén a pénzvagyon az ingatlanokba menekülne, hogy ott szerezze vissza azt, amit a kamatokon elveszített. Ezt a valóban létező veszélyt azonban megfelelő szabályozással semlegesíteni lehet.

A gazdagok számára a kamatmentes pénzrendszer bevezetése azzal a „hátránnyal” járna, hogy 8-10 év után is csak annyi pénzzel rendelkeznének, mint amennyivel a rendszer indulásakor. Ha a jelenlegi kamatgazdaság folytatódna, akkor pénzvagyonuk legalább megkétszereződne ugyanennyi idő alatt. Ezen növekedés elmaradása ellenére, az új rendszer méltányos lenne a gazdagokhoz is. Akik viszont ezután szeretnének jómódban élni, azok a kamatmentes finanszírozás új rendszerében már csak munkájukkal, szorgalmukkal, tehetségükkel érvényesülhetnének. A spekuláció és a kamatszedés kiiktatásával a meggazdagodásnak már csak az értéktermelő munkán keresztül vezető útja maradna nyitva számukra. A lakosság 90 százaléka fellelegezhetne, mert fokozatosan minden áru, szolgáltatás és a lakbérek is megszabadulnának a bennük ma még meglévő tetemes kamathányadtól és ezzel az infláció egyik legfőbb oka is megszűnne. Ily módon elég sok pénz megmaradna a jövedelmekből, úgy hogy ki-ki eldönthesse: azonos jövedelemért akar-e sokkal kevesebbet dolgozni, vagy azonos teljesítménnyel kíván többet keresni.

A csökkenő kamatok eredményeként a vásárlóerő fokozatosan viszszaesik a kamatjövedelem haszonélvezőitől a munkát végző polgárokhoz. Ezáltal lehetővé válik, hogy az alkalmazásban lévők jelenlegi életszínvonalukat megtartva csökkenthessék munkaidejüket és így juttassák munkához munkanélküli társaikat. A csökkenő kamatok nagyobb esélyt adnak a környezetkímélő és gyakran igen munkaigényes termelési módszerek elterjedésének. A csökkenő kamatok egyben lelassítják a pénzvagygon automatikus növekedését. Ezzel megszűnik az egyre nagyobb eladósodás és a tőkeigényes beruházások erőltetésének a kényszere. Ez utóbbi azért is jelentős, mert az új technológiák rendszerint sok munkahelyet számoltak fel. A csökkenő kamatszint, illetve a kamatok kiküszöbölése elősegíti azt is, hogy a vagyontalanok és a vagyonosok közötti feszültségek, amelyek ha tovább éleződnek, veszélyeztethetik a társadalom belső egyensúlyát és külső békéjét. Végül a csökkenő kamatok enyhítenék a gazdasági növekedésnek azt a kényszerét, amely a beruházásokra felvett hitelek adósságszolgálati terheinek a viseléséből adódik.

4. Utópia-e a kamatmentes gazdaság?

Mielőtt a kamat- és inflációmentes gazdaságnak ezt a módját utópiának minősítjük és félretoljuk, utalnék arra, hogy John Maynard Keynes 1936-ban megjelent „A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete” c. főművében Gesellnek a pénz szerepére és a kamatgazdaság összefüggéseire vonatkozó megállapításait helyesnek minősítette. Maga Keynes, aki szakértőként a pénzvagyon tulajdonosainak a szolgálatában állott, nem követhette Gesell javaslatait, de tudóstársa felismeréseit soha nem cáfolta meg. Ezt írta róla: „Hiszem, hogy a jövő többet fog Gesell szelleméből tanulni, mint Marxéból”. A mai napig egyetlen szakmunka sem található, amely megkísérelné a természetes gazdasági rendre vonatkozó geselli elméletnek a tudományos cáfolatát. A kamatmentes finanszírozás helyességét igazolta Irving Fisher is, amikor a gazdasági világválság idején megállapította: „A helyesen alkalmazott kamatmentes pénz három héten belül kivezetné az Egyesült Államokat a válságból”. A közgazdászok zömének hiányosak az ismeretei arról, hogy a gazdaság a pénzvagyon tulajdonosainak kamatmonopóliuma nélkül is működhetne, méghozzá sokkal hatékonyabban.

A kamatmentes finanszírozás mellett szóló legerősebb érv azonban az, hogy pontosan az elképzelt módon és igen sikeresen működött ott, ahol azt eddig kipróbálhatták. Ide tartozik az ausztriai Wörgl, ahol 1932-ben világfeltűnést keltő sikerrel működött a gyakorlatban is a Gesell által kidolgozott módszer egészen addig, amíg a bécsi központi bank be nem tiltatta. Egy rövid ideig a bajorországi Schwanenkirchenben is bevezethették ezt a rendszert, de a bajor község is tiroli társa sorsára jutott. Szerencsésebbek a „Channel Szigetek” lakói, mert náluk a mai napig érvényben van a kamatmentes finanszírozás. De még ezeknél is fontosabb, hogy a kamatmentes finanszírozás volt döntően érvényben az Egyesült Államokban is mind az első, mind a második világháború alatt és úgy növekedett ugrásszerűen az amerikai gazdaság, hogy nem volt infláció. Ugyancsak ezt a módszert alkalmazta 1933-tól a nemzetiszocialista Németország, amelynek így sikerült gyor-

san munkába állítania - hitelek felvétele nélkül - a weymari rendszertől örökölt 6 millió munkanélkülit. A kamatgazdaság irányítói tudják, hogy van reális alternatívája a jelenlegi válságba jutott gazdasági rendszernek. Ezt az alternatívát - a kamatmentes finanszírozás bevezetését - azonban el akarják kerülni a pénzvagyonnal rendelkezők érdekében. Ezért erőltetik az euró bevezetését is, holott még a legfejlettebb uniós országok sem képesek tartósan teljesíteni a maguk szabta pénzügyi, gazdasági és politikai feltételeket. Mivel a kamatmentes pénzrendszer lehetősége és hasznossága elméletileg nem cáfolható, ezért ellenfelei megkerülik a róla folytatott vitát és mellőzik a gyakorlati bevezetését előkészítő kutatómunkát. A harc legkevésbé feltűnő és ugyanakkor igen hatékony módját, az elhallgatást választják.

5. A kamatmentes pénzrendszer akadályai

Noha a kamatmentes pénzrendszer bevezetése lenne a legegyszerűbb és legjobb megoldás hosszútávra, bevezetését egyelőre számos objektív és szubjektív körülmény akadályozza. A természeti törvény - gravitáció, a föld forog a nap körül stb. - rangjára emelt kamatrendszer megváltoztathatóságáról nemcsak a közvéleményt, de egyelőre még a szakembereket is meg kell győzni. Már ez is igen sok fáradságot igénylő, sziszifuszi feladat. De az igazi akadályt a jelenlegi rendszer haszonélvezői szervezett ellenállásának a leküzdése jelenti. A pénzvagyon tulajdonosai igen jól strukturált hálózatot építettek ki ennek a rendszernek a fenntartására és működtetésére. Megfelelő stratégiával és elegendő pénzzel rendelkeznek ahhoz, hogy elejét vegyék minden olyan változtatásnak, amely sérti érdekeiket. Aki erre a megállapításra a szokásos összeszküvés elméletre hivatkozik, annak legalább 30 olyan kifogástalanul dokumentált és szaktudósok által irt könyvet tudok ajánlani, amelyek biztonnal hatnak álláspontjukra. Ha pedig még sem győznék meg őket, akkor vállalniuk kellene az abban foglalt tényeknek és a belőlük levont következtetéseknek a tudományos cáfolatát. (A tények nem ismerése, vagy a megismerhető tényekről való hallgatás, a kutatás mellőzése nem nevezhető cáfolatnak.) Csak egy tudományos alapossággal elvég-

zett kutatómunka tehetné megalapozottá a jelenlegi pénzügyrendszer kialakulása, elterjedése és működése ok-okozati összefüggésekre alapozott - ma már számos kellően dokumentált tényvel is alátámasztott - magyarázatának az elvetését és a „véletlen elmélettel” való behelyettesítését. Ezúttal is megnevezhetünk néhány olyan intézményt, szervezetet, társaságot, amely eddig nem hozta nyilvánosságra titkos és még titkosabb archívumait. Ezek a titkos irattárak nem nyílnak meg - csak egész kivételes esetekben és akkor is igen korlátozottan - a tudományos kutatás számára, nem úgy mint az állami archívumok, ahol 25-30 év elteltével a letitkosított iratok többségét kutathatóvá teszik a demokratikus országokban. Gary Kah amerikai kutató 1992-ben kimutatta, hogy egyedül a különböző szabadkőműves szervezetek archívumaiban 2,5 millió dokumentum és 60 ezer könyv található, amelyek tartalmuk miatt közérdeklődésre tarthatnának igényt, de el vannak zárva a nyilvánosságtól. Ha mondjuk egy csoda révén megnyitnák ezeket, valamint más, magánszervezetnek álcázott, de közügyekkel foglalkozó szervezetnek (pl. Royal Institut of International Affairs, Council of Foreign Relations, Bilderberger Group, Trilateral Commission, stb.), vagy közintézménynek álcázott, de valójában magánszervezetnek (pl. Federal Reserve System, Nemzetközi Valutaalap, Világbank, Nemzetközi Fizetések Bankja stb.) a nyilvánosságtól gondosan elzárt archívumait és abból az derülne ki, hogy a megnevezett intézmények, szervezetek, társaságok soha nem foglalkoztak a nemzetközi pénzhatalom jelenlegi rendszerének a kiépítésével és fenntartásával, akkor szabadna csak olyan tanulmányokban, mint pl. „Az ezredvégi nagy borzongás”, - amely a Közgazdasági Szemle 1997. július-augusztusi számában látott napvilágot Csontos László Király Júlia és László Géza tollából, - leírni, hogy a pénzügyvilág dominanciája, reálgazdaság feletti uralma, a pénzügyi tranzakciók túlzott elburjánzása, természetes korlátjaitól való megszabadulása mögött „nem uralomra törő elitcsoportok valamilyen összeesküvése húzódik meg” és nem „ezek terelik az emberiség fejlődését zsákutcába.”

Az „összeesküvés” csúnyán hangzó szó. Valójában az okozati összefüggésre utal, de szerencsére ezt az okozati összefüggést nem kell feltétlenül ezzel az erős emocionális töltéssel bíró szóval kifejezni. Mondhatjuk helyette azt, hogy a pénzvagyonnal rendelkezők mára már globálissá vált informális hálózatai és nyílt intézményei tervszerű, átgondolt stratégia alapján, a szabályozók szabályozásával és az alapvető koordináták meghúzásával irányítják a háttérből - a nyilvánosság előtt gondosan rejtőzködve - a világ pénzügyeit. Ennek a globális szinten integrált hatalmi elitnek, amelynek korántsem csak pénzemberek a tagjai, az összehangolt gyakorlati cselekvése olyan realitás, amelyet lehet kutatni. A kutatás nehéz, mert ennek a nagyrészt informális hálózatnak az egyik - talán legfontosabb - alapelve a mindent átható titkolódzás, tevékenységének tagadása vagy álcázása a nyilvánosság előtt. A kutató számára az igazi kérdés ebben a vonatkozásban nem az, hogy nehéz-e vagy sem a tények megismerése, hanem az, hogy lehetséges-e vagy sem? Az említett tanulmány szerzői szerint azt az igenlő tézist, hogy a pénzvilág szereplői képesek érvényesíteni érdekeiket a reálgazdaság szereplőivel szemben, lehetetlen akár empirikus, akár teoretikus érvekkel igazolni vagy cáfolni. A pénzvilág szereplői valóban nem - vagy csak egész kivételesen, pl. akut válságok idején - osztogatnak konkrét és közvetlen parancsokat a fogyasztóknak, a kistermelőknek, a termelővállalatok menedzsereinek, a köztisztviselőknek vagy a kormányok tagjainak. A világ pénzrendszerének az irányításához ilyen módszerekre általában nincs szükség.

Ha már létrejött - képletesen szólva - a globális pénzrendszer „úthálózata” és érvényesülnek a hozzá tartozó „közlekedési szabályok” is, akkor nem kell utasítani a közlekedőket, hogy konkrétan mit is tegyenek. Cselekvésüket meghatározzák a globális pénzrendszer szerkezeti és működési szabályai, gondosan meghúzott koordinátái. Ha pedig ez a rend egyoldalúan a pénzvagyon tulajdonosok érdekeit érvényesíti az értéket előállító reálgazdaság szereplőinek az érdekeivel szemben, akkor már csak arra van szükség, hogy az említett tanulmány szerzői úgy kutassák - teoretikusan és empirikusan egyaránt - a jelenlegi pénzrend-

szert, ahogyan megtette azt pl. Carroll Quigley a „Tragédia és remény” c. világhírű könyvében, Helmut Creutz „A pénz szindróma” c. (ma már magyarul is hozzáférhető) művében, vagy ahogyan Silvio Gesell foglalkozott vele „A természetes gazdasági rend” c. alapvető munkájában. Quigley professzor, aki Clinton elnöknek is a tanára volt, s akit Kissinger is számos esetben idéz mint szaktekintélyt, a következőképpen írja le a pénzvagyton tulajdonosok nemzetközi hálózatának célját a „Tragédia és Remény” 324-ik oldalán:

„...ez nem kevesebb, mint létrehozni a pénzügyi ellenőrzés olyan magánkézben lévő világrendszerét, amely képes uralni valamennyi ország politikai rendszerét és a világgazdaság egészét. Ezt a rendszert a világ központi bankjai feudális módon kontrollálnák összhangban azokkal a titkos megállapodásokkal, amelyeket a rendszeresen tartott magántalálkozók és konferenciákon elfogadnak...”

Quigley ezeket a sorokat 20 évi kutatómunka eredményeként írta le. Ő abban a szerencsés helyzetben volt, hogy az 1960-as években a hálózat titkos archívumainak az anyagait is elolvashatta. Ha a fáradságos kutatást vállalták volna az említett magyar tanulmány írói is, akkor rájöttek volna : nehéz ugyan, de azért mind teoretikus, mind empirikus érvekkel igazolni lehet, hogy a pénzvilág szereplői többnyire képesek érdekeiket érvényesíteni a nekik alárendelt reálgazdasággal szemben. Erre oly annyira képesek, hogy Soros György - aki 1999-ig a Council on Foreign Relations egyik igazgatója és akinek nem lehet a szemére vetni, hogy nem ismeri a pénzvilágot - így ír erről: „A globális kapitalista rendszer napjainkban mind kiterjedését, mind intenzitását tekintve lendületes növekedést mutat. Vonzereje az általa nyújtott előnyökben, no meg abban van, hogy keményen bünteti azokat az országokat, amelyek ki akarják belőle vonni magukat”. Vagyis a globális kapitalista rendszer - méretei ellenére - érdekérvényesítő képességgel rendelkező, cselekvőképes alany és keményen megbünteti azokat, akik ki akarják vonni uralma alól magukat. Ez pontosan az ellenkezője annak, amit „Az ezredvégi nagy borzongás” tudós szerzői állítanak.

6. Mit tehetünk most?

A pénzkölcsönzés világában elvileg kialakulhatna, de gyakorlatilag mégsem jön létre olyan valódi verseny, amely más árúk piacán érvényesül és így a pénzpiacon is csökkenthetné az ott forgalmazott árú, a likvid pénz használati díját, azaz a kamatot. A kamatrendszer alig átlátható mechanizmusát a tőke szűkössége mozgatja. A kamat annak a likvid pénznek az ára, amelyet a pénz tulajdonosa a pénzsűkében lévő piaci szereplőnek időlegesen átenged. A kamat is alá van vetve a kereslet és kínálat törvényének, hiszen minél nagyobb a tőkekínálat, annál kisebb a kamatláb. A gyakorlatban azonban nem ez, hanem a hitelpénz rendszerének az a törvényszerűsége érvényesül, hogy a befektetést kereső tőke kivonja magát a gazdaságból, ha a kamatláb 3 százalék alá csökken. Ekkor leállnak a betétek, nagyobb pénzkészletet tartanak a bankoknál, növekednek a rövidlejáratú betétek, gyakoribb lesz a teaurálás és az átvándorlás a magasabb kamatú országokba. A pénztulajdonosok tehát várakozó álláspontra helyezkedve likvid állapotban tartják a pénzüket egészen addig, amíg a kamatlábak ismét emelkednek.

Amíg a pénz aranyalapra volt helyezve - 1972-ig - a pénzvisszatartás következménye recesszió és depresszió volt. A fedezetlen papírpénz (fiat money) általánossá válása óta a jegybankok a forgalomból hiányzó pénzt új pénz nyomásával pótolják. Ennek következtében ma a pénzvisszatartás először a pénzmennyiség növekedéséhez vezet. Ez rendszerint különböző méretű inflációt eredményez. Emiatt a pénzrendszer központjában álló jegybankok infláció ellenes intézkedéseket léptetnek életbe. Restrikciós eszközökkel csökkentik a pénzmennyiséget és vele együtt a pénzkínálatot. Az így előálló pénzsűke következtében a kamatok ismét növekedésnek indulnak, a magasabb kamatok pedig beépülve a termékek és szolgáltatások termelési költségeibe megemelik az árszintet. A magas kamatok miatti magas termelési költségek aztán lefékezik a gazdasági növekedést, megfojtják a konjunktúrát. Előáll a recesszió munkanélküliséggel, csődökkel, bércsökkenéssel. Mindezek eredményeként 2-3 év elteltével az infláció csökkenésnek indul. A recesszió azonban

rendszerint maradandó károkat hagy maga után. Számos csődbe ment vállalat már nem indul be újra. Ez a körforgás valamennyi ipari országban nyomon követhető. A pénzvisszatartás a központi bankok beavatkozása ellenére mindig recesszióhoz, depresszióhoz és újabb kamatciklushoz vezet. A pénzvagyon tulajdonosai így sarcolják meg a kamatmechanizmus segítségével a reálgazdaságot, a társadalom érték előállító munkát végző tagjait.

A megoldás erre a problémára olyan pénzrendszer kialakítása lenne, amely nyomás alatt tartaná a pénztőkét, hogy az mindig a gazdaság rendelkezésére álljon. Zárttá és folytonossá kellene tenni a beruházás, termelés, fogyasztás-beruházás körforgást. Ehhez olyan új, mindenkit azonos feltételekkel szolgáló „semleges pénzre” lenne szükség, amely nem a kamattal tartja forgásban a pénzt. Ezért az állami szolgáltatássá alakított pénzt a meglévő elfogadási kényszer mellett továbbadási kényszerrel is el kellene látni. Egy pénzforgatási illeték bevezetése - amely készlettartási költségből és mondjuk havi 0,5 százalékos pénzhasználati illetékből állna -, gazdaságtalanná tenné a pénz spekulációs visszatartását, és jelentősen megnövelné a reálgazdasági szereplők rendelkezésére álló likvid pénz mennyiségét. Ez megkönnyítené a központi bankok számára a forgásban tartott pénzmennyiség szabályozását és a pénz vásárlóerejének a stabilizálását. A mai rendszerben a kamatok a pénzvagyon tulajdonosok magánhasznát növelik. A pénzhasználati illetéket viszont közcélokra, (pl. az államadósság törlesztésére, közmunkák finanszírozására, utak építésére) lehetne fordítani.

A pénzrendszer ilyenértelmű átalakításáig közbenső megoldásokkal is lehet védekezni a kamatrendszer automatizmusával szemben. A fokozatos előrehaladás érdekében mindig előnyben kell részesíteni az alacsony kamatok politikáját. Támogatni kell minden olyan intézményt és kezdeményezést, - szociális bank, klíringkör, alternatív bankok, postatakarékpénztárak, községi bankok - amely ebbe az irányba hat. Az alacsonyabb kamattételeknél az adósságok rövidebb megtérülési idejére kell törekedni, mert ez erősíti a kínálati nyomást a hitelpiacon és ezzel elősegíti az alacsony kamat-politikát.

Már utaltunk arra a jelenségre, hogy a pénzpiacon nincs igazi verseny. Ezért áll elő az a helyzet, hogy egyoldalúan a pénztulajdonosok diktálhatják feltételeiket. Ez ellen a diktátum ellen az önellátó gazdasági módszerek, másrészt a cserekereskedelem (barter), valamint a készpénzhasználatot pótló kereskedelmi váltók fokozott igénybevételével lehet védekezni. Ezt egyre többen ismerik fel, mert napjainkban gomba módra szaporodnak Európában és a tengeren túl is a különböző típusú helyi és gyakran nagyobb régiókat is átfogó önszegélyezési formák, amelyek a computer és on-line technika felhasználásával megvalósítják évről-évre egyre nagyobb volumenű árú és szolgáltatás közvetlen cseréjét pénz tényleges igénybevétele nélkül. (A pénzt csak számítási eszközként használják) A magyaroknak is célszerű lenne kutatni és a gyakorlatban is kipróbálni az alternatív pénzmodelleket, a LET-, Bonus-, és Talent-rendszert, a csereklubokat. Egy ilyen tevékenység tudatosítaná a jelenlegi pénzrendszer hátrányait és terjesztené azokat az ismereteket, amelyek egy igazságosabb pénzrendszer bevezetéséhez szükségesek. A jelenlegi kamatgazdaság erkölcsi vonatkozásairól is hasznos lenne széleskörű társadalmi vitákat folytatni.

Az exponenciálisan növekvő kamatterhek megkerülésének másik módja központi banki módszerek igénybevétele termelési célú kamatmentes hitelteremtés céljára. A visszafizetés kötelezettsége nélküli kamatmentes jegybanki hitelek jelentősen kibővíthetik az államháztartás mozgásszabadságát. A kamatmentes hitelteremtés másik előnye, hogy a költségvetés úgy juthat pótlólagos eszközökhöz, hogy azok nem terhelik meg a magánszektor, hanem a nettó magán pénzvagyron megnövelésével további ösztönzést adnak a gazdasági növekedésnek. A harmadik előnye, hogy a jegybank konkrét gazdasági programokhoz kötött hitelteremtése nem jár inflációs hatással.

A jelenlegi kamatrendszer legfőbb haszonélvezője az a spekulációs tevékenység, amely - minden ellenkező állítás ellenére - nem hoz létre új értéket. Ezért nem meglepő, hogy a pénzvagyron tulajdonosok szolgálatában álló hivatalos közgazdászok érvelése elgyöngül, amikor meg

akarják magyarázni: miért hasznos, sőt nélkülözhetetlen az érték előállító reálgazdaság számára a jelenlegi pénrendszer és a globális méretűvé vált spekulációs tevékenység. Általában meglegednek annak leszövegésével, hogy a különböző spekulációs tevékenységek igen hasznosak és nélkülük a társadalmi ráfordítások sokkal nagyobbak lennének, tehát megszüntetésük, össztársadalmi szinten csak veszteséget okozna. A globális integráció „elképesztő hasznát” Soros György a nemzetközi munkamegosztás bővülésében, a források gyorsabb és hatékonyabb elosztásában, az innováció gyors és transznacionális terjedésében, a javak, a tőke és az emberek országhatárokat és kontinenseket átlépő szabadabb mozgásában, valamint az eszmék szabad áramlása által biztosított gondolatszabadságban látja.

A világ pénzügyeit irányító finánc elit bármennyire is szeretné szilárdnak és egészségesnek tudni saját művét, a jelenlegi globális uzsorakapitalizmust, az a súlyos és egyre kevésbé kezelhető válság jeleit mutatja. (Gondoljunk az ismétlődő mexikói, brazilai, argentinai, majd pedig a mostani kelet-ázsiai pénzügyi válságra, amely olyan minta országokat sem kímélt, mint Dél-Korea, Szingapúr vagy Indonézia. De a térség vezető pénzügyi hatalma, Japán, is nehézségekkel küzd.) A nehézségek valódi oka az, hogy még a leggyorsabban növekvő, leghatékonyabb gazdaságok sem képesek a pénzvagyon lényegesen gyorsabb növekedési ütemét követni. A kamatok hatványozott arányú növekedése mindig gyorsabb, mint a reálgazdaságé. Ezért a pénztőke, különösen a spekulációs pénz, elszívja az erőforrásokat az érték előállító szektortól. Amíg ez az aránytalanság fennmarad, újból és újból fel fog borulni a pénzügyi rendszer egyensúlya. Ezen az sem segít, ha az egyre tehetetlenebb Nemzetközi Valutaalap testvérintézményeként valóban létrehozna egy már hosszabb ideje tervezett nemzetközi hitelbiztosító intézetet, amely biztosítási díj fejében kezességet vállalna a nemzetközi hitelekért. A tartós egyensúly megteremtése csak a kamatrendszer lecserélésével lehetséges.

Ami Magyarországot illeti, helyzete nem lett könnyebb Európa folyamatban lévő regionális átrendeződésével. A fejlettebb régióba való fokozatos átkerülés azonban nem jelentheti azt, hogy mindent szolgai módon le kell másolni, akár megfelel a magyar társadalom és gazdaság sajátosságainak, akár nem. A kiegyensúlyozott, szerves integráció szükséges és hasznos, de az önfeladással és alávetéssel járó eltúlzott integráció - a teljes beolvadás - már káros. Az integrációt a nemzeti szükségletek és érdekek hatékony képviselőjével, az autonóm cselekvési szabadság megőrzésével kell kiegészíteni és egyensúlyban tartani. Arra, hogy ezt miként kell tenni, jó példát mutat Dánia. A dán társadalom úgy kíván integrálódni, hogy megtartsa továbbra is saját központi bankját, nemzeti valutáját és az értékes dán föld is a dán parasztok kezén marad. Ez Magyarország jövőbeni nemzeti kormánya számára is megfelelő program lehetne. A valódi, nemcsak retorikában kimerülő nemzeti politikának nálunk is a - de facto privatizált - Nemzeti Bank feletti nemzeti szuverenitás teljes visszaállítása az első és legfontosabb feltétele. Olyan korszakban, amikor a pénz hatalom maga alá gyűrte a politikai szférát, amikor a szervezett magánhatalom ténylegesen már átvette a vezető szerepet a szervezett közhatalomtól, a legitim és demokratikus államtól, akkor csak a Magyar Nemzeti Bank haladéktalan visszaállamosításával és szoros nemzeti ellenőrzés alá vételével lehet beindítani a kamatmentes módszerekkel finanszírozott és a lakosság túlnyomó többségének az érdekeit szolgáló tartós gazdasági növekedést. Csak a nemzeti érdekekből kiinduló pénzteremtési, kamat-és árfolyam-szabályozási politikával, valamint a jelenleginél igazságosabb adórendszerrel lehet megteremteni az arányos közteljesítést, amelyen áll vagy bukik az egyenlő esélyeket biztosító valódi demokrácia sorsa Magyarországon.

Irodalomjegyzék:

1. **Arter, Matthyas, Karl Marx, Silvio Gesell**, Gedanken zum Doppelwesen des Geldes, Meilen, Schweiz, 1996
2. **Bainerman, Joel**, The Crimes of a President, Shapolsky Publishers, New York, 1992
3. **Bandulet, Bruno**, Was wird aus unserem Geld?, Wirtschaftsverlag Langen Müller Herbig, München, 1997
4. **Beer, Robert**, Eurowährung, so retten Sie Ihr Geld, Wirtschaftsverlag, Parkstein, 1996
5. **Council on Foreign Relations**, Annual Report, July 1, 1994 - June 30, 1995
6. **Csontos László-Király Júlia-László Géza**, Az ezredvégi nagy borzongás, Közgazdasági Szemle, 1997. július-augusztus
7. **Creutz Helmut**, Das Geldsyndrom, Verlag Ullstein, Frankfurt a.M., 1996
8. Gazdaságpolitika más megközelítésben, Aula Kiadó, Budapest, 1997
9. **Gesell, Silvio**, Gesammelte Werke, Band 6 1911-1912
10. **Gesell, Silvio**, Die neue Lehre vom Geld und Zins, Berlin 1911
11. **Gesell, Silvio**, The Natural Economic Order, Translated by Philip Pye, Berlin, 1929
12. **Forrester, Viviane**, Der Terror der Ökonomie, Paul Zsolnay Verlag, Wien, 1997
13. **Kennedy, Margrit**, Geld ohne Zinsen und Inflation, Goldmann Verlag, München, 1994
14. **Kissinger, Henry**, Diplomacy, Simon and Schuster, New York, 1994
15. **Kopátsy Sándor**, Van kiút, Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1995
16. **McRae, Hamish**, A világ 2020-ban, AduPrint, Budapest, 1996

17. **Ogger, Günter**, BankKárok avagy mi történik a pénzünkkel, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995
18. **Quigley, Carroll**, The Anglo-American Establishment, Books in Focus, New York, 1981
19. **Quigley, Carroll**, Tragedy and Hope, The Macmillan Company, New York, 1965
20. **Soros György**, A globális nyitott társadalom felé, Népszabadság, 1997. december 24
21. **Szűcs Jenő**, Vázlat Európa három történeti régiójáról, Helyünk Európában, II.kötet, Magvető, Budapest, 1986
22. **Wishart, Joan**, The Paradise Conspiracy, Howling At The Moon Productions Ltd, Auckland, New Zealand, 1995

Balázs Judit

Hans Günter Brauch két könyvének ismertetése

Hans Günter Brauch (Hrsg) **Klimapolitik. Naturwissenschaftliche Grundlagen, internationale Regimebildung und Konflikte, ökonomische Analysen sowie nationale Problemerkennung und Politikumsetzung.** Mit einem Geleitwort von Ernst Ulrich von Weizsäcker. Springer Verlag. Berlin Heidelberg New York. 1996. 450 Seiten. 30 Abbildungen und 26 Tabellen. (Klimapolitika, természettudományos alapok, nemzetközi szabályozás és konfliktusok, gazdasági elemzések, valamint nemzeti probléma-felismerés és politikamegvalósítás. Ulrich von Weizsäcker előszavával 450 oldal, 30 ábra és 26 statisztikai táblázat.) Ismerteti: Balázs Judit.

Ritka szép könyvet tart kezében az olvasó. A jól ismert szerző, Hans Günter Brauch szerkesztésében megjelent kötet a béke kutatás iskolapéldájának számít, hiszen alkotóan egyesíti magába azokat a természettudományos elemeket, gazdasági elemzéseket, konfliktusveszélyeket, melyek éppen a bolygónk terhelhetőségéből, az energiaforrások végességéből adódnak, az ásványkincsek kimerülésére utalnak. Mindazokra a veszélyekre hívja fel a figyelmet, amit már a tudósvilág a 70-es években felmért, de a diagnózison túlmenően terápiát csak javasolt, de nem, vagy csak részben valósított meg. „Utánunk az özönvíz” írja előszavában Ernst Ulrich von Weizsäcker - utalva mindazokra, akik nem érzik át az emberiség felelősségét mindazért a pusztításért, amit a „jóléti társadalom” fenntartása érdekében tesznek.

A kötet hét főfejezetre tagolódik. Bevezetéképpen a szerzők az üvegházhatás természettudományos elemzését adják. Ezt követi a nemzetközi ózon és a klímaszabályozás ismertetése, majd a következő fejezetben a nemzetközi klimapolitika szereplőit mutatják be és utalnak az e téren adódó konfliktuspotenciálra, veszélyhelyzetekre. A 4

fejezetben a szerzők a klímavédelem kérdésével foglalkoznak, s mindezt gazdasági elemzésekkel támasztják alá.

A 6. fejezet gyakorlati kérdéseket taglal, a klímakonvenció németországi átültetésével foglalkozik szövetségi és tartományi szinten. Ugyanakkor három város - Münster, Heidelberg, Frankfurt am Main - példáján sorolja fel a kommunális feladatokat. A 7. fejezet koncepcionális következtetéseket, összegzéseket tartalmaz.

A könyv nagy érdeme, hogy tudományos igényességgel tárja fel mindazokat a problémákat, melyekkel az emberiség szembesül, sőt cselekvésre kényszerül/ne. A szép kiadás a Springer Kiadót dicséri, s a kötet méltán tarthat igényt széles olvasókörre - természettudományokkal foglalkozó szakemberek, közgazdászok, egyetemi hallgatók, de az intellektuális élményekre vágyók körében is.

A Soproni Egyetem közgazdász képzésében a kötet egyes fejezeteit tankönyvként használják.

Hans Günter Brauch (Hrsg) **Energiepolitik. Technische Entwicklung, politische Strategien, Handlungskonzepte zu erneuerbaren Energien und zur rationellen Energienutzung.** Mit einem Geleitwort von Rolf Linkohr, MdEP Springer Verlag. Berlin Heidelberg New York. 1997. 740 Seiten. 76 Abbildungen und 100 Tabellen. (Műszaki fejlődés, politikai stratégiák, cselekvési koncepciók a megújítható energia esetében és az észszerű energia-felhasználás.) Rolf von Linkohr előszavával. 450 oldal, 30 ábra és 26 statisztikai táblázat.) Ismerteti: Balázs Judit.

A klímapolitikával foglalkozó kötethez hasonlóan a kötet szerkesztője és szerzői itt is egy nagyon szép munkával örvendeztetik meg az olvasót. Korunk egyik legégetőbb kérdését, az energiatermelés racionális energia-felhasználás témakörét elemzik a terület kiváló szakértői. Jól tudott, hogy az emberiség csak a 20. század hetvenes éveiben, éppen az olajválság kapcsán szembesült az energiakérdésekkel,

de ez a „találkozás” rendkívül drámainak bizonyult. Hiszen éppen az olajárrobbanás kapcsán került sor egy világméretű erő-erőegyensúly átrendeződésére és indult el a fejlődő és akkor még szocialista világ eladósodása, a gazdasági fejlődés zsákutcáinak körvonalazódása.

A kötet tíz nagy fejezetre tagolódik. A kötet szerkesztője bevezetőjében a 21. évszázad klímapolitikájával szembeni kihívásokat elemzi, majd az 1. fejezetben a szerzők rátérnek az energiagazdálkodás történeti aspektusainak felvázolására, illetve az energiát-energiákat rendszerbe foglalva tárják az olvasó elé. A 2. fejezet az energiatechnikával, a megújítható energiaforrások ismertetésével elemzésével foglalkozik. Szó esik a víz- szél és geotermikus energiaforrásokról, azok racionális felhasználásáról Európában és a Mediterrán térségben. A 3. fejezet a megújítható energiaforrások gazdaságosságát analizálja, a természet és társadalom összefüggéseit tárja fel az energiagazdálkodás kapcsán. A 4. és 5. fejezet ország koncepciókat mutat be, az Európai Unió, az Egyesült Államok, Japán és Németország politikáját értékeli.

A következő fejezet már a világ egyik legégetőbb kérdésével foglalkozik, a megnövekedett széndioxid kibocsátással, illetve redukálásának lehetséges módozataival. Az atomenergia, a fosszilis energiahordozók felhasználása kapcsán jelentkező világméretű problémák szintén teret kapnak az elemzések során. További elméleti kérdések foglalkoztatják a szerzőket és módszertani kritériumok kidolgozását végzik el az energiarendszerek racionális átalakítására vonatkozóan.

A kötet talán legmegkapóbb fejezetében az utolsó előttinek szánt fejezetben leírtakban a szerzők érdekes-értékes javaslatokat tesznek a napenergia felhasználására vonatkozóan az afrikai és a mediterrán térségben. Végezetül a kötet szerkesztője összefoglalja a tanulságokat és a „kritikus háromszöget” a megújítható energiaforrásokat, a politikai opciókat és a megvalósítás akadályait rendszerbe foglalva tárja az olvasó elé.

Az összeállítás méltán tarthat igényt széles olvasótábor érdeklődésére. Az emberiség jövője iránt felelősséget érzők, szakemberek, egyetemi hallgatók minden bizonnyal nagy haszonnal forgathatják a kötetet. A Soproni Egyetemen folyó közgazdászképzésben is hasznosulnak e kötet egyes fejezetei. Az olvasók számára külön örömet okoz a kötet szép kiállítása, a tartalom és forma esztétikai egységének megvalósulása.

Ára: 800.– Ft